

TARTALOM

- 3 Kiss Anna: Elvérzi kék virágát; Bejártam a sötétet; Este van, szilva hull;
Ki árnyakhoz beszélek; Tűnődve, hogy változás; Világos felhők járnak; Fenn a Hold húrja;
Ahol a zab világol; Ablakaink milyen világra nyílnak; Éji nagy felhői alatt
- 8 Mórocz Zsolt: Kosztolányi-alátét
- 29 Papp Endre: Mórocz Zsolt Nagy Gáspár-díjas
- 32 Ágh István: Abszolút felejtés; A 25. hullámhossz; Édentől keletre
- 36 Botár Attila: Nem volt jó idefönt
- 41 Dobozi Eszter: Odafönn, kik elhajóznak; Fordított integetés
- 43 Alexa Károly: Csokunyáki szibirka
(Szövegvendégségben Kolozsvári Papp Lászlónál)
- 73 Bágyoni Szabó István: Réztábla helyett
- 75 Bakos István: Nemzetépítő kísérlet
(A Magyarok Világszövetségének kronológiája, 1989–2000)
- 93 Csóti György: Anyanyelv-használati jogok a Kárpát-medencében
- 101 Jónák Tamás: Mi lesz veled, festészeti tehetség?
- 104 Dobás Kata: „Verset vések az ajtófélfámba késemmel”
(Nagy László naplója)
- 110 Fülöp József: Pater, Platón és az esszé – bevezető és fordítás
- 126 Kovács István: Tanulmányokban bujdosó
(Alexa Károly: Bujdosó mondatok)

Borító: Nagy András. A címlapon Barkos Beáta *Világunk virága* című zománcplasztikája, a hátoldalon Toró Annamari *Illeszkedés* című festménye (gouache, farost, 70×60 cm, fotó: Kacsó Fügeçü). A lapban mai magyar képzőművészek akt-kompozíciói láthatók.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főmunkatársak:** Ágh István, Tornai József; **Felelős szerkesztő:** Papp Endre; **Szerkesztők:** Falusi Márton, Nagy Gábor, Tőkéczi László; **Képszerkesztő:** Nagy András; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturáért és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Telefon: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf.1324. Lapunk a Magyar Nemzeti Bank, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítónél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. Előfizetési díj: egy évre 6000 Ft, fél évre 3000 Ft. Nyomta és kötötte: Synra Nyomda és Kiadó Kft. HU ISSN 0238–9908.

Menasági Péter: Torzó (bazalt, 80x40x26 cm, 1996)

Kiss Anna

Elvérzi kék virágát

Elvérzi kék
virágát,

levendulás a
bánat,

ébredj,
holtta süvít,

levendulás a
bánat

süvölti kék
ruhádat,

hogyan elfakít!

Bejártam a sötétet

Bejártam a
sötétet,

végén minden
világnak,

bejártam a
sötétet,

kísértő álmokat,
de szívem

szabad tőlük,

mindenért fáj.

Este van, szilva hull

Este van,
szilva hull,

csenjét vásott

kötényből
magvalom.

Babot vetek
mezítláb,

könnyű álmok,
halálok,

tolvajok
kerülgetnek,

tudom.

Ki árnyakhoz beszélek

Ki árnyakhoz
beszélek,

hogy értenék
felszínes alakok,

voltam én már a
semmi partján

elveszett lélek,

ki árnyakhoz
beszélek,

almák közt, szent,
kidőlt fán.

Tűnődve, hogy változás

Tűnődve, hogy
változás

lenget
minden kaput,

mintha ő
inná a bort

még a csípős
szeleekben,

erről szólna
hamisan a

húr –

Lao, vén
tökéletlen!

Világos felhők járnak

Világos felhők
járnak,

valami lepke
szállong,

sötét a lét
gubója,

szívében az
álmok.

Fenn a Hold húrja

Fenn a hold
húrja

pattan majd a
szélben,

fenn jársz
felhőivel,

fenn a hold
húrja

pattan, hús
fonál,

kulcsaid más

hagyja el.

Ahol a zab világol

Ahol a zab
világol,

a két ló
benne gázol,

anyánk fehér
ruhában,

szedetlen
meggyfa lángol.

Csak egy nyár

valahol.

Ablakaink milyen világra nyílnak

Ablakaink
milyen világra

nyílnak,
mi lelte, hogy

már színe is
fonák,

fázom a
szélben, telő

holdra tévedt
levél,

vért suhognak
a fák.

Éji nagy felhői alatt

Éji nagy
felhői alatt

mik villámolva
violát

nevelnek, hol

vén kígyója
mar meg –

vétkeivel
szánalmas

ez a kor.

Kosztolányi-alátét

Úgy értem: poháralátét, amit a Petőfi Irodalmi Múzeumban vásároltam. A poháralátéten Kosztolányi Dezső kifogástalan felöltőben, mellényben, fehér ingben, csokornyakkendővel. Kezében távbeszélő. Előtte, az asztalon mappa, csontkeretes szemüveg, kéziratpapír, töltőtoll, zöld tintával töltve. Az összkép inkább alkotói rendet, mintsem rendtlenséget tükröz: keresetlen, mégis kiszámított, bár véletlenül sem pedáns eleganciát, ami az író lényét ugyanúgy jellemezte, mint írásait. Nehezen meghatározható, de érzékelhető finomság árad lényéből, hasonlóképpen prózájának csevegő hangneméhez, néha szeszélyesnek tűnő, jóllehet mindig gondosan válogatott, pontosan mérlegelt mondataiból, szavaiból.

Igen, a mérleg. A hibátlan Kosztolányi-stílus, a Kosztolányi-védjegy. Tökéletes nyelve időnként irritálta még a jó tollú pályatársakat is. Márai felnyög naplójában: egy hibát, csak egyetlen hibát! Szimpátiámat egy félrecsúszott mondatatért! Nos, sem Kosztolányi nyakkendője, sem mondatai nem csúsztak félre. Levélmérlege azonban, legnagyobb sajnálatomra, nincs a fotón, mivel az író nem otthon, hanem valamelyik szerkesztőségben kapták lencsevégre, ámbár a kapták kifejezés ezúttal sántít, mivel akkoriban kínosan hosszan állítottak be egy-egy spontán jelenetet: „Mint ha telefonálna, szerkesztő úr! Szíveskedjék kézbe venni a telefonkagylót. *Megfelel?* Igen. Illetve, ha kérhetem, valamivel feljebb a fejet! Remek! Most kicsit oldalra, hogy a készüléket tartó kézre essen a fény. *Így?* Kitűnő! Felvétel! Egy és kettő és... Elnézést. Talán az arckifejezése... Mondjuk, mintha valami érdekes hírt tetszene kapni, szerkesztő úr. Vagy beolvasná valamelyik ifjú titán a legújabb költeményét. Egy halhatatlant. Ugyebár... Hehe. Kosztolányi eleget tesz a kérdésnek, figyelmesen hallgatja, mit mondana a vonal végén levő másik, ha létezne. Pompás, szerkesztő úr! Tökéletes. Éééés... most! Kettő és három! Felvétel! Magnéziumfény, exponálás, sóhaj: sikerült!” Kosztolányi a képen hibátlanul játszott a telefonáló, készséges szerkesztő szerepét. A beállítás olyan jó, hogy a „pillanatnyi felvétel” egyáltalán nem tűnik beállítottnak.

*

MÓRO CZ ZSOLT (1956) író. Könyvei: *Posztmodern életfa*; *My Lakó-helyeink*; *A legenda oda*.

A költő imádta a szerepjátékot. Egy ilyen alkalommal, nem sokkal halála előtt, látszólag véletlenül nyitott be Illés Endréhez, a Baumgarten-könyvtárba. Ehhez tudni kell – figyelmeztet az író-könyvtáros –, hogy minden számára fontos könyvet megszerzett. Illés látta őket a költő könyvespolcain. (Felesége úgy emlékszik, olyan nyelveken is gyűjtött, amelyeket nem beszélt. Voltak kínai, orosz, román, lett, szerb művei. Ha utaztak, pár könyvekkel tömött bőrönd mindig velük tartott.) Most – folytatja Illés – a betévedt olvasó szerepét játszotta. „Költők rajongóját. Csodálkozott, dicsért, ámuldozott.” 22 kötetet válogatott össze nagy hirtelenjében, köztük olyanokat, amik bizonyosan megvoltak saját könyvtárában. Végül azonban csak néhány friss folyóiratot vitt magával, a *commedia della arte* után. A fellépés, a játék volt fontos. A (valódi) színházban hasonlóképpen a játék, a játék anatómiája izgatta. Máskor Shakespeare-t szerette volna meginterjúvolni, például az *Athéni Timon*ról, ami nem hagyományos dráma, inkább lírai vallomás – Kosztolányi felfogásában –, amelyben a szerző megmutatja az emberiség javíthatatlan aljasságát. Hm...

Szerepjátszó képességéről még lesz szó (Marcus Aurelius verse kapcsán), de most vissza a nevezetes mérleghez. A poháralátétén lévő képről tehát hiányzik a levélmérleg, amivel leveleit postázás előtt lemérte. Minden küldeményt zöld pecsétviasszal, címeres pecsétgyűrűjével lepecsételt, aztán a mérlegre tette, hogy megfelelő értékű bélyeg kerüljön rá. A már idézett Márai látta a finom kis szerkezetet. Így számol be az írótárs dolgozószobájában, röviddel halála utáni tett, utolsó látogatásáról: kissé már rendetlen volt a szoba, egyes polcokon megbolygatták a könyveket. Az íróasztalon, ott *hevert* a levélmérleg, amelyen – egy kereskedő gondosságával – lemérte a napi posta súlyát. Egyszer versei kéziratát dobta a törékeny mérlegre. „Nem nyomnak sokat” – mondta gúnyosan. (Kosztolányi talán azt írta volna: ott álldogált, esetleg ott árválkodott a levélmérleg.)

Levelek, művek, mondatok, öreg és ifjú szavak kerültek a mérlegre. Ennek a műszernek az archetípusa, platóni ideája megvolt Kosztolányiban, ennek köszönhette – az első bekezdéstől az utolsóig – élvezetes, szabatos, üdítő mondatait. Prózájában nem találunk aszályos tájakat, verseiben kiszáradt, szikes foltokat. Úgy tűnik, mindent tudott az irodalomról. Elméletben és gyakorlatban egyaránt.

Verseit, az ihlet pillanatait követően – amik éveket is jelenthettek –, tökéletesen tudatossággal építi. Művei mégsem logikai építmények, mert lényegük mindig a logikán túl kezdődik. A költemény végső szubsztanciája hol felfénylő, hol elhalványuló, megfoghatatlan csillagköd Kosztolányi univerzumában. Nagy versei az elemezhetetlen, sejtelmes világába vezetnek. Ott nyerik el kimondhatatlan értelmüket. Ez persze nem újság. Minden valamirevaló költőnél találunk elemezhetetlen, noha sokatmondó sorokat. Kis csokor, a miniatűr csodák-ból. József Attila: *És ámulok, hogy elmúlok*. Ungaretti: *A végtelenséggel hajnalodom*. Pilinszky favoritja Vörösmartytól: *Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég*. (Pilinszky nyilván nem az adott történelmi-társadalmi helyzetre gondol az *Előszó* kapcsán, hanem a romantikában csakugyan végtelenbe futó, drámai, transzcendens sors-

ra.) Ha már Pilinszky, akkor sokak kedvence tőle: *Mert elhagyatnak akkor mindeknek*. Ez a pár szó hasonlóképpen a transzcendens szférában nyeri el végső értelmét. Végül kapásból egy majdnem haiku-szerű villanás Kosztolányitól: *Hatalmas ősz. / Reám leheltél, s érzem, egyre érzem, / hogy nagyra nősz*. A folytatás kitűnő ugyan, ám kár, hogy folytatta, ennyi tökéletesen elég lett volna. Akárcsak Ungaretti, vagy a haikuk, a végtelenre nyitott volna ablakot. (A későbbiek – szerzőjük szándékának megfelelően – a véges tartományba viszik a verset.)

A mérleg, az esztétikai norma iránti igény, általában megvan a legtöbb jelentős alkotóban. Szövevényes alkotás-lélektani fejtegetés helyett: Hemingway, aki ismerte ezt a belső képességet, ezt a fontos szerkenyűt, a maga kissé drasztikus módján, szarjelző készüléknek titulálta.

*

Nem vagyok különösebb elkötelezettje a szörszálhasogató verselemzésnek. A költészet – a gyógyszerhez hasonlóan – nem vegyi összetétele, nem kémiai képlete, hanem a hatása miatt fontos számomra. Néha azért szeretnék utána nézni ennek-annak, konkrét adatnak, összefüggéseknek. Általában a kudarcot követően tűnődöm el arról: tulajdonképpen mivel múlatja az időt sok irodalomtörténész, a meddő okoskodáson, mások közhelyeinek ismételtetésén meg a folyamatos ideológiai hadviselésen túl. Három évig kutattam, változó intenzitással, Kosztolányi hétszáz öregasszonya után, mígnem feladtam. Az *Útirajzok, Róma* című versben bukkan fel a hétszáz öregasszony, akiknek nem leltem nyomát sem égen, sem földön, sem monográfiákban. (Még az ernyedetlen szorgalmú Szegedy-Maszák Mihálynál – Pintér Jenő posztmodern inkarnációjánál – sem, noha az eminens irodalomtörténész tántoríthatatlan híve a fölösleges adatok publikálásának.)

Tehát *Útirajzok, Róma*. Kosztolányi bent van a templom homályában, ahol mind eléje „jön, aki meghalt, / a rozoga kis templomajtón. / Hétszáz sovány fej integet be, / hétszáz szikár kis öregasszony. / Mind ükanyáim.” Nem élnek, noha léteznek ezek a különös ősök a látomásban, mert „mostan fehér váz-ujjakkal / meg-megfenyítenek a holtak”. Majd a lényeg, amiért keresgéltem az öregasszonyokat: „Megrészegülök az örömtől, / kinyíl a menny és újra látok.” Ezt követően színpompás vízióval zárul a vers: meggyzínű, ibolya talárokkal, lila papocskákkal, halvány mártírokkal, aranykelyhekkkel, legvégül az áhítattal, a mámorosan, nyomatékosan, négyszer megismételt Róma szóval. A vers Kosztolányi legnagyobb költeményeinek szomszédja: a *Marcus Aureliusnak*, a *Hajnali részegségnek*, a *Szeptemberi áhítatnak*.

A helyszín egyértelműen Róma. Második itáliai útján, 1924-ben, a költő a Viale del Policlinico 139-ben lakott. Innen nem messze, a Köztársaság tér sarkán van a hosszú nevű, Santa Maria degli Angeli e dei Martiri bazilika. A templomot – egy spanyol szerzetes látomását követően, melyben Mária és hét főangyal jelent meg – az ismert és ismeretlen keresztény mártíroknak szentelték. Különlegessége, hogy az ég felé nyitott – ha nem is úgy, mint a Panteon –, továbbá fény-

jelenségeknek lehetnek tanúi nevezetes napokon a látogatói. (A Nap égi vándorlásának fénycsíkjaait egész évben követni lehet, valamint bevilágít a sarkcsillag misztikus fénye is.) A templom ajtaját 2006-ban cserélték ki, addig egy – itáliai mértékkel mérve – meglehetősen igénytelen faajtó fogadta a híveket. Még egyszer a kezdés: És mind elém jön, aki meghalt, a rozoga kis templomajton. Az épület belső arányaihoz képest tényleg kicsi az ajtó. Felteszem, járt itt Kosztolányi, hiszen a Diocletianus romos fürdőiből emelt szentegyházát Michelangelo tervezte. Méretben csak a Szent Péter bazilika előzi meg Rómában. A vers legfontosabb része – „Megrészegülök az örömtől, / kinyíl a menny és újra látok” – megfejthető ugyan különösebb életrajzi, turisztikai háttér nélkül, hiszen a teljességről van szó benne, ám mégsem nyugtat meg. Máig kíváncsi vagyok ennek a *hétsház*, csontkezü öregasszonynak a kilétére.

Ami a lényegét illeti: Kosztolányi számára tehát újra kinyílt a menny, ismét otthon van az égben, nemcsak a földön. Jó ideje nem volt így. Emlékeztetőül a *Boldog, szomorú dal* idevágó, szomorú része: „Itthon vagyok itt e világban, / s már nem vagyok otthon az égben.” Az ég, a menny néha a transzcendens, a valóság határának átlépése, máskor a boldog gyermekkor, ahonnan Ottlik Kosztolányi prózáját eredezteti. Időnként maga a sejtelem. A *Hajnali részegségben*, amely némelyek szerint önmegszólítással kezdődik, majd az egyes szám első és második személyt variálgatja különféle jelentéssíkokon a költő, hasonlóképpen megnyílik az ég. (Közbevetőleg: a sok bábáskodó elmélet között gyakran elveszik a vers. Tudálékosabban: elabsztrahálják a költemény velejét. Teóriájukhoz gyűjtik, néha idomítják a tényeit. Önmegszólítás ide vagy oda, arra kellene válaszolni, mikor, kihez, miért beszél a költő. A nagy önmegszólítgatások közepette miért közli saját magával, hogy a Logodi utcában lakik. Talán addig nem tudta?)

*

Kosztolányi elemi élménye Róma. Első útját követően születik – a *Nyugatban* folytatásokban megjelenő – *Néró, a véres költő*. (Eredetileg *A véres költő* címmel.) Művész- és történelmi regény, mint kartotékolni szokták. Kosztolányi zsenije ebben a látomásban azonnal megmutatkozik. Hiteles történelmi regényt ugyanis csaknem lehetetlen írni, mivel maga a történelemtudomány sem hiteles. Az ókor – bizonyos értelemben – néma századainak a megszólaltatásán áll vagy bukik a mutató. Legtöbben itt véreznek el, mikor előadják víziójukat (saját korukról) néhány nagy történelmi néven keresztül.

Broch a *Vergílius halálában* például úgy, ahogy felmondja a kultúrtörténeti leckét, amelyet lapos közhely-vademecummal egészít ki. Olyan giccsgyűjteményt találunk nála, mint a XIX. századi bakfislányok emlékkönyveiben. Hogy ne csak a levegőbe beszéljek, íme: „A törvény? Csak egy törvény van, a szív törvénye! a valóság, a szeretet valósága. Nem kellene hangosan kikiáltani ezt, nem kellene megmondani nekik ezt, hogy megértsék?! – ah, úgysem értenék meg, nincs meg bennük a törekvés sem, hogy megértsék.” Alkalmanként az eleve túlcukrozott alaplélet önti nyakon szirupos szószaporítással: „habár az em-

berek élete nem terjed túl látásukon és hallásukon, és habár a szív nem zenghet tovább, mint ameddig ver, és habár eszerint az arányos és végső méltóságként és érvényeként emelkedik előtte az emberi sors, sors rendelte formaként és kizárólag formaként” és így tovább, érdektelenségbe fullasztva mindent. A regényből messzire hangzanak a paradox semmit mondás, a nagyot akarás nyögdecselő hangjai: „Egyedül az igazság halhatatlan, halhatatlan a halál igazságában. Aki lezárja szemét, megsejti a látó vakságot, megsejti a sors legyűrését.” Ebben a melodramatikus, „nesze semmi, fogd meg jól” stílusban jut el Broch a főhős lehangolóan hosszú agóniája során faramuci sarkigazságokig vagy a lényeg megszemélyesített kvintesszenciájáig: „a végső mélységben trónoló ősig, aki kezében a törvény valóság-igazságát tartja”. Máskor a monoton vízeseként zúduló szóözön után, aduásként vágja elénk – egy-egy dögunalmas eszmefuttatás végén –, hogy: archetípus! Az archetípus aztán mindent visz. A formabontás, a sorok ilyen-olyan tördelése, a tipográfiai finesz, nem sokat segít könyvén. Kéne némi eredetiség, valamicske mondanivaló a modernista akadémizmus, meg a neounalom helyett.

Broch fennkölt tógastílusban beszélteti hőseit, jóllehet tógájuk anyaga a bécsi Herrengasse valamelyik mellékutcájának szatócsboltjából való. Az ókori élet, a valódi élet vulgáris csendjét, Yourcenar szerint, csupán gyér számú magánlevél, illetve a pompeihez hasonló falfirkák törik meg. Hozzáteszem: a magánlevelek – légiósoké, feleségeiké, rokonoké –, az átlagemberektől fennmaradt, mára a költőkével, császárokéval nem pusztán egyenrangú, de a mi szempontunkból őszintébb, valóság közelebb, tehát a kor szempontjából hitelesebb irományai szépen szaporodnak. Ezekben találjuk az antik hétköznapiok hiteles hangjait. Kosztolányi tud a falfirkákról, *A véres költőben* szerepeltet egyet Castor templomának környékén – néhány oszlopa máig áll –, ahol a császár lába földbe gyökerezik a gúnyvers láttán.

Summázva: a regény, amennyiben az, ami, a valóság elemeiből, annak alan-tasságából, unalmából, locsogásából, emelkedettségéből, piaci lármájából, szellemességéből, kocsikerék nyikorgásából, szagából, madárdalából, békabe-rekegéséből épül fel. Együtt van benne – Rómában maradván – a Fórum illat-szerárusainak egzotikus illata és a Cloaca Maxima bűze. Minden más csak kommentár.

Yourcenar a hétköznapi hangok, az erre vonatkozó források hiánya miatt beszélteti fennkölt tógastílusban regényhősét, Hadrianust. Abban a görög és latin stílusban, amely – őt idézem – egyaránt jellemzi Caesar emlékiratait, Horatius leveleit, Seneca értekezését, Cicero beszédeit, valamint Marcus Aurelius elmélkedéseit. A haldokló Caesar – állítja premier plánba a lényegét –, elrendezte tógájának ráncait. A történetírók görög-római világában a vereség, a halál fölött győzedelmeskedik a jól megválasztott utolsó mondat. Talán azoknak van igazuk, akik Spengler nyomán úgy vélik: az antik embernek – a hősnek –, nem személyisége, hanem gesztusai voltak. Ez a színpadiasság azonban valódi szereppé válhat, interiorizálódhat, miként Marcus Aurelius esetében lehetett.

Kosztolányi kivételes tehetségét bizonyítja – túl minden teórián –, hogy a Néró-regény elején megszólaltja a hétköznapok hangját, ami metamorfózist követően ugyan, de mindvégig, az utolsó fejezetig hallatszik. A mű ekként indul: „Csak egy álmos hangot lehetett hallani. – Cseresznyét – mondta az, el nem fáradva –, cseresznyét.” A kérdésre – „mi a titka?” – nem nehéz a válasz. Kosztolányit – útirajzai bizonyítják – az ember, az élet nyüzsgése élénken érdekelte. Az élet pedig mindenhol élet. Az ember, noha változik az időben, mindenhol ember.

*

Az irodalomtörténet gyakran a történettudományra hivatkozik, mikor elemezi a történelmi regényt, vizsgálgatja annak szereplőit, mintha azok reális alapul szolgálhatnának az igazság kiderítéséhez. A történelmi, azaz „valóságos” személyeknek, amennyiben fellelhetők írott forrásokban, gyakran úgy örülnek az irodalomtörténészek, mint archimédeszi pontoknak, ahonnan a fikció visszafordítható eredeti medrébe. Ünneplik a megtestesült homo historicust, holott maga a történelem – ismert és ismeretlen szereplőivel együtt – sem más, mint a múlt modellezése. Jól-rosszul sikerült rekonstrukciós kísérlet, miként azt Carr vagy Duby látja, esetleg részigazságok gyűjteménye, teszem azt Ferrero szerint. A tények, már amennyiben léteznek ebben az esetben (mivel a történettudomány eleve kétséges objektív tudományként), nem beszélnek önmagukért. Az utókor szólaltatja meg őket. Még az elbeszélő források értelmezése sem egyértelmű, amikor látszólag maga a kor beszél. Az ókori históriák eleve ellentmondásosak, másként számol be az eseményekről, jellemekről például Tacitus, másként Suetonius, másként a Historia Augusta. Nem beszélve Prokopioszról, aki elmondja, miért volt kénytelen ugyanarról az időszakról két egymásnak homlokegyenest ellentmondó tudósítást írni. Utóbbi modernista változatban így szól: hazudtunk reggel, hazudtunk nappal, hazudtunk éjjel... Kosztolányi nem hazudozik. A korra vonatkozó tanácsokkal egykori tanára, Révay József látta el, alapállása pedig már ekkor a Marcus Aurelius-versben megfogalmazott veritásigényre épült: „ez itt az igazság”, „ez itt a hamisság”.

*

A római császár és a magyar író egyaránt illúzió nélkül nézi a valóságot. A sztoicizmus ebben az értelmezésben az önámítás elutasítása. Az *Elmélkedésekből* – Kosztolányi számára – nem a sztoikus „tételek”, hanem a magatartás lehetett vonzó. A világ tényeinek tudomásulvétele, ami nem azonos azok elfogadásával, hiszen Marcus Aurelius is platonista módon képzelte el például az ideális államot. Többre tartotta Hérakleitoszt és Szókratészt Cézárnál és Nagy Sándornál, azaz a gondolkodást a hatalomnál. Tacitus viszont úgy emlékszik: a császár többször elmondta nekik, fiatal korában nagyobb lelkesedéssel vetette magát a filozófiába, mint amennyire az rómaihoz és szenátorhoz illik. Később lehiggadt, a filozófiától pedig megkapta azt, amit a legnehezebb elérni, a „józan mérsék-

letet". Kosztolányi az *Aurelius* című elbeszélésben (1931-ben) oldja fel az ellentmondásokat. Olyan uralkodót állít elénk, aki világosan látja az etikai csapdákat: a magánérkölc és a birodalmi érdek, a magas etika és az emberi természet, a lehetséges és a szükséges reális lehetőségeit.

Marcus Aurelius sztoicizmusa, általában világfelfogása meglehetősen sajátos. Politeizmus ide, politeizmus oda, végül eljut a gondviselés – ha úgy tetszik: a Gondviselés – gondolatáig. Ez némileg zavarja a filozófiatörténészek bizonyos részét. Ha arról olvasunk az *Elmélkedések*ben, hogy a mindenséget valamiféle gondviselés irányítja – fogalmazza meg többek véleményét egyikük –, akkor a természet örök törvényeire kell gondolnunk, amelyeknek minden alá van rendelve. Ennek az univerzális, személytelen intelligenciának a léte, ennek a mindent átható erőnek a felismerése tényleg nem állt távol az antik, különösen a preszókratikus gondolkodástól, majd annak római örököseitől. De mit kezdünk Marcus Aurelius olyan kijelentéseivel, amelyek szerint „vagy van gondviselés, vagy csak atomok vannak”. Ebben a mondatban, úgy tűnik, az istenség és a korabeli (materialista) természettudomány nincs összhangban. Nem harmonikus a szó eredeti értelmében, bár a Kierkegaardhoz hasonló filozófusok, nyilván figyelemreméltónak találták ezt az ókori vagy-vagyot.

A történeti Marcus Aurelius rendkívüli nemes egyéniség. Saját vagyonát áldozza közügyekért. Elárverezteti a császári család személyes értékeit, fakarddal próbálkozik a halálos fémkardok helyett a gladiátorviadalokon, alapítványt tesz – felesége emlékére – szegény római lányok javára. Humanizmus és patriotizmus keveredett benne, noha nem árt szem előtt tartani, hogy ez sajátosságos, a római civilizáción belül érvényesülő humanizmus volt. A határokra törő barbár törzseket például nem a Willkommenskultur jegyében fogadta. Mikor feltűnnek a limes mentén a kvád és markomann hordák, nem a végre valahára megérkező, bár kissé talán túlmotivált, új munkaerőt látta bennük. Sokkal inkább a Birodalom kultúrájára, Róma létére törő, nem éppen szép idegeneket. A történelem őt igazolta. A germán törzsek okozták Róma végpusztulását, jöllehet sem a kortárs latin, sem a görög értelmiség nem dolgozott olyan elánnal saját népe ellen, mint napjaink balliberális intellektueljei Európa ellen.

Marcus Aurelius nem volt boldog – mondja egyik életrajzírója –, ám lelki nagysága tagadhatatlan. Mindenesetre istenné vált, ami a korai császárság idején általánosnak mondható. Elég volt hozzá két tanú – mint Magyarországon a Partizánok és Antifasiszták Szövetségébe történő felvételhez –, akik saját szemükkel látták égbe szállni a máglyáról a halottat. Ha a tanúk tekintélyes embereknek számítottak, a szavuk különösen sokat nyomott a latban. Később nem bajlódtak efféle jogi procedúrákkal a praktikus rómaiak. A máglya meggyújtásakor elengedtek egy megkötözött sast, ami a halott lelkét jelképezte. Marcus Aurelius, bármiként gondolkodott az utókor szerint, feleségét, Faustinát az *istenek* közé iktatta. Az asszony szentélyt kapott, idollá vált, papság szolgálta kultuszát. Rómában, Vénusz és Róma istennő templomában, Marcus Aurelius és Faustina ezüstszobra előtt áldozatokat mutattak be. Harmos (Görög) Ilona és Kosztolányi

Dezső, az ismert történelmi okok miatt, sohasem vitte ennyire. Kosztolányi ellenben időnként boldog volt.

*

Találunk Marcus Aurelius és Kosztolányi egyéniségében közös vonásokat, miként vannak – a történelmi korszakokon túl – alapvető különbségek. Kosztolányi ideges, mámoros, boldog, sértett, kedvetlen, kedves, magányos, gőgös, barátságos, önimádó, kiszolgáltató. Szenved, szeretet vagy éppen szeretik. Folyton szólnia kell minderről. A császár ellenben – az antik világ sajátosságait figyelembe véve is – zárkózott személyiség. Sem örömet, sem bánatot nem oszt meg senkivel, miután önmagához beszél. Ismeretes, az *Elmélkedések* eredeti címe: *Eisz heauton*, azaz önmagához. Ezzel a könyvcímmel, nem a Pallas Forum mögötti könyvpiac bestseller listáját célozza meg egy szerző. Számos gyermeke haláláról például, említést sem tesz művében. Érzelmek magasztosak, ha nem, akkor azon dolgozik, hogy azzá váljanak. Elmélkedése emlékező, vívódások, maga elé kitűzött feladatok, pogány „gyónások” gyűjteménye. Szakadatlan önelemzés és önépítés, miközben a végső metafizikai kérdésekre keresi a választ. A halál tükrében láttat szinte mindent – tulajdonképpen így relativizálja a szenvedést, az élet kudarcait, magát az elmúlást –, ezen a mérlegen méri le a lét lényeges megnyilvánulásait. A dolgok azonban, leszámítva a kötelességtudatot, könnyűnek láttatnak a halállal szemben, amit persze szintén igyekszik viszonylagossá tenni. Művének különös hitéből és hitetlenségéből, ebből az emelkedett közönyből fakadó rezignációt nevezik a *köznyelvben* sztoicizmusnak.

Kosztolányi, Marcus Aureliushoz hasonlóan, úgy vélte – a vallotta túl erős volna –, hogy vagy van gondviselés, vagy csak atomok vannak. (Nem tudom, milyen nyelven olvasta a császár eredetileg görög szövegét, az iménti fordulatot azonban ismerhette. Huszti József fordítása 1923-ban, a költő második itáliai útja előtti évben jelent meg.) A „csak atomok vannak” mitológiai – általánosítva: ideológiai – értelemben azt jelenti: semmi. A semmi nem véletlenül vált mégis „valamivé” az ateista filozófiában, és most nem csupán Heideggerre gondolok. Már Melisszosz (a Kr. előtti V. században) feltette a kérdést: ha nincs semmi, mit beszélünk erről úgy, mintha volna? Heideggernek, a költő, mintsem a filozófus Heideggernek sikerült aztán objektíválnia, megközelíteni a semmit, habár rossz nyelvek szerint, csupán a nicht tagadószócskával bűvészkedett. Kosztolányi hasonlóképpen képes volt arra, amire rajta kívül kevesen: meg tudta rajzolni a nem létező körvonalait. Legélesebben a *Hajnali részegségben*, mikor az ég ismeretlen Uráról beszél, aki azonban nem azonos Istennel, legföljebb annak hiányával. Itt a költő, ha lehet így fogalmazni, az univerzális nem létezőt, a nagy senkit antropomorfizálta. Valamivel érthetőbben: Isten hiányát. Summázva: Heidegger a semmi, Kosztolányi a Senki kontúrjait rajzolta meg. Nem akármilyen teljesítmény, azzal együtt, hogy a semmit a halálfélelem, valamint az emberi gondolkodás teleologikus-teológikus hajlama változtatja valamivé.

Az *Elmélkedések* írója többször jut eldöntendő, ám eldönthetetlen kérdésekhez. A világrend vagy tervszerű, vagy pedig keverék összevisszaság, amit világrendnek neveznek. Néha azt szeretné, ne zúgolódjon a mindenségtől neki osztott sors ellen. Máskor sors helyett istenséget mond: életed úgy éld le, hogy minden dolgod teljes lelkedből az istenekre bízod. Esetenként biztatja magát, az istenségnek illendő módon való alárendelésre. Aztán visszatér az alapkérdéshez: a világ vagy zűrzavar, összevisszaság, szétszórtság, vagy egység, rend, gondviselés. Az első esetben nincs mit tenni, kár tovább élni ebben a káoszban, jöhet a halál. „Ha pedig a második eset áll, akkor tisztelem, bizton tekintem a világ urát, és rábízom magam.” Marcus Aureliust – feltételezem – Kosztolányi, akárcsak Márai, inkább pszichológiai, magasrendű terápiás, mintsem filozófiai szakszöveggként olvasta. Gyógyító hatással lehetett mindkettőjükre az *Elmélkedések*. (Jung szerint a vallásoknak szintén ez az egyik legfontosabb lelki hozadéka, nem véletlen hát a mi két „nihilistánk” vonzalma.)

*

A gondviselés tükrében Kosztolányi hite és hitetlensége hasonlóan dilemmákat vet fel, mint Marcus Aurelius vallása és szkepszise. A költő néhány halálra vált pillanatot leszámítva, bizonyosan nem hitt abban az Istenben, amelyikben a keresztények hisznek, ha egyáltalán lehet ebben a kérdésben általánosítani. A keleti vallásokat pedig fölényesen elutasította. Számára Isten, talán a Marcus Aureliusi gondviseléssel, talán halványan a Jung-féle archetípussal rokon. Jung szerint az archetípusok nem tartalmilag, csupán formailag meghatározottak. Az archetípus önmagában véve *üres*, ami a képzetformának a priori ad lehetőséget. Nem a képzetet örökli, hanem a formákat, amelyek ebben a tekintetben pontosan megfelelnek a szintén formálisan meghatározott ösztönöknek. Az archetípus tehát nem ősképek, hanem az archetípus hozza létre az ősképeket. Wolfgang Pauli világítja meg a lényegét, mikor – Jungot értelmezve – a megismerés tudat előtti, archaikus fokáról beszél. Ezen a fokon, a világos fogalmak helyén erős, emocionális tartalmú képek vannak, amelyeket nem gondolkodva, inkább „mintegy festve nézünk”. A szimbolikus képek világában az archetípusok úgy viselkednek, mint hidak az érzéki megismerés és az ideák között. Jung nem véletlenül jegyezi meg: az archetípus felfedezésében Platónt, nem őt illeti az elsőség pálmája. Heisenberg hasonlóképpen Platónról beszél, miközben a helyes ideák felbukkanásának tudja be azt a különös, termékeny, hatalmas intenzitású állapotot, melyben leírhatatlan folyamatok játszódnak le a lélekben.

Nos, a folyamat nem leírhatatlan. Kosztolányi leírja a *Hajnali részegségben* azokat a pillanatokot, mikor kinyílik a sokáig zárt menny, majd kitágul, ha úgy tetszik, tökéletes egészzé válik a lét. Nem tisztán szakrális élményről van szó a kifejezés vallási értelmében, sokkal inkább a vallási formákon túllépő mámorról. A lét (elviselhetetlen) könnyűségéről, a teljességéről, a szabadság mámoráról (Kunderával és Ottlikkal élve). A versben szereplő ismeretlen nagy Úr azonban, akinek vendége volt Kosztolányi, meghatározhatatlan „Valaki”. Sokáig

úgy hittem – miként az előzőekből nyilván kiderült –, hogy a semmi, azaz meg-
személyesítve a Senki antropomorfizációjával van dolgunk. Most azt gondolom,
a költő valójában nem foglal állást, csupán annyit sugall: ez az érzésem. Pont.
Fenntartja magának a sejtés jogát. Látomást közöl, nem logikai igazságot. Hit
és hitetlenség kérdésére Kosztolányi esetében nem lehet sem egyértelmű igen-
nel, sem egyértelmű nemmel válaszolni. Ha Ottlik (nyilvánosan) végiggondolja
ezt, még inkább közelebb kerül, amennyiben ez egyáltalán lehetséges, választott
írójához, hiszen kitüntetett logikai tételéről, az igazság ambivalenciájáról, anti-
nómiájáról van szó.

*

Kosztolányi tehát abban az Istenben, akit a keresztények elfogadnak – nevezzük
a konvencionális vallás istenének –, bizonyosan nem hitt. Marcus Aurelius po-
liteizmusa sem az övé, legföljebb szkepszise. Ellenben katolikus módon temet-
ték el. Halála előtt gyónt, ezt tőle magától tudjuk. Utolsó szerelmével, Radákovich
Máriával, akivel 1935 nyarán ismerkedett meg, el-elment misére, ez azonban
nem Istennek, hanem az asszonynak szólt. A szertartás közben időnként jegy-
zetelgetett. De akad itt más is.

Második római útján, magánkihallgatáson fogadta XI. Pius pápa. Erről –
levélben – lelkesen tudósítja apját, valamint kimerítő beszámolót közöl a *Pesti
Hírlap*ban. Pillanatképek a vatikáni audienciáról: „Ön magyar? – kérdezi a pápa.
– Igenis – felelem. – A szenvedő és megcsonkított országról jöttem ide, Szent-
atyám, hogy elvigyem a magyaroknak vigasztaló szavait. – Magyarországot mi
ismerjük és mindenkoron különös rokonszenvet, szeretetet éreztünk irányában,
és azt kívánjuk, azért imádkozunk, hogy szenvedése kisebbedjék és boldogan
haladhasson jobb jövője felé.” Ezután Kosztolányihoz, az íróhoz fordul a pápa:
„Kívánjuk, hogy munkásságát a hit és jószág vezesse, s hivatásához legyen ele-
gendő ereje.” Pius megáldja Ádám fiát, amiről a következőket írja apjának:
„könnyekig megindító volt, mikor 9 éves fiam térdelt a sok felnőt között, mint
egyedüli gyermek. XI. Pius, látva Ádámot, megállt, hozzálépett, és bár a többi
térdeplő előtt egyáltalán nem időzött, hosszan rátekintett, és több másodpercig
pihentette kezét Ádám fején.” Ismét a *Pesti Hírlap* cikkéből: „Szenvedő testvé-
reimnek, hazámnak milyen üzenetet vihetek, Szentatyám? A pápa homlokán
feltűnik az omega-ránc. – Megáldjuk önt – mondja – azokkal a vágyakkal és
tisztá gondolatokkal együtt, melyeket szívében hordoz, hazája, családjá, hiva-
tása iránt, és kívánjuk, hogy azok meghallgattassanak.”

A tudósító attitűdje nem tűnik kimondottan ateistának. Nem valami bigott
antiklerikálist hallunk. Isten ezekben a percekben – Kosztolányi számára – ta-
lán éledezik, talán csak tetszhalott, mint annak idején, a keresztről való levétel
utáni három napban. A feltámadás azonban elmarad. A Teremtőhöz, önmagá-
ért, soha nem fohászodik, ellenben Ádámért, fia betegségekör, igen. A *bús
férfi panaszaiban* a *Hajnali részegség* és a Marcus Aurelius-vers fordított előjelű
mondataival találkozunk: „Vártunk, sötéten. / Istenem. / Reménység. / Szün-
te-

lenül dajkáltam ezt a szót, / mint a bolond. [...] Akkor azt kívántam, / hogy lássam a valót, majd, hogy ne lássam. [...] s megvádolom a közönyös eget.” Később – Babitscsal ellentétben – a rákban szenvedve sem kéri, mondjuk, Szent Balázs közbenjárását vagy a Gondviselés beavatkozását. Kosztolányi személyes, távoli Istene feltehetőleg tényleg halott. Talán csak sejtelem volt mindig csupán. Nem segíthet, miként nem segíthetett Trianonban a magyar közösségen, sem ő, sem földi helytartója.

Nietzsche emlékezetes bejelentésekor Isten valójában nem halt meg, bár agóniája már jó ideje tartott. A végjáték most jött el, mikor a keresztény Európa védőpajzsa a mohamedán Törökország lett. Az Európai Unió technokratái – néhány államfővel, valamint a baloldali tömegmédiákkal együtt – nekigyűrűköttek: Európát saját toleranciájába próbálják belefojtani. Úgy tűnik, a jelenlegi Szentatyának mindössze annyi dolga lesz, amennyiben jut rá ideje két migráns lábának megmosása között, hogy feladja az utolsó kenetet Istennek, aztán a keresztény kultúrának. (A sírt a neoliberais ideológia ásta meg: ellenséggé és nevetségessé téve a kereszténységet, eszementen támadva a normális emberi közösségeket – a családtól a heteroszexualitásig –, piedesztálra emelve a devianciákat, agresszíven rontva a legtermészetesebb nemzeti érzésre.)

Nem vigasz, de Isten már a felvilágosodás korában guillotine alá került. A jövő sem tűnik túl rózsásnak. Heidegger diagnózisa szerint a morálon kívüliség, az eltörölt alapok, azaz minden metafizika megszüntetése jellemzi majd ezt az időszakot, amely egykor lehetővé tette az ember számára, hogy mentális és külső univerzumát szimmetrikusan berendezze. A szép új világból kitelepítik a szenteket, a klérust, a híveket. Lefejezik a műalkotásokat, mint nálunk történt Krisztus szobrával és szentjeivel a jáki templomnál meg másutt, az ország hódoltságai területein. Az új, migráns istenség tetőtől talpig becsomagolja a nőket, jóllehet az igazhívőnek négyet juttat belőlük, igény szerint, ha bírnak velük. Az európai nőket ellenben nem tekinti embernek. Nem enged hitbéli ernyedést követőinek. Naponta ötször fordítja orcájukat a mihráb felé. Előbb-utóbb nyilván a Reichstag is lángra kap majd, mint rendszeren lenni szokott. Mindezzel együtt nagy szerencsénk, hogy az iszlám békés vallás. Elképzelnem sem tudom, hetente hány robbantást, lezuhant repülőgépet, megerőszkolt nőt, utcai késelést kellene számba vennünk a tolerancia jegyében, ha nem így volna. Kosztolányi *Európa* című verséből: „Nem láttam-e Kölnben a német anyókat / esőben csoszogni, Párizsban a tündér / francia leányok könnyű szökelését, / Londonban a lordok hajának ezüstjét.” Európa 2015–2016: Kölnben a fiatal lányok sem tudtak elmenekülni az erőszaktevők ellen, nemhogy az idősebbek. Párizsban már csak az van hátra, hogy a franciákra robbantsák az Eiffel-tornyot. Londonban mohamedán polgármester székel, aki sokallja a fehérek és keresztények jelenlétét bizonyos területeken. Posztmodern apartheid. Kosztolányi ekként zárja versét: „Kezddjete elölről építeni, költők, / légvárok katonái.”

*

A két európai – Marcus Aurelius és Kosztolányi Dezső – valószínűleg nem értené, mi történik ma Európával. Nem az események előtt állnának értetlenül. A kontinens urainak, lakossága bizonyos részének reakcióit tartanak felfoghatatlannak. Az ájuftságot, a bénult tehetetlenséget. Márai a dómot nevezte az európai kultúra szimbólumának. Tudjuk, miféle események történnek a dómok előtt. Kosztolányi a magyar nyelvet – Kazinczyt és Arany Jánost –, az itáliai és a nyugati, a német, az angol, különösen a francia művelődés eredményeit érezte fontosnak. (Messze röpültem már a híg dudaszótól – írja a Marcus Aurelius-versben –, dél és nyugat között csapong a lelkem.) Ezek adták identitása alaprétegeit. Szózatot intézett Európához: te régi, te szent, te magasztos, könyves vén Európa. Babits újrafordította Dantét, majd megírta az *Európai irodalom* történetét, ami szerinte a világirodalom története. Világirodalom-történetet írni sosem volt korszerűtlenebb – mondta. „És sosem volt aktuálisabb.” Ez volt a valódi európai kultúra, nem a multikulti, ez az, ami elenyészik a felejtés „kultúrájának” idején, mikor a szenilis Európa végleg elfeledi, végleg feladja önmagát.

Az a fiktív közösség, az a tálcolmányt, ami ma az Európai Unió, azt rövid ideig Európa-háznak hívták. Ez a ház most lángokban áll. Szerb Antal sosem létezett, híres németalföldi „kora-humanistája”, Puxus Oppidanus, valamelyik – elmélyült tudományos munkára nem kimondottan alkalmas – hajnalon szintén arra ébredt, hogy városa ostrom alatt áll, háza pedig ég. (A Puxus név valószínűleg Szerb találmánya, az Oppidanus kisvárosit, városalakót, itt tágabb értelemben polgárt jelent.) Nos, polgártársai kimentették a lángok közül a tudóst, aki kisvártatva visszarohant füstölgő szobájába, majd egy könyvvel tért vissza. „Barátai kíváncsian kérdezték, mi ez a kincs, amiért visszafutott a lángok közé. – Nem tudom – felelte Puxus –, de szép és könyv. Hogy ne legyen egyedül az éjszakában.” Felemelő, noha mára érvényét veszített példázat.

A történet, hosszú évek után, akkor jutott eszembe, amikor a kisvárosban, ahol laktam, a lomtanánításkor kirakott szemét között megpillantottam Germanus Gyula munkáit. A *Bengáli tűzet* és az *Allah Akbart*. (Utóbbi két szó különös karrierjéről, sokakkal együtt, ekkor sejtelmem sem lehetett.) A két könyv a kutyának sem kellett. Számomra viszont itt vált láthatóvá a kezdet, amolyan lessingi pillanatként, noha még nem lángolt az a bizonyos Európa-ház, Gorbacsov felkapott ötlete. Egyelőre csak csábígtatták a házmesterek a leendő lakókat a falak közé. Kedvesen ígéretgetve, mélyen hallgatva a politikailag korrekt házi-rendről, aminek segítségével, ha mód adódik rá, előbb kifosztják őket, azután eltörlik nemzeti karakterüket. Írmagostól kiirtják az európai kultúra legfontosabb összetevőjét: a kritikai szellemet Arisztophanészról Erasmuson, Voltaire-en, Kanton át a Monty Pythonig. Mára megtapasztalhattuk, hogy a totalizmus nemcsak a diktatúrák, hanem napjaink liberális demokráciáinak is sajátja, ha ugyan nem a lényege a nyilvánosság kisajátításával, a tagadott cenzúrával, a láthatatlan kontraszelekcióval, a független jogszolgáltatás paródiájával, a nemzetállamok megfélemlítésével, az európai polgárok akaratának figyelmen kívül hagyásával. Az új üdvtannal, az állandóan hangoztatott pluralizmussal, az ál-

ságos „konszenzusra jutással” szemben valójában a vélemények egybevasalása történt meg a balliberális médiokrácia segítségével. A véleménydiktatúra jól tetten érhető politikailag korrekt megszólalásokban, valamint még korrektebb elhallgatásokban Skandináviától Itáliáig, Németországtól Romániáig. Meglepő módon a posztmodern diktatúra eszközei alig különböznek az általunk megtapasztalt baloldali, szocialista diktatúrák metodikájától. Talán ezért reagálnak rá érzékenyebben a hajdani Ostblock államaiban.

A XXI. században a harc nem pusztán energiahordozókért, földterületekért, ivóvízért folyik, hanem globális mértékben az emberi tudatért. Az agyban levő, elfoglalandó területekért. A szlogenekkel lefegyverzett, önmagát feladó Európa mind színesebbé válik, mindinkább felejtí saját arcát. Amennyiben a normalitás veszít, annyiban Európa fehér lakossága számára ez a harc lesz a végső. A jelenlegi totalizmus egy új, lopakodó, demokratikus köntösbe burkolózó, taktikai okokból ideig-óráig illedelmesen viselkedő smilie-diktatúra. Most mindössze véleményterror, menekültáradatnak hazudott, folyamatos megszálló kontingensekkel kiegészítve.

Az európai balliberális – azaz többségi, mert tőkeerős – sajtó rendszerint azzal az indokkal hazudik, illetőleg hallgat el tényeket, hogy az igazság alkalmas lehet a gyűlöletkeltésre. A tények azonban ennek az ellenkezőjét igazolják. A kivételezettség, a „pozitív” diszkrimináció, a bűnök büntetlensége gerjeszti legjobban a jogos gyűlöletet, amit elítélnek, miközben a gyűlölet „kultúráját” importálják a kontinensre. Az európai templomok előtt történt erőszakhullám nyílt hadüzenet, ha felfogjuk üzenetét, ha nem.

*

Kosztolányi ritkán jelölte versei keletkezésének helyét vagy idejét, ráadásul a jelöléseket a kiadók sem vettek mindig figyelembe. *A magyar költők sikolya Európa költőihöz 1919-ben* címet viselő vers például az 1940-es Révai-féle kiadásban megjegyzés nélkül szerepel, míg negyven év múlva, a Szépirodalminál megjelent kötetben ezt találjuk: „(Megj.: 1919. március 16.)” Napjainkban a MEK, az elektronikus könyvtár szintén dátumozva közli a költeményt. A költő datálásai a szokottnál szélsőségesebb érzelmi helyzetekben születtek. Mikor a kollektív veszélyérzet (egykori szóhasználat: a hazaszeretet), illetve az egyéni sorshelyzet szólaltatott meg benne drámai hangokat. Úgy tűnik, ilyenkor rögzített helyszíneket, időpontokat. Az író feloldhatatlanul magyar volt. Semmiféle antinacionalista, magyarelles nihilizmus nem jellemezte. Minőségi magyarságát máig nem értékeli kellőképpen, mintha az kizárólag Ady vagy a népiek hitbizománya volna.

A Marcus Aurelius-vers alatt, teljes datálás helyett, csupán az örök város, Róma neve áll. A költemény itt fogant, majd öt év múlva, az Ady-vita idején kaphatta meg végleges formáját. Elgondolkodtató, hogy az Ady-kritika, *Az írástudatlanok árulása* egyetlen éjszaka szakadt ki Kosztolányiból, míg a versen valószínűleg hosszabban dolgozott. A vita napjaiban teljesen magára marad. Az íróbarátok

lapítanak, felesége szanatóriumban van: nem tudta kihordani második gyermeküket. „A gyermek fele úton itt hagy” – írja. A költő gyalázkodó leveleket kap, veréssel, lelövésével fenyegetik az internet arctalanságát még nem ismerő, premodern névtelenek. A *Nyugat* cserbenhagyja. Rövidesen levélben jelenti be kilépését a laptól, neve törlését kéri a főmunkatársak közül. A *Nyugat* nemsó-kára főhelyen közli a Marcus Aurelius-verset, ami nem Ady-ellenes, noha van Ady felé oldalvágás benne. Lényegében azonban magasan a vita fölött áll, távol a hazai híg dudaszótól. Itália vakító egének fénykörében.

*

Kosztolányi az irodalmi Pantheonhoz nem a politikai áhítat jegyében közeledik. A minőséget keresi. Vesztére. Magyarországon ugyanis egy-egy tárgyilagos irodalmi bírálat, netán gunyoros hangú kritika, az istenkáromlás, enyhébb esetben csupán a felségsértés büntetével egyenértékű. A köz- és magánszorgalmú kretének vonyítása ilyenkor az egeket veri. Hiába, mert Szabó Dezsővel szólva: a karaván ugat, a kutya halad. Ady hívei – Kosztolányi szerint – mindig idegrohamot kaptak, ha egyesek célzást tettek a vezér túlértékelésére. „Nekik köszönhettem, hogy róla soha egyetlen sor irodalmi kritikát nem írtak, csak otromba ledorongolásokat és hozsannás beszámolókat, csak pártkörü förmedvényeket és émelygő áradozásokat, melyeknek hőfokát nem egyszer maga a költőfejedlem szabta meg.” Adyt sikerült félreismert lángésznek beállítani, „akit mindenki üldözött, s míg hiába házalt becses kézírataival, másokat, silány féltehetségeket, rongy verselőket emeltek fölébe”. Nagyjából ennyi az ideológiai recept. A mellőzött zseni receptjét – sűrű könnyek között – másodszer is kiváltják az irodalom osztályharcos hipokritái, a József Attila-szenvedéstörténet kompilátorai. A kép természetesen kiegészül érzéketlen szerelmekkel, önző barátokkal, dogmatikus, noha hithű elvtársakkal. Ez a beállítás – folytatja Kosztolányi –, mely gyökeret fogott az ellenzékieskedésre hajlamos nagyközönségben, szemenszedett hazugság. Hasonlóképpen, teszem hozzá, a hamis József Attila-mítoszhoz, a rendíthetetlen kommunista képéhez, a havi kétszázat sosem lelt nyomorgóéhoz, miközben élete utolsó éveiben, hónapokra elosztva, kétszáz pengő fölött keresett a „nincstelen” költő. A tántoríthatatlan progresszív képét pedig némileg rontja a portrén az a kis barna folt, amit József Attila nemzetiszocialista intermezzója okoz. Persze sikerült retusáltatni néhány évtizedre az irodalmi komiszároknak. Aztán ismét előjött.

A baloldali megváltástörténetben Ady amolyan Keresztelő Szent Jánosként jelent meg, József Attila pedig Messiásként, egyrészt valódi, másrészt kitalált, megkonstruált passiójával. Ezt már a kortársak érzékelték. Nem véletlenül mondta Németh László a – politikai szezononként átigazított – József Attila-életrajzra, József Jolán művére, hogy az bizony József Attila evangéliuma. Félrehallásra beállított fülűeknek: Ady Endre és József Attila költészete a legnagyobbak közül való, csak nem éppen azokért a baloldal által ünnepelt „értékekért”, amelyeket hangoztatva, jelszóként zászlaikra aplikálva, száz éve

nyomulnak előre a két nagy költő árnyékában. Az örök balról, a vonalas kommunistákról, a mimikrin átesett, mára liberálissá lett elvtársokról és elvtársnőkről beszélek.

Kosztolányinak, mint mindenkinek, aki a saját fejével gondolkodott, természetesen voltak tévedései. Sohasem vált azonban olyan politikai kitartottá, miként az említett Ady vagy József Attila. Ismét a gyengébbek kedvéért: nem az életmű minőségéről van szó a két költő esetében, hanem művük ideológiai-politikai hasznosíthatóságáról, továbbá az alkotói függetlenségéről. A szimbolikus, Disznófejű Nagy Urak, illetve az elvont burzsujok között ugyanis mindkettőjük esetében ott találunk az élen egy konkrét iparmágnás mecénást – hogy megfelelően szövevényes legyen a társadalomtörténeti kórkép –, egy zsidó bárót, nevezetesen Hatvany Lajost. Ady nehezen megfejtethető, jelképekkel teli költészete politikai – újra hangsúlyozom: kizárólag politikai –, azaz propaganda szempontból meg sem közelítette publicisztikája hatását. Nem szándékom verseit és cikkeit mindenáron szembeállítani egymással, de a törésvonal tökéletesen érzékelhető. (Hiába tartozom azok közé, akik azt kívánják, bárcsak ne volnának perdöntők a Raffay Ernő által felsorakoztatott bizonyítékok, jelesül Ady számos cikke.) A költő versei viszont olyan mélységbe nyúlnak le, olyan magyar sorskérdéseket vetnek fel, amelyeket rajta kívül csak kevesen, talán senki sem. Közben egy-egy indulatos költeményben, néha publicisztikában orrba vágta Hatvanyt is, noha levelezésüket végigturbékkolták. József Attila ellenben megelégedett annyival, hogy osztályharcos eltökéltséggel, elméleti alapon támadta a tőkét, illetve általánosságban az anonim tőkést, habár utóbbtól konkrét, valóságos, összecszerűen meghatározott apanázst kapott éveken át (jelesül havi 150 pengőt).

Kosztolányi a szavakkal, a nyelvvel, a formával harcolt, nem Disznófejű Nagy Urakkal vagy absztrakt kapitalistákkal. *Az írástudatlanok árulása* mindezek ellenére sem hibátlan. Úgy tűnik, időnként nem hajlandó megérteni Adyt, mert már régen döntött felőle. Ebben hajthatatlan. Ilyenkor a tények nem befolyásolják különösebben. Mikor Adyt Ábrányi Emilhez hasonlítja, mert mindketten politikai megrendelésre írtak verseket, ugyancsak elveti a súlykot. Itt ellentmond saját magának, miután Adynak vannak kitűnő politikai versei, nem csupán ideologikus klapanciái. Nem a téma, nem a megrendelő igénye, nem az alkalmiság a mérvadó, hanem a tehetség. Lehet, hogy Ady költészete plakátköltészet, miként állítja, de akkor olyan plakátokról van szó, amelyeneket Henri de Toulouse-Lautrec hagyott hátra. Magyarországon a nagy költőt, akinek szobra, irodalomtörténeti portréja többnyire alig hasonlít a valóságoshoz, Petőfi óta, afféle nemzeti orákulumnak tartják. Állami ünnepeken, iskolai évnyitókön begombolt ingnyakú, nyakkendő, kissé feszingő, nagyon unatkozó közönség hallgatja verseiket. Ez a nyakkendő, amitől alig kapni levegőt, természetesen nem azonos Kosztolányi csokornyakkendőjével.

*

A Marcus Aurelius-verset tehát – „jóvatételként” – a *Nyugat* hozza főhelyen. A költemény alatt a Róma megjelölés a hely fontosságát, az adott pillanatot jelzi. („A Capitolium ősi tetőjén, örködve vigyázol, / s én állok előtted.”) Tanácsos lesz hát Kosztolányi nyomában maradnunk a jeles napon. Ha római szállásától gyalog indult Marcus Aurelius szobrához, akkor kényelmesen, nézelődve sem tartott tovább az út egy óránál. Nem tudjuk: talán sétált, talán taxit fogadott. Apjának írt levelében arról tudósít, hogy meglepte, milyen olcsó az élet Olaszországban. Róma egyik távoli sarkából a Szent Péter-templomig, mindössze 28 000 koronának megfelelő lírát fizetett. (Nyilván a pápai audienciára robogott fiával, kifogástalan öltönyében, elegáns csokornyakkendőben). Budapesten ellenben a hordár – méltatlankodik – 1 kilométerért 60 000 koronát kért.

A költő a nagy meleget követően, valószínűleg késő délután indult. Talán elhaladt – mivel több útvonal között választhatott – az írás elején említett Santa Maria degli Angeli e dei Martiri templom mellett, ahol a hétszáz csontkezü öregasszony intette meg. Ez persze nem biztos, de jól hangzik. Jöhetett azonban máshonnan, Traianus Fóruma vagy Szent Péter és Szent Pál börtöne irányából. Az bizonyos, hogy nem a Forum Romanum felől ment a Campidoglióra. Ha így lett volna, akkor ekként kezdődne a vers: *Fehéren* hever itt az *ókori* Róma. (A Forum Romanum fehér márvány oszlopai, vakító töredékei kitörölhetetlen nyomot hagynak a Kosztolányinál kevésbé fogékony lelkekben is.) A vers első szavai a Capitolium-dombot köröskörül vevő épületek sárgájára utalnak. Úgy gondolom, az Aracoeli tér irányából érkezett, aztán felkapaszkodott a Michelangelo tervezte díszlépcsőn, a Cordonátán. Ennek két oldalán alul, két egyiptomi gránitoroszlán szájából folyik a víz. Fent, balra, az Aracoeli templom nyugati, téglavörös homlokzata izzik a naplementében, a lépcső alján pedig lobogó pírral perzseli az alkony a kőoroszlánokat. Íme, a kezdősorok: „Sárgán hever itt a középkori Róma, / de lángol az alkony, / mint véres oroszlán.” Azután felér a két természetes hős, Castor és Pollux márványszobra között kinyíló térre: „s te fönnlovagolsz még / a Capitolium ősi tetőjén, / Marcus Aurelius”. Itt a legfontosabb – túl a helyszínen – a még szócska. Még. Még mindig. Mióta? Régóta, bármi történt is. Örködve. Már-már örökké. Mindörökké? Talán, bár Európa szívében alkonyodik.

Ezt követően, háttérdallamként, alig-alig hallhatóan megszólaltatja annak az emblematisz horatiusi sornak a parafrázisát, amelyet Babits szintén kedvelt. Az eredeti így hangzik: gyűlöllek, távol légy alacsony tömeg. Kosztolányinál: „bamba tömegetől visszahúzódó, / trón magasában egyedül élő, / koldus imperátor”. A koldus kifejezés nyilván az emberi kapcsolatokra utal, a magányra. Megkockáztatom: a metafizikai magányra, mivel a költő a pogány szót – nem sokkal előbb – tagadó értelemben használja. Nem a császár pogány vallását bontja ki, hanem azt jelzi: mi nem Marcus Aurelius (valamint ő maga, miután kettős portrét fest). Nem keresztény, nem zagyva keleti tanok híve, nem barbár, nem a haladáshit elkötelezettje. Marcus Aurelius – figyelmeztet egy klasszika-filológus – nem ismeri a modern haladás gondolatát. Kosztolányi ismeri, de

elutasítja: „Nem kellenek ők se, kik titkon az éggel / rádión beszélnek.” Másutt: „nem az enyém a század rongy bohóca, / se a felhőkbe zörgő, bamba gépész”.

Marcus Aureliusban, az általános vélemény szerint, Kosztolányi számára az író társ a fontos. Ez igaz. Meg a rang. A császári rang. A csúcs. A költő a legmagasabb polcra, stílszerűbben: a trónra helyezte magát az irodalomban, a maga kedves, önironikus, de véresen komoly módján. Beszéljen ő: „azt, ami vagy te, tettesd, / királyi ösztönöddel / ismersz-e még felettet?” Vagy: „Szavam, ha hull, tömör aranyból / érem. / Mindegyiken képmásom, mint királyé, / s a peremén / a gögös írás: / én.” Előtte: És önmagamat önmagammal mérem. Itt ellenben Marcus Aureliusszal méri magát, távol az otthoni „híg dudaszótól, / dél és nyugat között”, „mind szabadabban”.

A császár az igazi hős, ki déli verőben nézi a rémet: a valóságot. Nincs benne vallási, álhumanista, semmiféle önáltatás. Valódi élet van, amit a még valódibb halál követ. Álarcát a nagy társ előtt leveti, majd ismét felteszi, amint hátat fordít a szobornak, leballagva a lépcsőn. A versben lét és nemlét, valóság és irrealitás, hamis látszat és igazság, élet és halál, tehát a nagy metafizikai kérdésekre keresi a választ, az elhangzottakon túl. Valójában azonban nem ezek a kérdések a legfontosabbak. Sőt, azt mondanám, elhanyagolhatók. Ami igazán fontos, az a találkozás. Találkozás azzal – bizonyos értelemben „néhai önmagával”, egykori nobilis előképével –, akihez felemelheti a szívét. Minden más, a Campidoglio, a sztoikus „hit”, a jövő, bármi, periférikus ehhez a találkozáshoz képest.

*

Természetesen találhatók a versben sztoikus motívumok, gondolattöredékek. Mindössze egyet emelek ki. Mikor tiszta, hitetlen, kételkedő páralelkéről beszél a költő, nyilván Marcus Aurelius *Elmélkedéseire* gondol. A császár többször, különböző összefüggésekben említi a páralelket. (A lényegét tekintve: test és páralelek az ember.) Sztoikus elődei hasonlóképpen vélekedtek. A kitioni Zénón, a színes sztoa alapítója azt tanította, hogy a lélek testi dolog. Meleg lehelet, ami a halállal távozik. Egy ideig még létezik, de végül szétoszlik. Poszeidoniosz az embert hasonlóképpen dualisztikus lénynek, testnek és szellemnek vélte. A lelket szelleminek és örökéletűnek, ami azonban a testben csak ideiglenesen tartózkodik, miként Hadrianus császár kis verses remekében. (Te lengeteg lelkecske, testem vendége, útitárs...) Seneca szerint a lélek transzcendens, a test halála után visszatér a természetfelettibe. Ez jó ugródeszka volna Isten felé, de Marcus Aurelius szkeptikus, Kosztolányi pedig, ami a metafizikát illeti, meglehetősen bizalmatlan. Így hát Istent sohasem éri el.

A halál közelében megírja a *Szeptemberi áhítatot*. A vers 1935 októberében jelenik meg a *Nyugat*-ban. Ez az önfeladás kísértésének ellenálló, el-elcsukló hangú, befelé zokogó költemény szóhasználatában, pogány emelkedettségében rokon a Marcus Aurelius-verssel. A panteisztikus nyitány után, amelyben a szeptemberi napot (véletlenül sem Istent) kéri, hogy fogja glóriájába, emelje a halál fölé, irodalmunk legszebb, egyszersmind „legistentelenebb” sorai következnek:

„Én nem dadogtam halvány istenekhez / hideglelés és reszkető imát, / mindig feléd fordultam, mert hideg lesz, / pogány igazság, roppant napvilág.” Ez nem vallásos áhítat. Ady küzd, komoran pöröl, harcol Istennel. Néha szövetségre szólítja föl. József Attila előbb fölényeskedik, aztán megszeppen, végül ahhoz menekülne, akiben sohasem hitt. A hiány fájdalma sajog soraiban. Babits reménykedő, fuldokló, bizalom teli hangon kérleli az Urat. Kosztolányi csendesen nemet mond. Verseiben fényesen szikrázik a hitetlenség, a semmi bizonyossága.

Vagy talán mégsem. Ideje hát tisztázni a költő viszonyát Istenhez. Kosztolányi istenhite hasonló az eleai Zénón egyik idegesítő paradoxonjához, jelesül Achilles és a teknősbéka illogikus históriájához. A filozófus paradoxonja a versenyfutásról szól. A gyors Akhilleusz lovagiasan száz láb előnyt ad a teknősnak, akit aztán sohasem ér utol, mert mindketten mozgásban vannak, így a görög hős az időben minden lépéssel legföljebb oda jut, ahol előtte a teknős tartózkodott, aki most azonban már előbbre van, mert ő is halad. (Esetünkben a teknősbékához hasonlóan Istennél van az előny.) A gondolatkísérletben – úgy tűnik – valójában nem a térben, hanem az időben való mozgáson múlik a dolog. A paradox a véges és végtelen kimondatlan fogalmával manipulál: az egyes lépések véges idejével, amelyek a teknősbéka győzelme mellett szólnak, míg végtelen idő esetén Akhilleusz megelőzheti ellenfelét. (Szerintem a valódi kérdés ez: miért csak az eleai türannosz elleni összeesküvés után végezték ki Zénónt, miért vártak addig, miért nem akkor verték agyon, mikor előállt paradoxonjaival.) Isten és Kosztolányi viszonya ellenben valóban paradoxon: nem egyszer megközelíti, de sohasem éri el. Valamit azonban bizonyosan megsejt. Ennek a sejtelmeknek, verseiben többször hangot ad. Egyelőre maradjunk hát a sejtés jogánál.

*

Kosztolányi 1934 áprilisában tudja meg, hogy rákos. Megcsapja az elmúlás formálszaga. A nemlét unott ástítással megint kitérte a száját. Az a nemlét, ahonnan eleddig nem tért meg utazó. Innen még annyi páralélek, elemi részecske sem érkezik vissza a világba, mint a fekete lyuk pereméről a Hawking-féle sugárzással. Nincs sem tudományos, sem irodalmi nyelv, ami a halált, az ismeretlen tartományt leírná. Shakespeare zsenije sem képes rá, mindössze – ez a mindössze persze a legtöbb a világirodalomban – beletekint a szédítő mélységbe, majd költői szavakkal közli, hogy nem lát semmit. Kosztolányi utolsó olvasmányai között – a kórházban – ott találjuk a *Hamletet*. Eredetiben és Arany Jánostól.

Az író már kiskorában találkozik a halálélménnyel. Játék közben beleesik az esővizes dézsába. Sokkot kap, rémülten kérdegeti: ugye nem haltam meg? Ugye nem haltam meg? A halál ettől fogva mellészegődik. Hiába ragasztgatja össze apja a lexikonban azokat a lapokat, amelyeken csontvázak rajzai vannak, a kis Désire szétszedgeti őket. A nemlét útitársa lesz élete végéig. Mikor Pestre látogatnak, a Millenniumi Kiállításra, a Lánchídon ki akar ugrani a kocsiból, mert attól fél, belezuhannak a Dunába. A *Fürdés* című novella mélyén nem csupán a pszichoanalitikus irodalomból átvett motívumot találjuk, az író legalább

annyit merít saját traumájából, mint a freudista példatárból. (Freud képe egyébként ott lóg dolgozószobája falán.)

Kosztolányi a halálra sem a művészetben (én maradjak meg, ne a verseim – szűkül a pályatárs, Szabó Lőrinc is), sem a vallásban, sem a filozófiában nem talál vigaszt. A Marcus Aurelius-i sztoicizmus ugyan megkísérli a drámát közböcsíteni, az elmúlást magától értetődő természeti folyamatként felfogni, de Kosztolányi – hiába érzi Puskás Elemér a lelkét latinus szerkezetűnek – nem az ókori világ, hanem a XX. század gyermeke. A halál nem antik istenként, kezében kialvó fáklyával, nem csontvázként, középkori haláltáncot járva jön el hozzá, hanem a nihil üres, negatív mítoszaként, betegség képében. Láthattuk: már jóval előtte – az említett, 1924-ben kiadott, *Bús férfi panaszaiban* – megvádolta ezért a közönyös eget. Mindhiába. Most sem hoz mást a betegség, a halál, mint megváltás nélküli szenvedést. A költő kétségbeesett, heroikus küzdelmet folytat. A rosszindulatú daganat – állkapcsán és nyakán – terjed. Műtétek, rádiumsugárzás, gyógyszeres kezelés, újabb műtétek. Sipoly a nyelöcsőben, gégevezénylő, fuldoklási rohamok. Csontokat szednek ki belőle, eltorzul az arca. Utolsó képein, ez a mindig választékosan öltöző, megnyerő, 185 cm magas, impozáns megjelenésű, ritka szép férfi (miként fia írja) megindító, szánsalmas roncsként jelenik meg.

*

Kosztolányiban – a végjáték előtt – megszólal a *Patetikus szonáta*, aztán a meg hasonlott Schumann örvénylő zenéje, akinek, mert nem lehet már jobban sírnia, „száján kacag a schizophrénia”. Ugyanezt hallottuk az Esti Kornél énekének álarcos hősétől, a fokozhatatlan fájdalomról: „ó jó zene a hörgő / kínokra egy kalandor / csörgő, / mely zsongít, úgy csitít el, / tréfázva mímel, / s a jajra csap a legszebb / rímmel”.

Maradjunk kicsit a zenénél, az igazság megsejtésének lehetőségénél. A sejtés jogát még a legezektabbnak tekintett tudomány, a matematika is elismeri. Riemann már 1859-ben megsejtett valamit, amiről nekünk, egyszerű halandóknak persze sejtelmünk sincs máig. Mindenesetre ismeretes az általános Riemann-sejtés, továbbá a jól hangzó, Nagy Riemann-sejtés. (Később a kollégák szintén csatlakoztak a sejtetőkörhöz, az interneten névjegyzékük sorrendjében megtalálhatók sejtéseik.) Nekem azonban a humán terület sejtései vonzóbbak. Különösen Heidegger vagy Kosztolányi hite kapcsán, mivel mindketten eljutottak a szavak érvényességén túli, metafizikai igazságokig.

A metafizika szót különböző értelemben használta Arisztotelész, majd a műveit sorrendbe állító fia és Rodoszi Andronikosz. Megint másként a keresztény gondolkodók, ismét másként a felvilágosodás filozófusai vagy utóbb Heidegger és Wittgenstein. A kifejezés történetének elején mindenesetre a csodálkozás, a végén pedig a szabadság, illetve a filozófusok kereste bölcsek köve, az utolsó ok áll. A tudományok közül kizárólag ez, a metafizika szabad – fejtegeti Arisztotelész –, mert egyedül ez van önmagáért, amit keresünk általa, az pedig a legvégső ok. Heidegger, szokása szerint, a végső ellentmondásig feszíti a kérdést, a létező és a semmi szembeállításával, azután utóbbi rejtett hatalmáról beszél,

ami mindenkit meg kell, hogy érintsen életében egyszer legalább. A német gondolkodó itt inkább költő, mint filozófus, ebben rejlik szövege elementáris ereje. Nekünk viszont most Kant kell, aki elutasította a metafizikai fogalmak hétköznapi értelemben, köznapi tapasztalatokra történő használatát. Jogosultságuk határát empirikusan szabta meg, ami ismeretelméletileg progresszív, ám a lélek nem az episztemológia szabályai szerint működik. További filozofálgatás helyett: a lélek, mikor kimondja ítéletét, mert megismerte a végső okot, nem az ész, hanem a szív érveire hallgat. A megismerte szó helyébe, követve a matematikát, tegyük most a *megsejtette* kifejezést. Hevenyészett, miniatűr példatár a humán szféra sejtéseiből.

Heidegger, az összeomlás, a meghasonlás közepén – 1944 novemberében, a szétbombázott Freiburgban –, arra kéri Edith Picht-Axenfeldet, hogy játssza el neki még egyszer Schubert *B-dúr szonátáját*. Túl van fogalmakon, szavakon, önmagán (rövidesen öngyilkosságot kísérel meg), talán túl mindenben. Azt mondja Pichtnek felesége játékával kapcsolatban: a filozófiával mi erre nem vagyunk képesek. A házaspár vendégkönyvébe a következőket jegyzi: a hanyatlás más, mint a vég. A hanyatlás benne rejlik a napkeltében.

A nehezen értelmezhető mondat nem eldöntendő igazságra utal, inkább az igazságra, mint ambivalenciára. Weizsäcker úgy véli, Heidegger nagyságát jelzi, hogy ki meri mondani: az igazság, egyúttal nem igazság. Hazai pályáról ugyanez: Ottlik szerint az olyan igazság nem sokat ér, ami nem tartalmazza önmaga ellentétét, önmaga ellentmondásait. Egzakt igazságot pedig, még a matematika területén sem mindig találunk.

*

A következő zenei példázat az európai identitásról beszél. A tudás és sejtés legmélyéről, a sejtésről mint bizonyosságról szól. Claude Lévi-Straussban, Dél-Amerika őserdejében, Chopin harmadik etűdje szólal meg. Minden, amit Európában maga mögött hagyott, ebben a műben sűrűsödött össze számára. Eltűnt körülötte a Mato Grosso benszülött indiánjaival együtt. Az antropológus hat napon át, reggeltől estig megszállottan írt. Antik tárgyú drámán dolgozott, az *Augustus megdicsőülésén*. Visszatalált, vagy inkább visszamenekült lelke Európába. Ahelyett, hogy új világokat tárt volna fel – mondja –, új kalandjai inkább a régi tájakat hozták vissza: nem láttam én már sem ezt, sem azt, csak a francia vidék látomásai bukkantak fel előttem, amelyeket magam előtt letagadtam, vagy zene és verstörédek, amelyek egy civilizáció leghétköznapibb kifejezői voltak.

A lélek visszatért hazájába, Európába.

Nem állítom, hogy semmi sincs az Európán kívüli kultúrákban, ami itt ne volna meg. Egy valami azonban bizonyosan hiányzik, az önvád. Az a negatív, vagy „diszkriminatív” utópia, amely Európában általános, miszerint a világ minden bűnéért a fehér ember a felelős. A gyarmatosítás előtt – amelyben a magyarság nem vett részt, mivel éppen azok ellen küzdött, akik Európát akarták gyarmatosítani – a későbbi gyarmati népek véres háborúkat viseltek egymás ellen. Sem agresszivitásuk, sem ölési kedvük nem különbözött az európaiaké-

tól, csupán fegyverzetük. Magyarán: technikai fejlettségük. A jó bennszülött képe jórészt mítosz, olyan mítosz, mint napjainkban a jó migránsé. Európát humanizmusa, szolidaritása segítségével fegyverzik le olyan vallási és kulturális relativizmus nevében, amelyik nemcsak intoleráns, de gyakorta agresszív is. Ma sokan hörögve szónokolnak az ellen a civilizáció ellen, amelybe Lévi-Strauss az őserdei „idillből” visszatalált. A folyamat rég kezdődött. A politikának a liberális, a posztmodern ideológia egyengette az utat, ledózerolva a tradíciót, megfosztva a kontinens országait az önvédelem elemi lehetőségétől (agressziónak nevezve azt), relativizálva az etikai sarkigazságokat. Feláldozva a keresztény, nemzeti, általában közösségi értékeket a szélsőségek, nem egyszer az aberrált individualizmus, a soha seholy nem életképes libertarianizmus oltárán. Az európai kultúra felszámolása után, most az európai ember kerül sorra. A hagyományt azt őrzi meg, aki megőrizte a saját hagyományát.

*

A Kosztolányi-alátétet kétszer használtam, mint mondani szokás, rendeltetészerűen. Előbb a teás poharam, majd a kávéscsészém alá. Utóbbi alkalommal ráfolyt pár csepp fekete, ami eltorzította a költő arcát. Olyan lett – vagy csak én láttam így –, mintha nem volna állkapcsa. Kosztolányi állkapcsát tényleg el akarták távolítani. Betegsége kezdetén javasolta egy osztrák orvos. A többedik operációt követően, 1936-ban pedig, miként már esett róla szó, eltorzult az arca, amit plasztikai műtéttel igyekeztek helyrehozni. Nekiláttam hát én is, hogy finoman lemossam az alátétre rászáradt foltot, hogy előtűnjenek a költő valódi vonásai, mert az összemaszatolt portré emlékeztetett bosszantó módon Kosztolányi irodalomtörténeti sorsára. A *l'art pour l'art* antihősére, az üres stilisztára, a haladásellenes nihilistára, az elefántcsonttorony lakójára. (Az elefántcsonttorony, mondta egyébiránt az író, még mindig külön hely egy pártirodánál.) 1948-at követően a szellemi élet diktatórikus kisajátítói ragasztgatták rá az iménti jelzőket. A nemzeti panteonból nem sikerült kitoloncolniuk, így hát a felsorolt címkékkel látták el művét, holott Kosztolányi végletesen, végzetesen magyar volt. Úgy tűnik, tulajdonképpen ez zavarta baloldaliakat, noha nem merték kimondani.

Mindössze az *Élere-halálra* verset idézem utolsó kötetéből, mely ekként indul: *Mint aki búcsúzik, beszélni / akarok. / Itt éltem én, vér véretekből, / magyarok.* Ha ez a nihilizmus, akkor mi a nemzeti elkötelezettség, a magyar identitás? A vers egy évvel az Ady-vita kezdete után született. Felesége írja ezzel kapcsolatban: *A nemzet költője, ez a kifejezés az ő számára nem tartalmatlan szóvirág. Igenis, ő a magyar nemzet, az egész nemzet költője akart lenni, és most egyszerre átérzi mindazt a szenvedést, ami ebben a kívánságban érte, és egyúttal az egész magyarság szenvedését is, szülőföldjének sorsát, az egész ország sorsát.*

Az alátétet nem használom arra, amire szánták, noha megmaradt alátétnek. A kérdés magától adódik: alátét? Mi alá? Bármilyen alá, ami szellemileg elkenődhet, elveszítheti egykor határozott formáját, valódi kontúrjait. Mondjuk, most éppen Európa alá. Mielőtt végleg szétkenődik a történelem asztalán.

Mórocz Zsolt Nagy Gáspár-díjas¹

„Köszönt öreg invalidus földid, Nagy Gáspár, aki voltam” – ekképpen vett búcsút a költő az írótól, Mórocz Zsolttól utolsó hozzá küldött levelében, nem sokkal halála előtt. Önmagáról múlt időben szólt, ez torokszorító dráma, az elmúlás behatároló dimenziója azonban szellemileg meghaladható, hiszen – ahogyan ünnepeltünk papírra veti – „A költők, a valódi költők lehetnek élők vagy holtak, az öröklétben tartózkodnak.” A létezés ugyanis örök – csupán az élet véges és rövid. A fogalmi megkülönböztetés fontos, nem csupán kegyes retorikai fordulat. A Lét – ahogyan, más szóval, az Isten is – időn kívül áll, nem történik, nem keletkezik, nem múlik. Mozdulatlan. Nincs oka és célja: „csak” van, egyszerűen önmagáért. Nem lehet kérdésekkel a mélyére törni, válaszokkal lényegi magvát feltárni, nem lehet leírni természetét: az emberi nyelvvel szemben megbonthatatlanul ellenálló. Számunkra – időbe vetett halandóknak – mondhatatlan, ám megsejthető, megközelíthető, s ihletett pillanatokban, kegyelmi időben – túlzás lenne tapasztalatnak nevezni – benyomás, sugallat szerezhető róla. Erről is szólhat a „saját képére” való teremtettség keresztény tana – s erre való például a jó irodalom. „A világirodalom minden jelentős műve Lao-cétól a Testamentumokig, Pilinszkyig, az Upanisádoktól Dantéig és Dosztojevszkijig beavató mű” – írja Mórocz Zsolt. Minden remekmű a szavakon túli kimondhatatlan lényeg érzékeltetésére, kifejezésére tör. Összekötni akarja az eget és a földet, a jelent és a múltat, a mítoszt és az aktualitást. Az emberi teljességet próbálja megmutatni, és az emberi épséget akarja megőrizni, mely eszmények a szabadság, az igazság és az erkölcs kategóriáival körvonalazhatók. Ezek az alapelvek lényünk szüntelenül ható archetipikus részének, a szakralitásigénynek, a transzcendencia felismert távlatának ősforrásából erednek. Az író, a valódi író távlati ezek, nem érheti be kevesebbel.

Az esszéíró Mórocz Zsolt „próbái” is ebbe az irányba tekintenek. Adott világban – mely több szempontból egy hanyatló civilizáció torz arcát mutatja – igyek-

PAPP ENDRE (1967) kritikus, a *Hitel* felelős szerkesztője.

1 Elhangzott 2016. május 7-én, Bébaltaváron, a Nagy Gáspár Emlékházban.

szik a teljességigényt fenntartani: a lecsupaszított praktikus egzisztenciát emlékeztetni feleslegesnek vagy terhesnek érzett bővítményeire: a tradícióra, a régi tudásra, a kultúra megtartó erejére, örök lelki és szellemi dimenzióira.

A móroczi írásmű mindenekelőtt kihívó: kiszámíthatatlan, formabontó, gyakran zavarba ejtőn tiszteletlen, metszően okos, olykor nyers, alkuképtelen és keményfejűen büszke. Egyszerre könnyed, elegáns, szellemes, szórakoztató és tájékozott, olvasott, elmélyült, szakmailag pontos, emelkedett és ironikus. Író és bölcselő libikókázik szövegeiben. Megalkotója amolyan nemes vad: nehezen szelídíthető, nem lehet kézből etetni, háziasítása szinte kizárt – trófeája ebből kifolyólag nagybecsű. Dacosan emeli fejét: a szellemtelen világ vonzóvá maszkírozott ábrázatáról akarja levakarni a mázt, remélve, alatta még helyreállítható az eredeti emberi arc. Esetenként amolyan alkalom szülte Petúr bán: békétlen. Keresi az ütközést a hamisnak érzett tekintéllyel, a hivatali pozícióból diktálttal szemben legalábbis bizalmatlan. Ösztöne azt súgja, körömszakadtáig védje személyes szellemi függetlenségét. Nos, ez az arisztokratikus vonás gondolkodói portréján: a szellem szolgáloja kényes szuverenitására. Az önálló gondolat feladhatatlan igénye.

A rutin, a megszokott, a sztereotip elleni fellépés mozgósító erő számára: egyéni látásmódra sarkallja. A talmival, az élelmesekek által „ügyesen” megcsinálttal szemben hetyke és tiszteletlen. Bizonyos értelemben kívülálló, uralhatatlan. A karriervágy valahogy kódolatlan maradt a génjeiben. Szívesebben kapaszkodik a Weöres Sándor-i létezéslétrán föld és ég között, mint az intézményesített ranglétrán. Értékítéletében – ahogyan arra van más példa – mégsem a kánonokból kimaradtak, a csodabogarak, a meg nem értett zsenik felé húz a szíve. Üzenetei kifejtéséhez a „nagyokat”: Madách Imrét, Ady Endrét, Hamvas Bélát, Krúdy Gyulát, Ottlik Gézá, Márai Sándort, Illyés Gyulát, Németh Lászlót választja apropóul. Vagy a magyar történelmet és hiedelemvilágot, a reneszánsz művészetet vagy éppen József Attilát. S bár hírhedett munkájában skrupulusok nélkül leplezi le a költőt övező legendák valótlanosságait, mégis a retusálatlan kép sértetlenül óvja az esztétikai minőséget: egyik legnagyobb poétánknak tartja őt továbbra is.

Talán legkényelmetlenebb felvetése így hangzik: „Megvan-e még a haza a magában, a minőségi Magyarország?” Az írástudók felelőssége felületes megközelítésben mindössze annyi, hogy nyelvi világukat létrehozzák, új jelentéseket teremtsenek. Ha viszont arra gondolunk, hogy a metafizikai lényeg végül is nyelvileg megközelíthető és megosztható, s ha megértjük díjazottunk tételét, miszerint a magyar sors összekapcsolódik a szakralitással, akkor, ugye, a helyzet némileg zavarba ejtőbb... Móroc Zsolt Babits Mihály nyomán vallja, hogy a nemzeti jelleg a szellemben keresendő, s tudja, hogy megújulni csak a hagyományból lehet. Nála a pozitív közösségi önkép megfogalmazása a magyarság számára visszatérő szándék, melybe természetesen beletartozik a reális önismeret, és a gyászos magyar példatárból a továbbélést segítő tanulságok megértése.

Kedves Barátaim!

A Nagy Gáspár-díj átadására gyűltünk most össze. Ez nem csupán szakmai elismerés, elvileg az kaphatja, aki a névadó szellemiségét, etikai karakterét a maga módján megosztani, képviselni képes. Nos, jelen kőszegi illetékességű kiválasztottunk a baltavári-tilaji Gáspárt a „vasi hallhatatlanokkal” állította egy sorba: a heteyi Berzsenyivel, a zsenyei Békássy Ferencsel és a csöngői Weöres Sándorral.

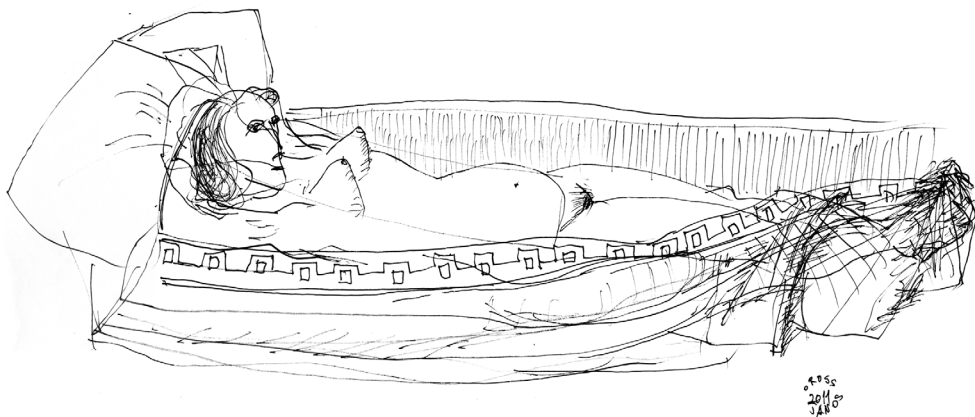
Kérem, senki részéről ne legyen semmi fanyalgás: a helyi érték nélkül nincs „egyetemes” érték sem! Hogyan lehetne valaki becses általánosan, ha lokálisan nem az, hiszen – hála istennek, még – mindannyian helyhez-hazához kötődők vagyunk.

S ha generális minősítés kell, hát tessék: „Nagy Gáspár életművének jellegzetessége az a szelíd és kérlelhetetlen küzdelem, amit az igazság kimondásáért folytatott” – helyezi méltó magasba pályatársát Mórocz Zsolt. S nem kétséges, a felismert igazság kimondása maga a szabadság, melynek megéléséhez közelmúltunkban, a „nyelvcenzúra szögesdrótjai között” erkölcsi nagyság is kellett, avagy miként egy tiszta ember verselte: „a hűség és jellem párhuzamosai beérik egymást”.

Kedves Zsolt!

Meggyőződésed szerint „a nyelvet, a lét hajlékát valóban a költők, írók őrzik”. S azt is Te írtad: „Nemzeti önazonosságunk szorosabban függ össze nyelvünkkel, mint más népeké”, mert „gondolkodásunk meghatározója”, „világszemléletünk horizontja”. Meglehet ez is oka, hogy „a nemzeti érzés és a szabadságigény nálunk feltételezi egymást”. Íme hát, a további teendő összetett: nyelvet-nemzetet-függetlenséget egyszerre éltetni, ám a feladat, „ami az érzelmi részét illeti – hogy szavaiddal éljek –, roppant egyszerű: elkötelezettség a nemzet iránt”.

Törekedjünk hát e magától értetődő egyszerűségre!

Ágh István

Abszolút felejtés

A félhomályon áttúnt Sógor bácsit
dohányszínű, rézgálicos ruhában,
kalapban láttam, mintha csak ruhája
lábra kelve csöndesen ellebegne,
s a kisült moha zöldessárga fényét
vetette rá a nap, s valami száraz
keserűség szűrődött a nyomában,
zsebeit mandulával teletömve
megsemmisült, vagyis eltúnt örökre.

Ennyi a kora gyermekkori emlék,
mint illó szellő, ami elállt bennem,
már elmondható története sincsen,
akár a lombnak, csupán egyre barnul
öltözéke, s hosszú levélhullással
foszlik a belátható múlt határán,
azon kívül az abszolút felejtést
kiváltó zord megsemmisítő zóna
várja, és mintha meg se szültkék volna.

Így hordom a sírdomb helyett magamban,
mint fogadatlan emlék ébresztője,
ahogy életem halottakat éltet,
ameddig élek, és amikor én is
emlék leszek, s az egyetemes semmi
kitépi Sógor bácsit is belőlem,
és nem találni senkit a világon,
hogy vonásait viselné az arca
egy utód nélkül maradt magtalannak.

ÁGH ISTVÁN (1938) író, költő, műfordító. A *Hitel* főszerkesztője. A Nemzet Művésze.

A 25. hullámhossz

A virágoskertre nyíló ablakon át ereszkedett
szobánkba a földszagú, jácintillatú szellő,
onnan pedig a rádió nálunk sosem hallott hangja
szűrődött a vadnyulas búzavetésre, a pacsirták közé,
húsvéti szünettel ajándékozott meg az évszak,
míg a vakáció egy fényes Orion készülékkel fogadott,
még arra is emlékszem, hogy apám a kert alatti
nyárfák árából vásárolta, a Szabad Nép helyett
inkább a nyugati rádiók adásából kívánt tájékozódni,
csukott ablak és ajtó mögött hallgatta közel hajolva,
a szabadság tizenhárom napjának kivételével,
és a hírekre feszült, úgy vett részt a forradalomban.

Rólam is szóltak a hírek, s mikor hazakerültem,
kétségbeesett keresés, életjel, dalos szívküldi
lármázta föl a házat a karácsonyi pásztorolás helyett,
a zavaróállomások süvítő fűrésztelepi terrorja
alól törtek át a mondatok Ausztriából,
a rádió egy erre a célra alkalmas bútoron állt,
bár annál jóval nagyobb tárgy a hamutartós csipketerítőn,
a keresőszál pontosan a 25. hullámhosszon,
csak az elkószált hangot kellett visszaterelni,
vagy a zenei műsorra fordítani, ha ugatott a kutya,
így szolgálta az egyre gyengébb reményt,
míg el nem hallgatott örökre lekapcsolva.

Azóta semmi éteri hangot nem sugárzott a ház,
lehunyta zöld szemét, s ott porosodott a doboz
arany szövete mögött a 25. hullámhosszba fojtott ígéret,
visszafordította a széket apám, az ellene elkövetett
megalázásnak háttal, a lehető legtávolabb a családjától is,
csak az unokák zsebrádiói elől nem menekülhetett,
még a kerti padon is elérték, beatzenére pezsdült
az udvar, s a hippik túlérétt melankóliája közben
a rusz kik rengették tankjaikkal a pápai országutat,
majd mikor százéves lett volna, 1989-ben,
húsz esztendővel utolsókenet nélküli halála után,
teljesedtek be számunkra is elképzelhetetlen álmai.

Egyszerű óhajánál a mi vágyunk sem volt bonyolultabb, véraldozat nélkül, s látszólag megengedték, hogy szabadon rendelkezünk a sorsunk fölött, a felejthetetlen évet megérve, azt hittük, ezért érdemes volt születni, már nem akartam elmenekülni a hírek elől, megint hívott a történelem, helyálltam, ahogy tellett tőlem, a hírré vált eseményekben, mint a nemzet névtelen része, s mert a közös ellenség után szétvált egymás ellen a tábor, bizván a demokráciában vártam a közmegegyezést, hisz volt abban némi báj, hogy a köztársasági elnök házunk emlékházában alkotott író korában, lyukas könyökű pulóverben, hol egykor apám rádiója szólt.

Nem kímélték egymást, akik bennem összefértek, s az egyik ellenében kellett a másik mellé állnom, közbül a szakma, az önjelölt mértékadók pörögtek, cinkosan és cinikusan nyomultak, készen a változásra, udvari rafinériával keverték ki hatalmukat, zsoldosi kíméletlenséggel, ravasz alkuszok módján adták- vették a részvényeket érdekük szerint leplezetten, a veszélyes hivatást bulvári hedonistaként űzték ugyanakkor, még mielőtt eltűnnének, tudván, csak egyszer élnek, ők kezelték a világhálót, megsokszorozták magukat a kommunikációs eszközök tökélyre vitt márkáiban, a hamar piacra dobott, egymást követő szériákban.

Szinte már lakberendezéssé váltak a rádiók, minden helyiségben más és más hullámhosszon előkészítve, aztán a normál és digitális televízió, a számítógép internettel, nyomtatóval, zsebemben mobiltelefon, újságok éjjeli lepkéi fedik az asztalt, megint túl magabiztosan kezdtünk egy másik századot, nem akarom, hogy a jóra való restség meg a hazugság uralja, minden lehető eszközzel nyomozok az igazság után ugyanott, ahol elárulják azt, ezen a véres tetthelyen, hamis szavak unszolnak, űznek, hogy még tovább, mintha nem lenne más dolgom, csak hogy végére járjak csalódásom okának, érdemes-e még bizakodni, vagy lekapcsolni megint azt az átkozott szerkezetet.

Édentől keletre

A kiűzetés napján, meg a káini gyilkosság reggelén lehetett az Éden ilyen faggyal vert, magába forduló, kárba veszett a föld java, s tengődik, ami ép maradt, mert az égnek büntetni valója van még valamiért, reszket magas szárán a vadzab, kókad lent az eperlevél, hullott, csóvás bogyoiból sző a meggyfa kárpitot, a szélütött diófa virága annyi kukacra feketült, ahány smaragd-rögöt a nyár a lombjában nélkülöz, a labdarózsa félrehúzódva rejtegette szégyenét, amíg észre nem vettem patyolatán a foltokat, ahogy a vér a pólya alatt megalvad az ujjakon, s a finom fehér anyagon már barna piszokként üt át.

A kert szelíd növényei s az otthonos cinkék, rigók, nem foghatják föl, mi történt, s miféle ok miatt kezdte a Teremtő a sorban rajtuk a büntetést, hogy velük sújtsa majd a kevély és mohó fajzatot, mint tette akkor is, mikor Káin Ábelra tört, aki vak dühéből arra riadt, hogy a másik test kifeszül a mellén keresztbe vetett roppant árnyék alatt, mert a pásztort szerette Isten, nem a földművelőt, rá sem tekintett arra, mit áldozatul hozott, mintha a tiltott fa gyümölcse mosolygott volna rá, jobbnak látta öccsére uszítva, maga ellen lázítani, hogy aztán mint a testvérgyilkost számúzze színe elől.

Mintha egy Édentől keletre eső gyümölcsös volna itt, mert a számúzott utódai nem felejtetik földjüket, almafát ültetnek, hogy majd a keresztezések fajtáiból korai édeset s fanyar téli almát szakítsanak, s ahogy a hónapok haladnak, az év tengelyén forduló idő szerint nyílik most ez a buja pünkösdi rózsa is, a körtefalevelek tükréből rengeteg napocska süt, mert mégsem lehet annyi baj, amitől elapad a zöld, bár a hűségem lassan már szenttelenre hül, s jöttment látogató, sajnálkozom csak a látnivalón, szivárog mégis az emlékezet hajszálerein valami derű, elveszett földem felől erősít engem is valami biztató.

Nem volt jó idefönt

Mielőtt felszállt a buszra, megakadt a szeme egy plakáton. Barsi sokat és sokszor látta ugyanezt az arcot, néha más arcok társaságában. Ragasztott arc, lámpaoszlopokra és kirakattáblákra csirizelt arcok. Nem vett újságot, pedig a hosszú utat rövidítené a betűkkel való zötykölődés. Meg aztán lenne, ami takarja az arcát, ha elszunyókál. Mire átér a Dunán, világos lesz. Valahol virágot is kell vennie. Megígérte. Nagybátyja telefonhangja tegnap este. „Ezt a kivagyi bunkót... Még meg is ígéri, hogy nem teszi le az érettségit, ha polgármester lesz... Tudod, ebben az új rendszerben ez a pökhendiség megy az agyamra. Boldogabb időkben...” Minden történelmi andalgását így kezdi a nagybátyja. „Boldogabb időkben még a szavazati jogot is iskolához kötötték.” Na hiszen. Boldogabb idők. Ő sem emlékezhet rá, legfeljebb olvasott róla, vagy tanulta. Mert mikor ér rá az ember „a boldogabb időre”? Szőlőmetszéskor? Trágyázáskor? Szívlapáttal a kézben? Amikor odalent a vágatban nyomja a partot? Amikor a sofőrbundán hanyatt fekvve nyúl kál a villáskulccsal, hogy meghúzzon egy átkozott csavart? Természetesen, amikor nem éppen azok a híres nevezetes boldogabb idők járnak. Virágot ne felejtessen venni. A felesége csomagolt pár szendvicset, hiába ellenkezett. Anna nagyon együttérző, amióta a hírrel haza érkezett. Alig tudta lebeszélni, hogy ő is jöjjön. „Mégis, mit csinálnál, amíg mi a szőlőben vagyunk?” Boldogabb időkben sem lettek volna boldogabbak Annával. Sem boldogtalanabbak.

Barsi elkutyagolt a falu túlsó fertályára, a régi, dombon fekvő sírkerthez, ahova Sándor Vazult eltemették. Valaha ők is itt a közelben laktak, de Komlóra költözésük után édesapja bátyja és családja helyben maradt. Valaki művelje is a földet, permetezze a szőlőt, aztán igya is meg ezt a jó homoki vinkót, üzent vissza nagybátyja, amikor hívták a bányához. A szülőfaluban megmaradni nem ment minden kalandok, megrázkódtatások elviselése nélkül. Végül is egy életforma felszámolásáról volt szó. De szívósságban és kalandvágyban az ő fajtájuknak soha nem volt hiánya. Barsi apja már a vjáriskolában kitűnt gyorsasá-

BOTÁR ATTILA (1944) Székelyudvarhelyen született, Veszprémben élő költő. Utóbbi kötete: *Időfoltok* (regény, 2014).

gával és küzdőképességével. Na és a tornateremben kifeszített kötelek között a taglózó ütéseivel, amelyekhez nagy állóképesség is társult. Átvitték boksolni egy pécsi egyesületbe, de egyszer csak ráunt az ellenfelek pofonjaira, az élelmezési előírásokra, az ugrókötelezésre, és jogosítványt szerevezve elszegődött buszsofőrnek. Távolsági járatra. Korán kelés. Jó út, pocsék út. Többnyire pocsék. Vezetés esőben, hófúvásban, sárban, fagyon és döglesztő melegben. Evés zsebből. Bütykölés derékig motorházban, kocsi alatt, árokszélen defektes gumik reparálása. Egyik reggel borotválkozás közben hirtelen kiverte a verejték, elnehedett, aztán dőlt, akár annak idején néhány kiütött ellenfele. Mire Barsi benyitott a fürdőszobába, nem kellett rászámolnia az apjára. Érettségi után a fiú rádió-televízió-műszerésznek tanult, de a benzinszagnak és a messzeségnek nem tudott ellenállni, felcsapott a katonaideje leteltével buszsofőrnek. Nusi lánya németórái végeztével mindig rohant a Budai vámig, hogy az utolsó járatot elérje. Barsi korholta magát, amiért kedden és csütörtökön nyitott ajtóval megvárta, amíg a fiatal lány odaér és felszáll. Bérletes, mondta a szunyókáló utasoknak eleinte. Aztán már természetes volt. „Kifáradok a végére, kell egy beszélgetőtárs”, ezzel mentegette magát. A januári jeges úton a kanyar utáni árokban kötött ki. Kinyitotta a ajtót és leugrott. Nem nagyon ásta el magát a kocsi. Éppen visszaszállt, amikor egy másik busz, ugyancsak csúszva, alig kormányozhatóan nekivágódott az Ikarusz farának. Ó, az a Magasságos!... A sűrű havazásban alig látszottak Mánfa fényei. A lányon kívül volt még két utas, de ők falubeliek voltak, gyalog nekivágtak. Annyira el voltak foglalva, hogy a kollegával a buszokat kiszabadítsák, észre sem vette, már éjfél volt. Az üres buszt is kiásva, hátrahagyva indult neki a maradék útnak, a város innen már semmiség volt. Akkor megszólalt mögötte valaki. „Elnézést, hogy nem segítettem, de elaludtam.” A lányról egészen megfeledkezett. Éppen feltűnt a fényeibe hamvadt, munkagödörnyi város. – Kiváló alvókája van – mondta a visszapillantó tükörbe. A lány nevetett: – Igen, ma nehéz napom volt. – Nekem is – mondta Barsi, s elővett egy cigarettát a zubbonyából. – Ja, megkínálhatom? – A lány újra felnevetett. – Hiszen üres a doboz. Különbben sem élek vele. Barsi zavartan összegyúrta a Symphoniás dobozt. – Megkérhetem valamire? – Tessék – mondta a sofőr. – Az Anna preszszónál letenne? – Diáklány ilyenkor preszszóban? – ugratta Barsi. – Megígértem anyának, hogy ma érte megyek – komolyodott el a lány. – Születésnapja van – tette hozzá. A preszszó előtt Nusi már várta a lányát. A két nő összeölelkezett.

– Nagyon-nagyon aggódtam, kicsim – hallotta a lány anyját. – Éppen most mondták be, hogy Pécs felől járhatatlan az út. – De szólj a fiatalembernek, aki hazahozott, hogy egy kávé ráfér ezért a szívességért. Barsi vitte a garázsba a kocsit, de Nusi nem tűrt ellentmondást, így hát megállapodtak, hogy a fiú pihenőnapján tiszteletét teszi.

– Anya hozzád akar adni feleségül – mondta ősszel Nusi lánya, aki szintén Anna névre hallgatott. Kirándulni voltak a fiú Moszkvicsával. Barsi elgondolkozott ezen a választékosságon. Fordított lánykérés? Nem mintha nem fordult volna meg az ő fejében is a házasság. – Nekem semmi kifogásom ellene – ordí-

totta túl Barsi a motorzajt. – És neked, Anna? – Hát, alszom rá egyet – nevetett lány, és a fejével a fiú vállát kereste. A szüret utáni esküvő szép néphagyomány, mondta nekik nagybátyja. De az a fontos, hogy boldogok legyetek. A használt Moszkvicsot használt Opel követte. Építkeztek, nem messze Danitól. Barsi a kocsit ezúttal otthon hagyta, távolsági busszal érkezett. Érkezett, jött, mert hívták szőlőt metszeni. – Szép temetése volt – fogadta a távoli nagybácsi. Barsi bólintott. A munka két napig sem tartott, a második nap délutánján átsétált a falu túloldalára, onnan jobbra, ahol az út a temetődombra kanyargott. Nem volt nehéz a frissen emelt sírt megtalálni az egyszerű, nyers akácfából faragott, rusztikus fakereszttel. „Nem volt jó idefönt” – böngészte egy koszorú alól kilógó szalagvégen. Megborzongott, mintha egy szóbeli üzenet kondult volna bele az estébe. Bakancsa orrával kijebb piszkálta a koszorúszalagot, de semmi nem mutatott, hogy az aranyozott betűknek folytatása lett volna. Körbejárta a sírt, elhelyezte rajta Dani és Ágiék csokrát meg a maga szál virágát. – Szekfű legyen, égő piros – kötötte lelkére Ági. Nem emlékezett, hogy végigmondta volna a Mi-atyánkot, amibe belekezdett. Öreg este volt, mikorra haza ért a nagybátyjáékhöz, a tanára sírján levő virágok és szalagok és ez az egész úgy érintette, hogy a vacsoránál csak alig szólt, kanalazta a halászelevet, harapta a kenyeret, ám fűrészpport is rakhattak volna elé. Csak a második pohár után szólalt meg. – Jobban is járhatott volna.

– Azt mondják, kicsit már bolond volt – nézett fel borából a nagybátyja.

– Gondolt egyet, s otthagya a családját – tódította az asztalt leszedő gazdasszony.

– Régen sem volt oka rá – térült-fordult hamutartóval az asszony.

– Mít lehessen tudni – mondta szórakozottan Barsi.

– Már évekkkel ezelőtt hallottam, hogy elhárító tiszt volt az asszony első ura.

– Számít az?

– Nagyon is. Az nem olyan világ volt.

– Elhás? Erről én sem tudok – fordult nagybátyja felé Barsi. Még mindig a szalagon, annak különös feliratán járt az esze. Úgy látszik, itt gazdagabb az emberek fantáziája. Vagy csak a helyi nedű teszi. Őt kérte meg Sándor tanár úr, hogy segítsen az apja révén a bőröndjeit felvinni a kollégiumba. – Révén? – Szóval a kocsijával – mondta Sándor. Nem volt nagy fuvar, viszont az öreg Georgi furcsállta, és sokáig ugratta az apját, hogy elhalássza a kuncsaftjait. Nem volt titok, de nem került szóba, hogy apja és dr. Sándor Vazul egy faluból származnak. „Visszakönyörögte magát.” Akkor csak annyit mondott a fiának. Hogy kire érti, az Barsinak sem volt titok. Apjának a katonatársáról, aki Sándor feleségének az első férje volt, és a gyerekek vér szerinti apja. „Ennek az embernek nincs átlátható élete.” Ez a vélemény nem csak Dani apjáé volt, kimondatlanul osztották a városban. Legváratlanabb időben érkezett a pesti vonattal, a pécsi busszal vagy éppen Bonyhád, Hosszúhetény felől, s ugyanúgy, kiszámíthatatlanul utazott el, olykor hetekig nem tűnt fel a városban. A bányászoknak nem hiányzott. A fatéri rakodóknak sem, de a gatter mellől sem. Nem hiányzott a könnyűipari

vállalat cipőkészítőinek, a tanári katedrák és a templomi szószék sem árvult el miatta, a vízellátás, a kenyérgyár is hibátlanul működött, hogy a kocsmákról, kórházról és a bölcsődékről, a tűzoltóállomásról, bányamentőről vagy a boncolótermek hideg befogadottjairól és a macerálóikról ne is szóljunk. Nem szorozott, nem osztott, és mégis. Barsi folyton érezte, hogy valahol ott, nem láthatóan, észrevétlenül, a szálló pernye társaként beeszi magát a falakba, a fák levelébe, a cementipari vállalat felé dübörgő ZIL-ek nyomán felszálló penész színű porba, az iskolás lányok sötétkéék köpenyébe, a fiúk kamaszosan vastagodó és hirtelen bicsakló hangjába, a zsíros kenyerek (bányászszendvicsek) sója és zöldpaprikája közé, az ívhegesztés kékesen, az otthonról elcsent cigaretták szorongón szálló füstjébe. Nem is fizikai megjelenése. Nem is árnyéka. A lopódzkodása inkább. Jobb nem gondolni rá, gondolta Barsi, valahányszor a liftes ház előtt futott le a térre, hogy kimenjen a garázshoz, vagy a trafikban cigarettát vegyen, vagy egyáltalán: munkába menjen. Netán gondolni rá, de úgy, hogy minél hamarabb elfelejtsük, annyira körvonalatlan, széthulló, foltokban létező, részek szerint való. Elgondolni magunktól.

Hibátlan felvetésnek látszott a nagybátyjáié, hogy tanára, ha nem is bolondult meg, kicsit zavarodott lett, s mintegy átmeneti megoldásként vonult ki a város védettségéből. Kár ezen nyargalni, gondolta. Azon is, hogy ki küldte rá (vagy rájuk) a gyújtóanyagot. A hajdani tanítvány (asszony) és tanárának kapcsolata is felbukkant, járt-kelt a piaci jól értesültek és mindent-félrehallók nyelvén. Barsinak eszébe jutott a szalag felirata, a selyemszegély sáros színe fölött az aranyozott betűk. Az is hibátlan fejtegetésnek tűnt, hogy a jelen berendezkedés fokról fokra alulmúlja magát, immár gangek ragasztgatják a plakátokat, kire lehet szavazni. Holnap, hogy kit kell kiiktatni? A szürke, kopott és koptató korábbi rezsim komfortja színdús életet nem kínált, az idefönt kérdését elodázta, de a személyi biztonságában – mint az igavonó jószágában – érdekelt volt. Már csak az a kérdés, meg lehet-e állni, és hol. Barsit felháborította az a sivár szárazság, ami Sándor Vazul elvesztését környékezte az ígéreték városában. A halak. Lehet, hogy igazuk volt azoknak, akik ezekre a különös esetekre emlékeztettek. A két fickót látták a kocsijukkal sündörögni a városban. Ezek szokták a varsákat üríteni, a zsákmányt vizes tartályokban tovább kocsiztatni, de nem ezek, nem ilyenek szokták a „nagy hálót” rángatni. Elég rájuk nézni. Barsi, lévén maga is országutak alkalmazottja, többször találkozott velük. – Honnan a hal? – érdeklődött, mikor a háziasszony leszedte az asztalt. – A halastóból – intett egy meghatározatlan irányba a rövid pipa szárával nagybátyja.

– Nem ízlett?

– De. Persze.

– Mert nagyon rongyosan ettél – akadékoskodott a feleség.

– Hallom, beteljesedik rajtatok az Írás – veregette a hamut a pipáról a nagybátyja.

– Mégpedig? – kérdezte Barsi.

– Hát a Máté szerinti: Az elsők lesznek utolsók, és az utolsók elsők.

- Nem értem – ráncolta a homlokát Barsi.
 - Hallik, hogy szélnek eresztik a bányászokat.
 - Igen, kering ilyesmi – bólintott Barsi. – De nem tudom, mi az alapja.
 - Talán drága a szénetek.
 - Mindig is az volt. Mert drága az emberélet is – vont a vállát Barsi.
 - Ti mindig protekciós népek voltatok odalent – horkant a nagybátyja.
 - Protekciós? – képedt el Barsi.
 - Jó vezéreitek voltak.
 - Ezt meg hogy érted?
 - Akik az életüket kockára vetik, arra lehet hivatkozni a többi rabszolga előtt. És akire a többi rabszolga előtt hivatkoznak, azt meg is kell fizetni. Valahogy így.
 - Természetesen ők, a protekciósok, mennek vágóhídra először – válaszolt Barsi, hangjában némi gúnnyal.
 - Nem mindig. Nagypádat előbb vitték ki a frontra, mint a legutolsó csillést a bányátokból.
 - Nem tudom én azt, bátyó. Csak azt tudom, hogy elálmosodtam.
 - Még egy pohárral?
 - Köszönöm, de már most is baj van a súlypontommal.
 - De gyöngé legény vagy, öcskös.
- Barsi erre nem válaszolt. Indult a szobájába. Annára gondolt, aki ilyenkor már biztosan alszik.

Dobozi Eszter

Odafönn, kik elhajóznak

Hódolat néktek, tölcsérekék,
apró kelyhek, ezer harang,
szíromlevélkék...! Esténként
hozzátok jövök. A parancs

örök: adj a szomjazóknak,
s nézz a mindig éhezőkre!
Odafönn, kik elhajóznak,
integetnek – megkettőzve

Földön – Égen ugyanannak
az örömnék teljesültét.
Mint fölöttünk hálózatban
a fénycsomók, ki-kiülvén

szegletköre, kőedényben
idelenn is az tündököl
a kelyhekkal, tölcsérekével,
és a szirmok pünkösdlőt

énekelnek, mintha ünnep
volna lent s fent. Most már látom,
honnan jöttek. Földben ülnek
éji fényben. Látomásból

vannak szöve, s valódíbznál
valóbb mégis: ez a szépség.
Köszönsétek, aki itt áll –
jobbik felem áldott lényét!

DOBOZI ESZTER (1956) költő, író, kritikus. A Kecskeméti Művészetoktatási Intézmények igazgatója. Utóbbi kötete: *Ahogy ő néz, ahogy ő lát* (Válogatott és új versek, 2015).

Fordított integetés

Emlékszel? Egykor fordítva volt minden.
A készülődés, aztán ahogy intett
a kéz. Milyen szép volt, ahogy a kézfej
íve a jármű ablaküvegében
megjelent, s ahogy a hajnali párán
a finom ujjak átderengtek. Vágyván
máris a visszatérést. Ez a kép volt,
amelyből napokig éltem. És most
Te állsz fenn az ablakkeretbe zárva.
Nekem minden elindulás egy árva
kiszakítása. Ahogy végtelenbe
gurítva golyó gurul, elveszejtve
mindent, mi tart s megőriz itt. A biztost!
Van még visszaút? Ez gyötör, ez kínoz.

Csokunyáki szibirka

Szövegvendégségben Kolozsvári Papp Lászlónál

Papírok, emlékek, papírok, képek, tetszhalott múlt, fél évszázad fennakadt hordalékai, papírok dobozban, nejlonzacskóban, ódon, számtalanszor átcímezett borítékokban, madzagos irattartókban, könyvespolcok legalján az elpusztíthatatlan portól szöszösen, nyárikonyhába száműzött szekrények nyirkos fiókjai-ban, invitálások fogadásokra, papíros halmok ágyneműtartóban, papírok, jegyzetek, meghívók, kivágatok, ismeretlen rokonok fényképei, ismeretlen rokonok üdvözlőkártyái rég eltűnt magyar városokból, átkötte nemzeti színű postai madzaggal, könyvfoszlányok, családfatörmelékek érthetetlen nevekkal, külföldi szállodák levélpapírjai, söralátétek, versek kéziratai, receptek, hivatalos iratok, reklámpapírok, rendőrségi nyugták, leáztatott címkék, vendéglői számlák, zárójelentések, 56-ban kilopott káderjelentések, táviratok esküvők, temetések, évfordulók alkalmából, papírszalvéták valamikori híres írók kocsmái malackodásaival, papírok egymásra és egymásba halmozódva, holtan – csak az emlékezet bolygatja meg olykor őket, kelti új életre, hogy egy-egy alakhoz, időhöz kapcsolódjanak... Papírok még a mobiltelefonos és az internetes idők előttről. Mondhatnám és mondom is: egy élet, az én életem dokumentumai. Igazak és mégis csalékonyak, mert mi dokumentálja – mi állítja valóság(os)nak – azt, amiről „nincsen papír”? Hadd állítsam most: sokunk élete végül is nem más, mint „szövegkörnyezet”. Ezzé sűrűsödött sok év után, mert ez „van”. Vagy maradjon továbbra is: „szövegvendégség”? Ahogy valamikor ezt a szörny szót kiizzadtam magamból, hogy „el bírjam adni” a múltamat, álszent szerénységgel és mégis mintha „objektíven”, mintha „dokumentálva”... egy-egy Weöres-vers, Ottlik-levél, Pilinszky-líra (kockás irkalapon), Nagy Gáspár-irat (stb., stb.) felidézésével? Találomra leveszem a polcra Bóka László *Válogatott tanulmányait*, irdatlan fekete könyv, 1600 oldal (Bókát személyesen nem ismertem, épp azelőtt halt meg, hogy az egyetemen hozzá kerültem volna, szinte soha senki nem emlegette, ha mégis: csak rosszat mondtak róla), ez a gyűjtemény engem mindig lebilincsel, olyan okos, olyan polgári (persze a „felszabadulás” és a hatalomba

ALEXA KÁROLY (1945) irodalomtörténész, az *Életünk* című folyóirat főszerkesztője.

kerülése előtti dolgozatokra értve), olyan művelt és olyan választékos, és néhol meg merő pletyka és anekdota. Nos, a 23. oldalon ezt látom: „A szellemnek legnagyobb fényűzése az emlékezés... Emlékeken ógni-mógni: öregség. De megállítani az időt: örök ifjúság... Akinek él a tegnap, annak a holnap is él.” Vajon?

Itt van most előttem egy vékony levélköteg, hagyományos írógéppel írva, ki tudja mennyi közül és mennyi helyett, mellette borítékok, válaszlevél fogalmazványok, cikkeim másolata, két régi Kolozsvár-térkép – és valahogy megőrződött szőfoslányok a Füredi úti lakótelepről, a Blaha aluljáróból (várva szombat este a vasárnap vagy vasárnap este a hétfői „Sportot”, az Izabella (vagy a Vörösmarty?) utcából, szóemlékek egy román fordításról, egy több ezer darabos puzzle titkairól, szőforgácsok egy szekrénynyi Verne, a legújabb magyar regények meg a teljes Téka sorozat sokszögéből és a dörmögések a *Kortárs* vagy a *Mozgó Világ* szerkesztőségéből, az Erzsébet sörözőből és a szélzúgás hangja a kismarosi temetőből.

„Csokunyáki szibirka!” – „Csokunyáki szibirka!”, emelem fel a fejem a levelek sillabizálása közben. Így köszöntöttük egymást annak idején – a daliás 70-es 80-as évek fordulóján – Tárnok Zoltánnal, valahai egyetemi kollégák, utcaszomszédok a sűrű Harminckettesek tere környékéről, majd szerkesztőtársak a *Kortárs*nál és utóbb a *Mozgó Világnál*. Ez a zengzetes üdvözlés idézet volt egy novellából, amely így kezdődött: „Zlip szétnézett a salakdomb tetejéről. Három szakember épp a húszméteres, sárga cérnaszálat cipelte át a gyárudvaron”; s amely novella egyike volt amaz epikai daraboknak, amiket a Fiala Írók József Attila Körének megbízásából válogattunk össze a Magvető Kiadó számára 1980-ban; amihez persze vajmi kevés köze volt a FIJAK-nak, és pláne elenyésző a fiatal írókat reszketve, a pártházi neszekre füelve patronáló Dobozy Imre-Garai Gábor-féle Írószövetségnek, annál több a kiadói szerkesztőnek (aki szintén valahai egyetemi kollégánk volt, de se barátunk, se harcostársunk, se üzletfelünk), szegény néhai Ördögh Szilveszternek. Nagyon nem a szája íze szerinti írásokat gyűjtöttünk össze, de ő még csak némi hümmögést sem engedett meg magának, nemhogy „Kardos György-i” hitelesítésű vétóval élt volna. Az *Isten tenyerén ülünk* alighanem az első és utolsó olyan „fiatal írói” seregszemle volt, ahol Nádas Péter képe ott volt Sarusi Mihályé, Esterházy portréja Körömdi Lajosé, Kornis Mihályé pedig éppen Kolozsvári Papp Lászlóé (stb. = Hajnóczy, Tar, Fábán...) mellett. KPL – ő lesz főhőse ennek a csapongó emlékezésnek – írta a futtában idézett „A lista” című „termelési” novellát, ami legalább úgy kicsapta az áramot az akkori zsurnálkritikában, mint a többiek, a legtöbbször szövege. 1980 – a *Mozgó Világ* főideje, ez az antológia meg posztmodern provokáció posztmodern kirekesztés nélkül.

Kegyelmi állapot, ha csak az irodalom belvilágát idézzük lelki szemeink elé. De sokkal kevésbé az, ha a kelet-európai és a magyarföldi külső tájékat. Ide két rövid levél tőlem. Az egyiknek Széles Klára, az író felesége a másik megszólítottja, aki Kolozsvárról „hozta magával” KPL-t. „Budapesten, 1977. május 9-én.

Hölgyem! Uram! Mellékelten küldöm a vényeket. A Vaselasticáról továbbra sincs semmi jó hírem, esetleg a Péterfy Sándor utcai patikában kellene megnézni, ott árulnak külföldi medicinákat. Hát ennyit az irodalomról." A másik levélke dátuma 1979. július 19. „Kedves Lászlóm! Kuncogva jelentem, hogy szibirnyákos listád elfogadtatott a Magvető által. Szerződésről majd értesítenek." Vasastica... Utánanézek, és úgy tűnik valami komoly agyi értágító. Alighanem KPL édesanyjának („Magdus”) a számára, akiről azt tudom, hogy még a „magyar világban” született Kolozsváron, és megérte a legújabb „magyar világot”: ölben vitték a hivatalba az új évezred legelején a magyar igazolvány átvételére. És lehet még egy képünk róla: ki ne emlékezne Horthy Miklós és magyar hadsereg bevonulására Kolozsvárra 1940. szeptember 11-én, „Észak-Erdély visszatért”, a felvirágozott főtéren ott tologatta a mámoros tömegben egy babakocsiban féléves Lacikáját. Ó, azok a régi filmhíradók...

Azért a gyógyszernevnél álljunk meg egy pillanatra, és nem azért mert az emlegetett patikába járok pár éve kiváltani diabétesz receptjeimet (olyan költőjelekkel együtt, mint Döbrentei Kornél), amit a szemközi épület szakrendelőjében ír föl a remek Fövényi doktor, hanem mert akkoriban (a hetvenes évektől a nyolcvanasok legvégéig) Erdély-látogatásaink legfontosabb „prezentje” a gyógyszer volt. Meg a könyv. Meg a szó. A szappan, a Kent cigaretta, a vegeta, a fogamzásgátló, a kávé stb. (Istenem, hogy szerették, s dugták az erdélyi magyar gyerekek a Kossuth Lajost ábrázoló ötförintost...) csak ajándék volt, esetleg a helyi szervek – a finánctól a hentesen át a blokkházi besúgóig – jóindulatának megvásárlásához szükséges „baksis”. A gyógyszer (meg a sebvarró fonál, a géz, a sebhintőpor meg más efféle) életet mentett. (A könyv is, ha sikerült becsempészni. Meg a szó is, ha lehallgatták, ha nem.) Ha éppen nem volt rá érkezésem, KPL vitte el legjobb barátjának, Lászlóffy Alinak a pszoriázisát enyhítő (sógorom által felírt) patikaszereket. Hányszor idézgetem az ő fanyar kis abszurdját, a múlt időkön merengve: „Az évek szállnak, mint a nercek.” Ezzel az abszurdoid látásmóddal és szójátékossággal színezte KPL is az itthoni prózát, a jóval később áttelepült Páskándi Gézával együtt – bár ő, Laci, a „szakmában” alig-alig emlegetve sem akkor, sem most. Nem tudom, milyen viszonyban volt Páskándival (Gézával elég nehéz volt...), Alin kívül a másik kolozsvári szövegkülönc, Panek Zoltán volt az igazi barát.

Látom, önkéntelenül is jönnek elő az erdélyi arcok, nevek, árnyak, tárgyak, szavak, „dolgok”... – óh, mennyien voltak, írók, költők, színészek, áttelepültek és helyben maradtak, derék transzszilvánok és a pártpolitika tökmagjankói és a megélhetési vérszékelyek. Talán majd egyszer az ő szövegemlékeik is összeállnak. Meg a soha meg nem haló, bár véglegesen eltűnt képek és tárgyak. Az örömök és életre szóló csalódások – Sütő András avas szalonnája, Balla Zsófi megváltozott arca, ahogy változott a kelet-európai időjárás, mivé lehetni most, kötődni vajh’ hova, kisebbségi magyar verselőből az európai szabadságba mint újra vállalt „másságba” surranva; Szócs Géza talányos eltűnései és felbukkanásai, „egész” Csonka-Magyarország élvezkedett azon a „virtigli” Szócs Géza-

ötleten (ami – mint mindig – nagyon mélyről és mélybe sugárzott), hogy óráját se a romániai, se a magyarországi zónaidőre, hanem a kolozsvárra állította be, ami nincs, tehát van; Egyed Péter felfoghatatlan gondolatfutamai, Tamás Gazsi lehetetlen mondatvonaglásai, Páskándi körmöl egy befőttesüveg bor mögött az *Utunk* szerkesztőségében, mellette K. Jakab Anti (akinek első – s talán egyetlen – könyvéből ma is, majd’ félszázaddal utóbb, fel tudom mondani az első mondatot: „Versekből fölrakott koronázódombján különös négyesvágást végez Ady Endre.”); Géza ott ül majd az enyém mellett, a szomszédos íróasztalnál – dölyfösen és ironizálva – már a *Kortárs* szerkesztőségében, és az asztalfőre nyomulva (ha Nagy László nincs jelen) a Nimródban; Sylvester Lajos a határszélről, a Dózsa és Mikes taposta porban, s általa is a mesék Duna-Deltája, ahol Lajos horgászott, ahol nem sokkal elébb Géza meg a többiek raboskodtak; azok az elképesztő tájak a blokkházak és a mögöttük sötétlő garázsok között; a legfelső emeleten, lent nyöszörög a kosztól a Szamos, Szilágyi Pista némán gomolygó pipafüstje; és a felfoghatatlan gombamezők fönn az esztenán, kicsi ciheres magyar katonatemető az ezredéves határ árkában, reggel a juhászkutya négy megmaradt lába, de a farkas nem került „bé”, kicsinyt se, inni rá a jó román ipari szeszt kockozán ügyesen átcepegtetve; a havasok, ahonnan letekintve láthatod Csík-szentdomokoson a szentéletű Áron püspök gyermekkori otthonát, ama községben, amely százéves egyházi átok alatt állt, merthogy a helybeli székelyek meggyilkolták (konkrétan bizonyos Balázs Ördögh Mihály fokossal a jobb szeme fölé „ütte”) András bíborost és fejedelmet; és esti étkezés Szokolczaival a „paszulyosban” (vagy a „káposztásban”?) átellenben a régi *Utunkkal* és a „fascista” ajándék farkas szoborral, Nagy Lászlóval Szilágyi Domokos koporsója mellett; postás-kisasszony nagyanyám szorongása a hóborította Szilágysomlyón a Magura felől jövő farkasvonításban, a huzatos, granicsármorgású éjszakák a váradi állomáson és az első hajnali túrós puliszkák a marosvásárhelyi főtéri tejivóban; ó, az a szag a székelykocsárdi váróteremben; itt az utolsó agyagkorsó egy lakóteleptől fölzábált csángó „telepről”, amit Kántor Lajos nyomott a kezembe viszonzásként valami gyógyszerért a – néhai – Mikes utca sötét boltíve alatt, és egy Electrocord-lemez, az *Új guzsalyam mellett* melléklete, 1973, Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa hangja, egy szót se értesz csángóul, de a dalokban ott csobog a Szeret meg a magyar középkor, szentség és sár; és a *Balladák könyve*: „Mennek, mennek, menegetek, / Még ed bulykosz fához íérték.../ Annak fának az ikribe / Kilenc liján felakasztva...”; Szék a magyar mitológiában és a pesti aluljárók „martjain”, kiterített szőttesek, Kallós börtöne és a táncházak Mezősége; pityókaágyások a hajdani díszparkokban, egy-egy tizenötös izzó „fényében”, autóm kesztyűtartójában egy kódarab a zibói Wesselényi-kriptából, Törös Károly bronz Arany-plakettje és a nagybányai cigányok, ahogy hozzák neki a beolvasztandó hamutartókat, magyar Bibliából román WC-papír; nézi a zsendár fogát piszkálva a hargitai rendszámot a félreállított Dacián a Békás-szoros után, Piatra Neamt mellett, ami magyarul: Karácsonykő, vélhetőleg a vérromán „ke-recsensólyom” nevéből származván; hát a gázpalackok a kolozsvári trolibuszo-

kon, a csukló nem hajlik, minden kanyarnál szökdösnek a túloldali járókelők a busz járdára csapódó fara elől, és a hajnali állomáson csak azt engedik be Mátyás király városának indóházi vécéjébe, aki föl tud mutatni egy pakli gyufát, mert fél napja vár a tömeg a vonatra, képzelhetni hova-mibe kell lépned, ami elakadt valahol Brassónál, a hegyekben, a hóban; Brassó? Csíkszereda?, Székelyudvarhely? a kilencvenes évek zúrzavaros eleje, RMDSZ-kongresszusra menendő (ami Szöcs Géza „ügyeiben” fog forrongani, meg a hirtelen felbukkanó „ellenzékiet” helyzetbe hozni az itteni privatizációnál, Orbán majd pecesen halad a Fidesz-delegáció élén), éjszaka egy blokkház aljában egy magazinmix-bódé előtt harsány híg sörök, szállás sehol – valaki lekiabál az ablakból, mennénk föl, vacsoráznánk, aludnánk meg, ha már magyarok...; azok az elképesztő kiszerezésű sörök és vodkák (egyforma fém kupakkal lezárva – „koronadugó”) Szentgyörgyön, Magyarai Lajossal a Kriptában, a dévai utcasarkokon sülő mics fölszálló füstje és szaga (nem illata: szaga) egészen a várhoz, Kőműves Kelemenné fehér „hammáho”, és ugyanez Feketetón, a köldökig érő sárban, mozdulatlanul álldogáló gubás pakulár óriások között; a hargitai „pityókabor” (krumpliért cserélték a szőlőt valahol Moldovában vagy Szatmárban) csak cujkakísérettel értelmezhető állaga, és olyan helységnevek, mint Szépkényerű-szentmárton és Alexa-kripta Szamosújváron, és ahol olyan szavakat kötelező ismerni, mint mellénybunda és bivalybocs meg cserelapi, borvíz és csitkó és berbécs (egy negyednyi nekem is volt, amikor összeálltunk innen „Magyarból” birkát tartani odaát, Felcsíkban), a gazdaasszony meg („csángó cefre” mondja rá az embere, Zolti, mert hogy Gyimesből jött volt ki) potyol, ha éppen húst (éppenséggel hogy nyakas karajt) puhítgat-vereget; meg ficujka a papírdarab, meg ahol csípős túrót eszel, avagy sarvalt káposztát a gretárhoz; és a kised sült malac a „mozgósok” tiszteletére Szöcs Gézáék kertjében a nyolcvanas évek elején, nem tudom már, hogy ott volt-e a szekunak is dolgozó papa, az asztalfőn persze a korpulens Géza és a szíjas (vegetárius) Kulin Fecó, a szállodában mindenki Tárnokon derül, ahogy a tükörben maradék hajzatát vizslatja, és jelenti, hogy ellenfényben némi pihésedést tapasztal; azért a fiú az apjáról, a besúgott a feljelentőről, Géza tehát Istvánról, a MUOSZ Aranytoll-díjasáról, a rettegetten elvhű kritikusról: „apám rólam szóló jelentéseit inkább a paródia műfajába sorolnám, de nem tudhatom, hogy másoknak, más esetekben...”, olvashattad az Erdély.hu honlapon 2013. január másodikán, 20.51-kor; és senki nem örül, hanem mindenki örvend, és sírülünk, ha fordulunk és takarunk, ha segítünk szénát forgatni-hordani; és nem otthon „találjuk”, hanem mindig ott „kapjuk”, az ököl meg kujak, a napszentület meg a napnyugta, és nem kell meglepődni, hogy a csíkszeredai pincér lehostyánnak mondja a lestyánt, amikor két-három tál ciorba de burtát egyensúlyoz, a tejfölös habarékon szép sárgás zsírkarikák; és lekönyökölni Bólyai Farkas íróasztalára Alinál (Lászlóffy), a Nyirő-házban, s bámulva a falat, elmerengeni a szalontai jegyző, néhai Arany János visszafogott kalligráfiáján, ahogy igazolja a tulajdonosváltást egy tehén tárgyában; és persze azért navétázunk is románul, pungával a kezünkben, és rohanás a – re-

formátusok, zsidók és unitáriusok – a Farkas utcai templom felé vasárnap dél-
előttökön az istentiszteletre. Perelj, Uram, perlőimmel, a szállodában – minden
irányból lehallgatva – csak úgy volt hajlandó a reggelinél a „magyarból” hozott
„nesz” „kikavarásához” meleg vizet hozni a pincér, ha egy pohárral ő is ihatik;
a főtéren térnek le balra, Szent Mihály nagyegyháza felé a katolikusok, a többi-
ek tovább az Apáczai Líceum irányába, mindjárt beharangoznak, és ezer sárga
szalmakalap a széki istenháza falba vert szögein konfirmációkor, és az éjszaká-
ban a megyehatáron a benzín torokba szaladt csöppjei, ahogy a pesti Skodából
a vásárhelyi Dácsiába szívja magyar a magyarnak; egy román falu a Retyezát-
ban, ahol „másféle” ember, mint Hunyad megyei oláh, még soha nem járt, a régi
Málnásfürdő hajdani mofettája, a szag éppen megvan, mondjuk is, „forog, mint
fing a feredőben”; és miért ne mondanánk ott, ahol a csipkebogyót mindenki
– találóan és tapasztalati alapon – seggvakarónak nevezi; és a vakok, ahogy
kopognak lefelé a lejtős színpadon Harag *Tragédiájában* (ki tartja ma már számon
őt, mint a legnagyobb színházi magyarok egyikét, és vajh’ miért nem hivatkoz-
nak rá a holokauszt tárgyában sem, noha..., véletlenül tudtam meg, és persze
nem tőle, hogy ő is megfordult öreganyám postai állomáshelyén, Szilágysomlyón
mint téglagyári deportált 1944-ben); „Kapcsolj rettenetesbe!” – kiált rám a filozóf
Egyed Péter a romániai szürkületben valahol Fichte és Kant között; és a Klézse
patakában már csak a rozsdás kramancok emlegetik „Rokonföldit”, az áldott
emlékű Petrás Ince Jánost és életre keltőit, Domonkos Pál Pétert és Cseres Tibort,
és a napkelte a csíksomlyai nyeregben és a széthízott patkányok nyugodt
flangérozása Szeben főtéren, amíg soha nem látott-hallott-ízelt „fructkólát”
ajánl a német (de azóta már alighanem Nyugat-Németországba kivásárolt)
kellner... Képek színesben és fekete-fehéren, némán és zajongva, suttogva, kat-
togva, fel-felhördülve – megállíthatatlanul. És az útra társult itthoniak – Kulin,
Czakó, Czakó bátyja, a kedves néhai Bill bácsi, Esterházy, Ablonczy, Pálffy G.,
Móser, a *Mozgó Világ* szerkesztői...

Ha túlzásnak is látszik a politológia magasabb szempontjai felől (ha van
ilyen), vagy ha nem: ezek a tapasztalatok meg az abból fejlődő indulatok is szerepet
kaptak abban, hogy a rendszerváltozás történetének, majd az új nemzeti-jobb-
oldali kormányok politikájának egyik vezéreszméje a határon túli magyarság
sorskérdése lett. Hatásfokról ne beszéljünk, hozadékról is csak kellő megfon-
tolás után.

És hát honnan is folytassam? Hány meg hány iránya volna az emlékezésnek?
KPL könyvei, az együttlétek, a környezet kulisszái, a politika... Nézzünk ko-
rábbról, kronológiára nem ügyelve, egy levelet: hol is éltünk, milyen szomszéd-
ságban, ahova át- meg átkényszerített a szív és a kötelesség, őt vissza, minket
pedig oda. Egy levél 1981. december 7-éről – arra is példa, hogy akkor még volt
idő és késztetés tudósítást írni, amire utóbb csak egy futó telefon jutott – arról,
amit egyébként mindenki tudott...

„Kedves Mester. Néhány órája érkeztem egy minden képzeletet felülmúlóan
sötét Romániából, s enyhítésül, s ha nem is feledtetésül itt várt kisgegyed em-

lékezése rólam. Sok okból úgy sem tudok mit kezdeni magammal, hónapokra előre ez az utolsó napom, amikor baráti, emberi szót lesz időm szólani (írni) valakihez. Még mindig csak arról, amit látnom kellett, s nem a kegyed epiztolájáról – rólam: az Európa menesztett el két hétre, s ezért ki kellett mozdulnom még mindig érvényes kolozsvári védettségeből (anyám, barátok – s mintha mi sem történt volna). Nem a jegyrendszer borzalmas – ezen még mindenki csak nevet, s még örvend is neki, mivel legalább az alapvető kajákért nem kell párviadalra kelni –, hanem a mindent átítató sötétség és hideg, átvitt értelemben is. Az erdélyi emberre mindig is jellemző vad mélabú és vad reménykedés paroxizmusa – s mindkettő ijesztő informátlanságon alapszik, s belső késztetésen, mellyel nem képes tudomásul venni a kétszerkettőt. Hiszen a négy végleges, mint a sír... És borzasztó soká kell még várni ahhoz, hogy valami is történjék. A kibontakozás még a becsavarodás szakaszában van. S vér fog folyni. Sajnos sok nemzetiségi is, hiszen ugye az csak természetes, hogy előbb gépet rombolunk, s csak azután szervezünk szakszervezetet... A románok meg iszonyú tömegben röhögve veszik tudomásul azt, ami van, még mindig nem süllyedtek olyan mélyre, hogy az lentnek érezzék ahhoz képest, ahonnan jöttek. Az egészet a magyarok élik meg – s biztos a szászok is, addig, amíg elképesztő megaláztatások árán kivívják a ny-német útlevelüket...

S az egész helyzet fölött az a világpolitizáló pojáca. Settenkedek a bukaresti Északi Pályaudvaron, nehogy kinyittassák velem a bőröndömet, amely tele van a fővárosban még kapható kávéval és némi hússal – be kell segítenem anyámnak, mert Kolozsváron már a csicseriborsóval összekevert kávéért is éjfél-től állnak sorba, s a fővárosi ellátmányt tilos vidékre vinni. Aztán: törvény arról, hogy mindenkinek ott kell ezentúl lakni, ahol dolgozik (orvosok, mérnökök azon gondolkoznak, hogy félreteszik a diplomájukat, s elmennek pincérnek vagy vagont kirakni), s ez is persze a magyarokat sújtja elsősorban, hiszen épp önekik utolsó lehetőségül az ingázás, hogy kvári, mvásárhelyi stb. lakosok maradjanak – s ők városlakók már néhány nemzedéke –, s épp öelöttük csukódnak majd be a kiskapuk is.

Aztán: egy vidéki esküvőn Alival (Lászlóffy). Az emberek a malacokat vágják, tudván tudva, hogy jövőre nem lesz mit egyenek (hacsak az üzletben nem kapnak – de azt ki tudja). Vágják, mert nincs mivel meghizlalni. De vágják a tenyészállatokat is, mert egy másik törvény arról intézkedik, hogy egy paraszt csak egy disznót és tíz (!) csirkét tarthat saját céljaira. Ezenfölül bármennyit, de azt nevetéses (így!) fölvásárlási áron (valamivel több mint tíz lej kilója) az állam rendelkezésére kell bocsássa (a disznó élősúlya szabadpiacon már most is több mint ötven lej, tehát drágább, mint nálunk a közértben, az átlagot véve). S a magyarok: csak legyen minél rosszabb, az a jó – egy emberként, a fél országban, mintha összebeszéltek volna.

A főváros legelegánsabb szállodájában (Athene Palace) a bárban, a kávé mellé csokoládébonbon jár: ehetetlen. (Gyanútlanul a számba vettem, majd kimentem a vécére, hogy kiköpjem). A járókelő ember a fővárosban éhen marad. Vagy

díszvendéglő, ahol rosszul főznek, drágán, de ez mégis csak ehető – vagy... Leírhatatlan mocsokban a pályaudvar körül (kimentem helyjegyet venni, s megéheztem): önkiszolgáló üzletekben konzervek, a kenyérnél személyit mutatnak fel az emberek – tehát nem veszek, kerülöm a kínos helyzetet. Majd a tálcátolagatóban: bokáig érő sár; csirke káposztával az egyetlen kaja. Értsd: csirkecsontok a káposztában – látványa lehetetlenné teszi a fogyasztását, az emberek káposztaszagnak támaszkodnak. A pályaudvaron melegkolbász – és kétszáz ember áll sorban. Ugyanazt hidegen eszem (rövidebb sor), félig: faggyú, s az az érzés, hogy most hányom össze magam. Valamit még muszáj ennem, hogy elvegyem az ízet: egy bódében kendős néni, s előtte valami meghatározhatatlan: az emberek veszik, 2,50. Nem tudom megállapítani, mi az. Veszek egyet: fagylalt! Két nyalás után eldobom... Még egy próbálkozás: bódében gusztusosra süített buktaféle (édes túróval – mint a cédula hirdeti) – óvatosságból csak egyet veszek. Csiriz, benne valami nyúlós, keserű, nyomokban cukoríz. Nem tudom megenni – pedig ez jellegzetes óromániai kaja, s valamikor nagyon szerettem az eredetijét.

Kolozsváron vad pletykák: a magyar határon nem a vámósok szállnak fel, hanem az utasok szállnak le. Még a félig evett csokoládét is kiveszik az ember szájából. Mire az ottaniak: úgy kell! Végre! A képlet enyhén szólva fantasztikus.”

Eddig az úti beszámoló, innen a kurta befejezés következik, kéziratügyek stb. Így „kommunikáltunk”, és nem telefonon, pedig lehetett volna, és tettük is, és nem a kocsmaasztalnál, de hát persze úgy is, mert a leírt szóról azt hittük, hogy örökkévaló – hogy mindent megőriz: engem is meg téged is, meg a világot magát, ahol vagyunk. És vettük a bélyeget, és loptuk a munkahelyünkön a borítékot meg az írógépszalagot és bizony az „indigót” is (feketét, lilát, kéket, ami éppen volt), mert másolattal írtunk. És használtuk a román-magyar postát, mert nem mertük barátokra bízni a leveleket. Egyik kései beszélgetésünkön KPL megemlítette, hogy nem készül emlékirat írására: barátainak írt leveleiből fog az majd összeállni. Leánya, Ágnes (volt kedves tanítványom, akinek francia tudására atyja hallatlanul büszke volt), hagyatékának számontartója-gondozója nem tud ilyesféle levélgyűjteményről, sajnós. Hogy KPL reflektált is a maga levelezési mániájára, arra nézvést álljon itt egy levélkezdet 1982-ből: „Főnök! Valószínűleg személyesen kézbesítem ezt a levelet (!), de jó ha – bokros teendőire való tekintettel – írásban is rögzítem a dolgot (nem beszélve arról az örömről, amit azzal szerzek, hogy soraimat újra meg újra átfuthatja)...” És egy képeslapos üzenet vége 1998-ból: „Gondoltam telefonálok, de maradjon inkább a script! Azért telefonálhatnánk, én is a 3. emeleten dolgozom.” (!) Bizony a Szabadság téren, a Magyar Televíziónál, afféle – lásd az 1998-as parlamenti választás eredményét – újsütetű kis (közép?) főnökökként.

Ha terjedelmesnek is látszik ez az idézett romániai helyszínrajz 1981 adventjéből, ma is lehetetlen olvasmány, oly gazdag hírekben, ám az igazi jelentősége az, hogy tünetértékű és felhívó erejű. Több értelemben, azaz inkább több irányba sugárzóan is. Ma már nem az akkori mindennapok (zömében: fogyasztói)

nyomorúságának a tényei megrendítőek, hanem ami „belőlük következik”. És a mögöttes. Az erdélyi magyar – városi és falusi, polgári és paraszti, mindközönségesen: sok századosan európai – létmód, az, hogy a mindennapok nyomorúságai hogyan kezdik ki az időben készre formálódott kultúrát, a viselkedést, például a szolidaritást mint elemi erkölcsi parancsot. Hogyan mételyeződnek meg a nyomorúságtól, a kosztól, az elemi dolgok hiányától az emberi kapcsolatok. Azoknál is, akik maradtak még, vagy sokáig, vagy végleg, és azoknál is, akik már ekkor a kijövetelükön munkálkodtak. Nem lehetsz polgár, ha románul kell lökdösődni hajnaltól a sorban egy marék (murokért, mondaná a rímkényszer, de nem) zöldes árnyalatú darált húsért, ha nem beszélgethetsz a gyerekkori barátoddal, mert hiszel a rémhírnek: minden harmadik ember a szeku alkalmazottja-bedolgozója, ha nem vehetsz könyvet, mert nincs, ha nem autózhatasz Vásárhelyről Szeredába, mert az már Judetul Harghita, és nem Mures, ha egész télen nem ehetsz mást, de semmi mást, mint zakuszkát és vinetát, ha muszáj mindig a sárban menned, mert az van a járda helyén, ha elé kell tolakodnod a másiknak, hogy sorra kerülj, csalni, alakoskodni, paklizni kényszerülsz, ha óhatatlanul és általad már talán észrevehetetlenül balkánosodsz, azaz ha úgy viselkedsz a véreiddel szemben, ahogy háromszáz éve a töröktől és romántól védekezve, ha minden helységet két szóval jelöl az agyad... De erről ennyi most elég is. Másfelől, amit – tudtommal – senki szakember nem vizsgált, hogy a világ híreitől való elzárttság, a minden értelemben való bezártság, azaz a permanens börtönpszichózis miféle kényszerű, szinte monomániás-paranoiás kulturális világméretű alakított ki az itteni irodalomban: ha nincs új hír, akkor ássunk mélyre a mitológiába, a természetbe, a múltunkba, a mind tilalmasabb nyelvbe, éljük a létet allegóriaként. Szilágyi *Agancsbozótja* éppúgy modellértékű mű, mint Sütő „Perzsiába” oltott Pusztakamarása vagy „a lét mint egy hágó” Bodor Ádám-nál és később Láng Zsolt *Bestiárium*a, Szabó T. Attila szótörténeti tára..., s talán idevehető Bretter György nyelvfilozófiájának mitologikus szóhasználata megannyi minden más.

KPL az elsők egyikeként jött el Kolozsvárról, egyéni döntés eredményeként, nem a nagy rajzással együtt, soha semmiféle csoportnyomás vagy csoporthoz igazodás nem volt észlelhető a viselkedésében, gondolkodás- és beszédmódjában, kapcsolatépítésében. Így aztán soha nem adott okot arra, hogy a menekült „erdélyi író” sztereotípiáival közeledjünk hozzá és írásaihoz. Emberi egyedülállóságát és írói magányát hangsúlyozom azzal is, hogy nem volt részese semmiféle szolidáris hálónak, nem kapott (ahogy az ottaniak mondják: „ötszobás kifűtött”) lakást, érdembeli döntésekkel járó szerkesztőségi állást, kedvező besorolást a könyvkiadóknál. Színházi iskolázottságának sem vehette hasznát, talán csak valamennyire majd kései és rövid televíziós korszakában. Irdatlanul vastag román és francia könyveket fordított, szerkesztett az Európának, s ha belekalapálta a gépbe a magyarított szöveget, írt gyorsan egy „eredeti” regényt, és kirakott egy többzetes puzzle-t. És próbált magyar író lenni. És nem „átjött” magyar író, és nem „mint erdélyi”, és nem mint „magyarságáért üldözött, de

mindvégig kitartó”, és nem mint „X. Y. barátja”, és nem mint olyan, aki „Y. Z-nek már akkor a szemébe mondta”... Ha vannak KPL életben és művében torzulások, és hát hol és kinek nincsenek, az alighanem innen: az indulás hallatlan megkésettiségből, a kezdeti kudarcos évekből – a kezdeti évek kudarcaiból valók. 1940-ben született, 1967-ben jött Magyarországra, 1972-ben „fedezte fel” a *Kortárs*. Ekkor már öt regénye van készen. Modorára mi sem jellemzőbb, mint bemutatkozó vallomásának ez a mondata: „Bár az építőipar szédületes fejlődését hívva segítségül, még megérhetjük, hogy előbb az emelet válik láthatóvá a készülő házból, s csak később a földszint.” Első könyve 1978-ban jelenik meg. Generációjának pályakezdései tele vannak abszurditással, telítvék groteszk elemekkel: az övé alighanem a legszélsőségesebb változatok egyike.

Ezeket a dátumokat most leírva, nem kell sokat hezitálnom azon, hogy mikor és hol ismerkedtünk meg, mikor és hol lettünk barátok. A hetvenes évek eleje, majd vége a közelítő dátum, idevéve a helyeket is: a *Kortárs* majd a *Mozgó Világ*. Szerkesztőségek, lakásbelső, kocsmák, tribünök, aluljárók. Pályaképét Tárnok Zoltánéhoz tudnám hasonlítani, aki barátja és szerkesztője volt, sőt kései politikai publicisztikáinak örökös megszólítottja: a „drága Szerkesztő úr”, aki mindenben partner, csak a határidőket illetően és a stiláris igények terén kérlelhetetlen. Itt jegyezném meg, itt, a rendszerváltozás kezdő éveit kísérő publicisztikai sorozatait lapozgatva, a legfontosabbat, ami miatt soha „nem került be a kánonba”. A politikai elkötelezettségét. Ami nem, nagyon is nem pártpolitikai kötődést jelentett, hanem azoknak a galádságoknak az engesztelhetetlen lajstromozását, amit főleg a „túlsó” oldalon (de nemcsak ott...) lehetett észlelni a változások kezdetekor: a választásokat elbukó, majd a hatalmat szinte azonnal visszaszerző komcsik tevékenységében, de még látványosabban, semmire nem tekintve a kultúrát elfoglaló szadeszeseknél, hát... meg itt – a bugyuta, hozzá nem értő vagy szárnalmas „percemberke” mieinknél. És persze az ő (néha: a mi) irodalmi kádereik (káderink), futtatottjaik (pártoltjaink) munkálkodásában. És ez megint olyan vonása KPL-nak, ami elkülöníti az Erdélyből (majd a Vajdaságból) áttelepültek szinte mindegyikétől: akiknek többségét mindig is jellemezte az óvatosság, a rafinéria, a résen lét, a körülmények, az előnyök és hátrányok, a személyi hálózatok akkurátus számbavétele. Ha éppen nem döntöttek már az első pillanatba amaz oldal mellett, ahol lakások voltak, és stallumok, ösztöndíjak és „világhír”.

Amíg ezeknek a régi éveknek a halványuló képein merengek, KPL könyveit lapozgatom, nézem a dedikációkat, próbálom az ő sajátos „erdélyiségét” megfogalmazni. Sok év után próbálom olvasgatni a beírásait, és most látom, hogy ez a gyűrötten kemény, nagydarab ember milyen elfoszló, sietős tollvonású, a központosításra mit sem adó szavakat tett egymás mellé, nem egyszer olvashatatlanul: A. K-nak „az én születésnapj ajándékomul (47 év), szeretettel, barátsággal”, A. K-nak „mint a fáradt madár, szeretettel” és mellette egy firka, amiről nem tudom eldönteni, hogy egy fuldoklónak a hullámok közül kinyúló keze vagy talán egy törött szárnyal lehullott madár, fark nélkül, A. K. „hányatott életű

és gondolkozású (!) tanár úrnak, szeretettel”, A. Karcsinak „el ne olvasd”, A. K-nak „lassan öregedő fiatal barátsággal”, 1982 (!), A. K-nak, „hogyan legyen (...?) elvernie (...?), mert más (...?) még jobbat, szeretettel”, A. Karcsinak „ezt a 10.-et a szarban(!), izé sorban, baráti szeretettel”... Effélék.

Hát az erdélyiség? Nem kultusztárgy és nem kulturális, politikai menlevél. Idézett levele a példa. A folyamatos számontartás haláláig. Ide értve azt is, mint legfontosabbat, hogy az élete utóján írt, minden bizonnyal legfőlényesebb mesterségbeli tudással megalkotott prózai darabjaiban a régi kolozsvári történetek sorakoznak – tudatos, öntudatlan búcsúzóul. Klasszikus elbeszélő modorban, és nem úgy, mint a korábbiak, ahol az értelmiségi irónia átsatírozza, a cenzúra árnyéka meg talán lefedi néhol és némileg a helyi színeket. Bár távol álljon most tőlem (nem egyszer megtettem a régmúlt időkben), hogy KPL irodalmi munkálkodásához tudálékos „szakmai” megjegyzéseket tegyek, az irónia szót (bővített jelentéssel) újra hangsúlyoznám: ez is egy erőteljesen elhatároló szemléleti forma a klasszikus erdélyi elbeszélő modortól, s mint ilyen természetesen generációs újdonság a hatvanas-hetvenes évektől (Lászlóffy, Bálint, Páskándi, Panek, Bajor).

És most – 2016 májusának vége felé – az idő, azaz: a halál egy pillanatra kilépett Erdélyből, de csak ide át a Bánságba, Temesvárra. Meghalt Rajhona Ádám. KPL barátja, alkalmi budapesti albérlője, aki 1966 és 74 között Temesváron volt színész, ahol 1962 és 67 között KPL dramaturg. Éppen akkor, amikor egy fiatal, Erdélyből kijött literátor kisasszony, bizonyos Pongrácz P. Mária délutánjait-estéit azzal tölti, hogy egy hajdani író, bizonyos Gozdsu Elek megrendítő szerelemes leveleit másolja, hogy aztán – szemelgetve – kiadja 1969-ben, hogy aztán 2002-ben – most már a teljesség igényével – újra megjelentesse (e sorok írójával együttműködve). Amikor KPL nagyritkán megemlékezik Temesvárról, szinte ugyanazok a helyek neveződnek meg, mint a századelőn Gozsdunál: egy gazdag, európai, magyar-német (szerb-román-zsidó) „kultúrváros” fénylő pontjai, mintha sehol nem volna az az egy-két százezerre menő új lakos, akit Óromániából idevonzott egy „másfajta prosperitás”. Hogy aztán ezek a fénylő helyek már a kegyeleti sétákon se látszódnak 2000 körül, amikor arra járok, keresve egy hajdani szerelmi álom nyomait: házakat, kerteket, sétatereket, kaszinót. Rozsda, piszok, csellengő tömeg, borostás arcú lökdösődő munkanélküliek, köpéseiken és a szotyolahéj halmokon merengő szélfutta alakok, lakótelepek alá süppedt temető, avas zsírszag a hajdani rózsáállékon, a százéves síneken csikorgó vilamosok. Temesvárra nem járnak, Aradra is alig, hát még délebbre-keletrebbre a magyarföldi utazók: ez az út a „mélybalkán” felé vezet – Szerbia, Koszovó, Macedónia és Olténia, Bulgária irányába földrajzilag és mentálisan –, nem Erdélybe: a Királyhágó–Kolozsvár–Marosvásárhely–Csíkszereda–Csíksomlyó irányába s az utolsó magyar indóház helye, Gyimesbükk felé. Ahol is az alatt csöndesen Comanesti – a „kun” szóra visszamenő Kománfalva – felé csobogó Tatros szomszédságában a Magyar Királyi Államvasutak 30. sz. őrháza mellett a félgömb-

alakú beton géppuskaállás egy ideje a Szent Koronává stilizáltatott. És senkit nem érdekel, hogy a román közigazgatás átnyúlt az ezredéves határon, és Bákó megyébe telepítette a helységet. És íme, lapozgatom az életművet össze és vissza, Rajhona felbukkan egy publicisztikus-riportos írásban, a szerzőtől nem meglepő hülyülés célszemélyeként a kilencvenes évek elején: „Találkozom régi ismerősömmel, a legokosabb magyar színésszel, Rajhona Ádámmal. Változatlanul szórakoztató úr..., szívesen barátkoznék vele. Vajon foglalt-e? Tőle hallom a legmagyaribb verset, amit toll még nem írt le – csak most az enyém, az írógép –, szerzője V. szintén színész...” stb., stb. ’ Mit költhetnék ehhez hozzá? Talán: ‘A jövőnk? Csak azt tudnám feledni!’”

De azért nem állom meg, ha önisméltés némileg, ha nem, hogy vissza ne pillantsak arra az Erdélyre még egyszer, amit huszonévesen megismertem-megismertünk, s ahonnan nem sokkal előbb „kijött” KPL. Neki valamikor valaki – újsütetű „kelet-európeér” – bírálólag megjegyezte, hogy miféle Erdély, miféle Kolozsvár ez a könyveiben, a régebbi *Madarak voltunk* vagy a *Malomárok* címűben, ahol csak magyarok vannak, mintha... És ő megválaszolta, hogy az ő városa a magyar Város volt. Az volt a valóságban, a mindennapok közvetlen kapcsolataiban meg az emlékekben, a belátható és bejárható térben. És akik innen léptük át a Királyhágót, mi is – ha nem néztünk az épülő blokkfalanszterekre – a régi, békebeli Kolozsváron álltunk meg, a főtéren mindig beleakadtunk valaki ismerős magyarba, még (éppen) szót válthattunk (a magyargyerőmonostori-marosvécsi „helikonos”) Kemény báróval, és a New Yorkban (Continental) az öreg pincér megmutatta, hogy melyik asztalnál sakkozott Ady, miközben a már akkor sem az európai középmezőnyhöz tartozó Ursus sört századelős pezsgősvödörből szolgálta fel. És volt még Házsongárd csótáros lovas halottas hintóval, volt Hóstát, a régi várost vélted látni a Feleki tetőről és a Fellegvárból, volt még (mintha örökké élne) Kós Károly, és volt Kolozsmonostor, ahol majd megtalálják a bozótban Szisz kapitány holttestét egy üres vodkásüveg mellett. Akkortájt voltam ott először, amikor „egész” Erdélyt átjárta a döbbenet, hogy Tamási Áron koporsóját nem a Hargita megyei Farkaslakára (Lupeni), hanem a hunyadi Lupénybe transzportálta a román hivatalosság. (Ó, Istenem, hogyan írja Kányádi? „Kívánhat-e ember többet, Derékaljnak szülőföldet...?”) És hát még Marosvásárhely, Kolozsvár „ellenvárosa”, ahol KPL színi mesterséget tanult..., a székely főváros, Marosi Ildikó szalad előttem, nagycsütörtök van, sikerült négy szelet húst vennie a legdrágább étterem konyháján horribilis porcióáron az ünnepre, apósa, Molter Károly csöndesen szöszöl papírjai között, ő maga a XX. század, a szomszédban Petelei és a két Bólyai, és Sütő Andrással a színházi banketten, az étterem karzatán, és iszunk, és iszunk, lent meg a színészek, a legnagyobbak, hogy pár év múlva Pesten kuncsorogjanak nyavalyás szinkronpénzekért, máig emlegeti, aki még van, hogy az olimpia nézése közben a feleségem milyen kacsasültet tett az asztalra, igen, az „ellen-Kolozsvár”, akkor még itt kezdődött a magyar világ, nem mint manapság (ha ugyan...) Balavásárnál. Ha ugyan nem már Gyulakutánál, Háromfalunál, Sóvárardon, tán csak

nem Udvarhelyen vagy tovább a tetőn, Szentegyházásfalunál, amit – mivel hogy Vlahita van kiírva, és itt mindig igazoltattak a rendőrök, reflektorfény a képembe „anno” – valami sötét románý fészeknek véltem, és íme Csíkszereda a legközelibb időben, míg az utolsó csíki sört keressük, az éjszakai főtéren románul sutyorognak és csókolóznak a fiatalok. Marosvásárhely és Csíkszereda meg a több helység ..., le a gyimesi vagy a hétfalusi csángó magyar szöglet felé, „Hej Csík, Gyergyó, meg Háromszék, / És utána Udvarhelyszék, / Kirukkút má' egész helység, / Sok anyának keserűség...” és „Csánják az erdei utat...” és „Semmit se vétettem Szeben városának...” – most és itt „mellékszál”... Ma is annyi magyar él Kolozsváron – szokták mondani –, mint békében, csak éppen rátelepült hatszor annyi hegyentúli másfajtájúság. És tetszetek-e olvasni Szócs Géának azt a könyvét, amiben a halott barátának, a „jugoszláv” Sziveri Jancsinak elmeséli a Várost: *Ha polip szuszog Kolozsvárott?* „Különös fantom az emlék / s benne a lét és nemlét.”

Amikor – többedik KPL-kritikám után – az 1997-es *Holló úrról* készültem írni („Az újjáalakult Erdélyi Szépmíves Céh kiadványa, felelős kiadó Szócs Géza), kimásoltam magamnak egy olyan „Kvár”-térképet, ami – teljes abszurdum – egy lapon ábrázolja a várost 1900 és 1991 között. Nemcsak azért kellett ez nekem, hogy az elbeszélések topográfiájával minden ponton tisztában legyek, hanem hogy „újraéljem” a régi „új” utcaneveket, amiket hajdan a borítékokra (mondjuk csak ideillő avéttassággal: kopertákra) írtam. Pl. Str. Croitorilor), de ahol a valóságban egy-egy házba becsöngetve, egy jóval régebbi utcába (azaz: Mikes Kelemen) kértem bebocsátást, és milyen jó érzés eltüntetni a térről Mihai Viteazul szobrát lovastól, hiszen tudom, hogy a Széchenyi téren baktatok, és nem árt azzal sem tisztában lenni, hogy hol vett új kanyart a Malomárok – KPL kolozsvári epikájának centruma –, hol betonozták le, hol lehet átkelni rajta, melyik épületnek nyílt rá a hátsó kapuja, és hogy hol is állt a Szent Erzsébet Aggház és a Biasini Fogadó (ha ott van még a falán a Petőfi-emléktábla, ha nem)...

Nem lehet eléggé hangsúlyozni KPL erdélyi elkötelezettségét íróként is, magyar férfiként is. És ez – hadd hangsúlyozzam újra – nála nem presztizs-szempon-t volt (értsünk a szón most sok mindent), hanem magának az elemi (szinte naturális-zsigeri) „kötődésnek” egyszerre öntudatlan és tudatos vállalását, ami annak tükrében is lehangoló heroizmusnak látszik, hogy a jelenkori erdélyi irodalmi kánon sem tartotta-tartja őt számon. De hát számon tartja Sütőt, Lászlóffy-t, Szilágyit, „a” Domokost és „az” Istvánt? Hadd idézzek itt tőle két írói szövegfutamot, az egyik publikált (1989), a másik nem (1990). Az előbbi egy interjúból való, amit a *Kritika* számára készített szegény – oly korán és tragikus-értelmetlenül eltávozott – Budai Katalin. Aki szintén tanítványom volt, és ama kevés rokonszenvesen nyitott irodalmárok-színi kritikusok-közhivatalnokok egyikeként őrzi az emlékezetet, akiket nem a „mi” oldalunkon találtak a rendszerváltoztató évek. Amikor 2010 októberében az Írószövetségben emlékező estet szerveztünk KPL-nak, őt is meghívtuk résztvevőnek Szakolczay Lajos, Ferenczy Csongor (micsoda Peer Gynt, Cintos Bálint és Ádám volt! és hogy' állt

rajta a huszármente, együtt végzett KPL-val, és együtt kerültek Temesvárra is 1962-ben a bánáti csodafővárosba, ő is hol aktorkodhat ma...), Peták István és e sorok írója közé. Az interjú a rendszerváltozás euforikus kezdeti szakaszában (1989 januárjában) jelent meg, és nem volt semmi kirívó (akkor még...) abban, hogy a nemzeti oldalnak nyíltan elkötelezett író több kolumnás terjedelemben megnyilvánulhat abban a folyóiratban, ami több mint negyedszázadon át az Aczél-féle kulturális politika legfontosabb műhelye és – legyünk engedékenyek: egyik – legdebbattásabb orgánuma volt. Ezt mondom a magam sajátos kettős szerepében: a hetvenes években jó pár kritikám jelent meg itt, politikailag eléggé „ártatlan” szövegek, és a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján a *Kritiká*-ban jelent meg egy olyan életmű-interjúm nekem is, amiben a lehető legtöbbet akartam és tudtam elmondani – „azokról” az évekről (is). (Talán mondanom se kellene, hogy a kérdező és lejegyző, Mátyás Győző, szintén tanítványom volt valaha. Azután – lévén angol szakos, jómagam meg e nyelvet rendesen megtanulni vágyó – én az övé. Azután... megszűnt köztünk a kapcsolat.) KPL kitárulkozása különösen annak a fejleménynek az ismeretében nyugtázandó, hogy pár hónap múlva indítja el – fulmináns és engesztelhetetlenül gúnyos – rendszerváltoz(tat)ási publicisztikai (regényes?) sorozatát a *Kortárs*ban. Az interjú kezdetén mondja, aminél pontosabban barátai sem tudták volna jellemezni: „mafla vagyok, és önérzetes, ennél előnytelenebb párosítást az ellenségemnek se kívánok”. És nyers volt, ironikus, szarkasztikus, csúfondáros, élcelődő, sokszor maliciózus, kaján, rosszhiszemű, kötekedő, pikírt, sprőd. És hát... nagydarab, szakállas, kedves ember, csupa szív, hallatlan nyelvi gazdagság és szellemi báj, villogó intellektus és tisztesség. Ahogy az erdélyi dolgokról mesél, abban egyszerre van felszabadultság és keserű csalódás. Látva a „kisebbség-konjunktúrát” – nem volt párt, ahol és amelyikben ne harsánykodtak volna. „...hogy fölözgetik ezt, hogyan gazdagszanak meg rajta holmi tollnokok, úgynevezett írók és újságírók, miként népszerűsítik magukat tollforgató áttelepültek... Ügyeskedők, rossz vegyszerekkel itt is hívják elő és rögzítik a torzító, hamisító képeket.” Tetszenek még emlékezni Bodor Pál (és a többi és a többi) szövegvo-naglásaira a Kárpátoktól le az Al-Dunáig és túl? No, hát az effélékről beszél KPL. De persze nem ez a fontos, hanem azok a pontos szavak, amikkel a maga regényírói ars poétikájának, ihletettségeinek, tudásának gyökérezetéről vall évtizedekkel azután, hogy már csak vendég lehet a szülővárosában. A *Madarak voltunk* és a *Malomárok* című könyveinek értelmezésekor – futólag emlékeztetve arra, hogy egyetlen történelmi-földrajzi helységnév sincs bennük leírva – ezt mondja: „a könyv(ek) epikus anyagát kitevő egymásraultaltságot, belterjességet valóban ott lehet igazán tetten érni”. És nagyon fontos a hozzátétel: „és még hol nem térségünkben?” Ezzel a toldalékolt pár szóval tudatosan beköti elbeszéléseit a klasszikus magyar epikába, amely olyannyira szereti a szűkös kisvilágokat, a zárt emberi tereket, a megállt időt. És ugyanezt poétikusabb hangoltsággal, a *Malomárokra* vonatkozóan: „Cselekménye a 'bruegheli tájon' játszódik...: az anyag, a mondandó, a kérdés lényegének mélyebb megragadási szándéka

kényszerítette ki. Azt a vízfolyásszerű folytonosságot próbáltam ábrázolni, másfél évszázadra visszarevedve, melyben az erdélyi magyar élet olyan bujkáló, villódzó, illékony, rejtőzködő, mint a víz, egyszersmind ugyanolyan konkrét, jelenvaló, szívós. Nem egykönnyen szárítható ki, a föld alá búvik a szikkasztó hőségek idején.”

A másik – mondjuk így: önfeltáró s így önleleplező – szövegrészlet egy magánlevélből való. Egy nekem címzett levélből, ami azonban félig-meddig „intézményes” igényből jött létre. Az történt ugyanis, hogy a rendszerváltozást közvetlenül megelőző években az Irodalomtudományi Intézet és az Akadémiai Kiadó hozzáfogott egy új magyar irodalmi lexikon létrehozásához, ez lett az UMIL, s ebben magam is részt vettem. A klasszikusokkal – Mikszáthtal, Tömörkénnyel, Gárdonyival stb. – nem voltak filológiai problémáim, kortársaiméval, mint „ügyfeleimmel” viszont annál több. Elsősorban az életrajzok terén. Ezért egy nagyon részletes körkérdést bocsátottam ki (zömmel barátaimnak), támogatásukat kérve a minél nagyobb lexikális pontosság érdekében. Több tucatnyi, a múlt évekkal mind értékesebb, válasz érkezett: az adatok sokaknál esszébe váltottak át. KPL-nél is vagy tíz sűrűn gépelt oldalon. A szócikkek egy részét – vagy mert időközben „rendszerváltoztató” elfoglaltságaim akadtak, vagy mert a politikai változások sok-sok irodalmi kapcsolatot lenulláztak – nem készítettem el; Laciét sem, ezt Budai Katalin írta meg szolid és korrekt módon. A levél viszont nagyon is megérdemli, hogy néhány részletét ideiktassuk, ennek a rész-témának az árnyalásául. Igazi konfesszionális próza – fellengzősség és önsajnálattal nélkül. „Mint az a Malomárok c. regényben is olvasható, ameddig az emlékezés visszahat, a család kolozsvári polgárokból áll; még iparos is csak a múlt század közepéig akad benne. (Hogy miből tudtak megélni, a jó ég tudja!) Igaz is, Malomárok: jóllehet minden mozzanata önéletrajzi, illetve abból származó, amit egy család magánhasználatra szóló legendáriuma megőriz, a könyv igyekezett – igen eklatánsan azok számára, akik elolvasták – arról szólni, hogyan próbál zöldágra vergődni egy erdélyi magyar család, s hogyan porlik szét a században, egészen a magvaszakadásig, Kolozsvárott. Ott, noha sem az a szó, hogy Erdély, sem az, hogy Kolozsvár a könyvben nem olvasható. Hiányuk egyben hangsúlyuk. Másrészt egyfajta Kolozsvár-biográfia is, az olyan ember (és felmenői) szempontjából, akik használták, egyszersmind alakították a várost. Minden utca, sarok, táj és egyéb név valóságos, a személyek is valódi nevükön szerepelnek (szerzőt kivéve)... Folytatván ugyanezt, itt szólok az egyetlen eseményről, ami valóban hatással volt rám, s ez Trianon. Nagyon lassan jöttem rá, hiszen a frusztráltságom első fokon azzal is magyarázható, hogy elhagytam szülővárosomat és hazámat (szülő), s ebből eredeztethető aztán ugyebár az odakacsingatás a regényekben. Igen ám, de miért hagytam én el a hazámat? Furcsa, de ez nagyon későn adódott, mint kérdés. Mivel valamikor az egy hazámból (az én szempontomból) kettőt csináltak. Amikor tehát elkezdtem írni az első Kolozsvár regényemet (Madarak voltunk) – amit persze nem kezelhettem mint ilyet a kritika – helyette a prüntyögéseket meneszti mennybe –, még eszemben sem for-

dult meg, hogy végső fokon Trianonnal birkózom; annál erőteljesebb, még ha – bevallom – nem tudatos is ez a Malomárookban, s válik végül evidenssé (még az én számomra is) a Gyilkosság Normandiában címűben. Úgyhogy egy ideje, magam számára is meglepő módon, Kolozsvár-trilógiának nevezem ezt a három könyvet. Magamban, magamnak. S most neked. Ez volt az én magáncsatám Trianonnal, s azt hiszem, vívnom kell most már halálomig – ez sajnos már szervült. Persze igen haladó európai-integrációs nézeteket vallok, meggyőződéssel; csakhát a zsigerek, a torzítások, melyek ahelyett, hogy halványulnának, az újabb események hatására még cifrább agy- és idegmunkára fogják az embert... Nagyon kibaszta velünk, s ez immár hányadik nemzedékben okoz folytonossági hiányokat? Még szerencse, hogy vannak mindig újszülöttek, s azok egy része nem vesz tudomást a dolgokról. (Azok egy része viszont, sajnos, krakéler, hiszen a dolog úgy igaz, ha tudomást veszünk a dologról – nem lehet nem...) „Amíg élek...” – olvasom, s egyikünk sem gondolta ekkor, hogy alig tízegyhány esztendő múlva „számon kérhető” lesz ez az odavetett vélekedés, ez az „amíg élek”... Utolsó előtti hozzám írt levelében ott lesz majd a bizonyíték.

Fogjuk fel újra személyes kapcsolatunk fentebb elejtett szálát (noha nagyon szívesen ásnám bele magam a magyar irodalmi topográfia eme nem túlságosan kidolgozott témájába akár a régieskedő „A Kolozsvár-regény évszázadai”, akár sznobosan modern „Kolozsvár – és a „lieu de memoire” alcímmel...). Azért gondolom, hogy 1972-ben ismerkedtünk meg, abban az évben, amikor őt, „mint fiatal író”, a kor divatja szerint a *Kortárs* „felfedezte” és „bemutatta”, én is ott dolgoztam a lapnál, a régi, sötéten zezugos Alpári Gyula utcai épületben, mint az egyetemen régi irodalmat oktató tanársegéd, mellékállásban, a legújabb líra ügyeit adminisztrálandó. A páratlan hónapokban Somogyi Tóth Sándor „fedezett fel” egy novellistát, a párosakban én egy költőt. Groteszk pártállami „voluntarizmusnak” tűnhetik ez bő négy évtized múltán, de nem volt egészen az: oly sok fiatal írástudót „halmozott fel” az előző évek kultúrpolitikai szűkkeblősége (ha szabad ezzel a virulens képzavarral későbbi „kortársi” asztalszomszédom, Páskándi Géza szelleme előtt tisztelnem, aki azt hirdette, bájos önfelmentésként, hogy „a képzavar megismerési kategória”), hogy volt honnan válogatni. Több-kevesebb hitelességgel és eredményességgel. KPL-t a júliusi szám mutatta be, és a patetikus tónussal és szóhasználattal különösebben nem rokonszenvező szerkesztő nagyon magas hangot ütött meg felvezető szövegében. És mindjárt a lényegbe vágva egy pszicho-vázlat erejéig: „Nincs mód finomabb árnyalásra: íme, egy kivételes tehetség, hasig az ingoványban. Nincs, akik megmondja, miféle tűz, miféle emely hajtotta erre: a gén-szerkezet fátuma, egy sajátos élménystruktúra fölépülése harminckét év hordalékából, vagy a ‘mindenre’ vállalkozás előre tudható reménytelensége; Joyce, Beckett vagy Szentkuthy Miklós hipnotikus hatása; talán egyszerűen az elviselhetetlen sérelem hízott szörny-hatalommá, ‘öt’ elfekvő ‘regény’ kézírata fölött. Megjegyzem, az ‘ingovány’ szó nem értékítélet, az ingovány irodalma is irodalom, természetesen...”

Itt a 'lent lentjén', itt 'élhető át minden.'" S a bemutatkozó novella pontosan illusztrálja ezt a világképet – ami amennyire vonzó, annyira idegen a szerkesztő (a méltatlanul elfeledett prózaíró) számára, de végletességében még az akkori ún. „fiatal írók” köreiből is meglehetősen társtalán. „Egy fokkal sűrűbb a levegő. Emberportól nehéz a légzés. Minden ember leróttá már mai kegyeletét az enyészetnek. Az én milligrammnyi porom is ott szállingózik a levegőben. Fojtogat másokat. Fojtogat engem. Így fojtogatjuk egymást minden délután Európában. Öregebbek lettünk. A magzatoknak is délután van a délutáni asszonyok hasában...”

Hát így... – jellegzetesen egzisztencialista láttelep, tárgyi elemeire nézve éppen úgy, mint a magánbeszéd (magától értetődő elbeszélő technikája – ha ugyanez technikának mondható – KPL-nak) tónusára, moll hangzatára figyelve. És itt kell feltenni a kérdést (amit talán csak egy alapos életrajzi kutatás válaszolhatna meg), hogy szabad-e, lehet-e olyan erősen „bekötni” a szerzőt az „erdélyi irodalomba”, mint azt a fentebbi (alighanem meglehetősen terjengős, öngerjesztett) „transzszilván emlékezetfutamok” sugalmazzák. Sejtelmem szerint egy kettős, egymásba fonódó élményvilág összegeződik itt, azaz az elemi, kamasz- és ifjúkori élményeket a kora férfikoriak mélyítik el és értelmezik át. Az a szorongás, ami a kisebbségi létnek nemcsak velejárója, hanem lényege is, akkor emelkedik az európai egzisztencialista regényvíziók közelébe, amikor az író kiszakad a kolozsvári kisvilág bensőségességéből, és sorsa beleveti egy idegen nagyváros otthontalanságába. Ha igaz ez a feltételezés, akkor ez magyarázatul szolgálhatna arra, hogy a „Kolozsvár-élmény” helyi színeitől milyen erőszakossággal oldozza el magát a korai regényekben (de csak a kolorittól, az élményektől nem!), hogy a késeiekben majd érett nyugalommal élje át újra azokat. Meggyőződésem, noha erről soha nem beszéltünk, hogy ha KPL történelmi regény írására adta volna a fejét, a „szülőtte tér” egzisztenciális tragikumának ábrázolásában a Kemény Zsigmond-i hagyományhoz tért volna meg: az erdélyi történelem mint a lét abszurditásának és démoni iróniájának a nagy képeskönyve... Amikor magam is „bemutattam” KPL-t a *Mozgó Világ* ÉvTIZeDhAtÁrHiD című akciósorozatában, a Volán Ménesi úti klubjában 1980–81-ben, bátorkodtam megpendíteni ezt az „erdélyi” hangoltságot a „magyarországi”, sőt egy nyíltan „mitologikus” elbeszélő szövegben. („...ez a magyar regény nagyon erdélyi könyv is a maga 'pityókaflaszteros' utcaíval...”) És még két rövid – az ars poétikus tudatosságot is jelző – bekezdés a már idézett önvallomásából, vélelmeim alátámasztásául. Az első az 1980 őszen megjelent kötetre vonatkozik (igazságtartalmát az irodalomtörténet – egyébként – aligha osztja, de nem is ez a lényege, hanem a vallomásossága): „Mégis-mégis, senki sem vette észre Az alkoholista haláláról – bár írtak róla bőven –, hogy megpróbált s maradt az egyetlen magyar egzisztencialista program-regény lenni. (Próbáltam volna én ezt akkoriban akár csak civilben szóvá tenni, amikor két lábbal rúgtak ki mindenhonnan.) Cs. Gyimesi Éva vette észre a turpisságot, s írt róla terjedelmes dolgozatot.” A másik megjegyzést aligha kell kommentálni: „Magamra utalva úgy

látom, hogy belülről építkezve kerestem formát a mondandómnak – s néha eléggé sajátyszerű (tán könnyen szopták be?), szükségképpen táplálkozhatott az a szerkezet, forma, stílus, megközelítés a tudattalan szálain abból, amit olvasva, látva, hallva, tudatos életemben tudomásul vettem, hogy az tán elfelejtsem, hogy aztán így bukkanjon fel. Jó bonyolult, de közhely.”

Es hadd iktassak ide egy levélváltást régi „mozgós” kollégánómmal, Helle Marival. Aki köztünk volt, de mégis külön, s ahogy jött a rendszerváltozás, egyre távolabb. Tőlem legalábbis. Mert olyanokhoz tapadt egészen szorosan, akiktől én minél messzebb... Nem találkoztunk, és nem is váltottunk szót vagy két évtizedig. Ő mindig és mindenhol fényképezett, s mivel KPL-ről nem találtam „mozgós” fényképet, gondoltam írok egy e-mailt neki, hátha válaszol. És úgy is lett. „2016. 03. 09. Kedves Mária – elnézést a zavarásért. Olyan MV-képre lenne szükségem, amelyiken Kolozsvári Papp László szerepel a szerkesztőségben vagy a lap szerkesztőinek társaságában. Megköszöném, ha segítenél. Üdvözöl Alexa Károly. March. 10. 2016. Szia, Karcsi – KPL magas, testes férfi? Emlékszem rá (talán), csoportképen szerepelt, de külön portré nincs róla. Átnézem a papírjaimat és a negatívokat, megpróbálom megkeresni. Néhány napra szükségem van rá, remélem nem sürgős. Mire kell és mikorra. Üdv helle mari. 2016. 03. 10. Kedves Mari – nagyon kedves vagy. A dolog nem sürgős – meg fog jeleni róla egy tanulmánykötet, abba írtam meg a magam emlékeit (jó viszonyban voltunk, szinte mióta áttelepült Erdélyből); többször szerepelt a lapban, sokan szerették. Éppen tíz éve halt meg. Ezért – ha volna – nagyon is jó lenne egy csoportkép. Köszönettel A. Károly. Küldve: 2016. március 17. szia, találtam két csoportképet az utolsó Aszú-díjból, jól reprodukálható képek. Kolozsvári Papp jól felismerhető. A két kép együtt egy jelenet. Kolozsvári feljárnlja Csoórinak a széket és Csoóri leül mellé. Ajánlom a kettőt együtt berakni, ez illene, gondolom az emlékezésedhez. A technika útja az... (stb.) üdvözöllek helle mari. (A jelzett „tanulmánykötetet” egy semmiből felbukkanó, senki által nem ismert, mindazonáltal visszafogottan is lehetetlennek minősíthető nőszemély szerkesztette, szerkeszti, szerkesztette volna, fogalmam sincs hol tart az ügy, mindenestre nélkül.)

Ne tűnjön hivalkodásnak, inkább a *Mozgó Világra* és a köré szerveződő művésztelmisség szellemi és „stiláris” nyitottságára jellemzőnek, annak, hogy még mindenféle kánonok és ízlésdiktátumok „ideje előtt” vagyunk, ha bátorkodom ideírni azoknak a nevét, akiket ebben a klubban bemutatam, a hatóság buzgó érdeklődésének a látókörében (a hatóságot egy nyugdíjas ávos bácsi képviselte, akinek az este előrehaladottabb óráiban haza kellett mennie a gyógyszereihez, bennünket mindig megkért, hogy azért „ne nagyon” és „ne túl hangosan...”), nos, a „kádereim” időrendben: Hajnóczy, Tárnok, Kolozsvári Papp László, Kurucz, Bereményi, Kornis. Összesen huszonhatan voltak a felvezetettek, a lap következő nagy botránya fejezte be a sorozatot, és zár(at)ta be a klubot ...

Mint már volt róla szó, ez a fajta ízlésünk, elkötelezettségünk, mondjuk patetikusan: hitünk hozta létre 1980-ban az *Isten tenyerén ülünk* című antológiát,

amit most egy kissé groteszk, anekdotikus „levélfejeménye” miatt hozok újra szóba. Annak kései baráti nyugtázásaként, hogy mennyire nem volt könnyű ember KPL, meg annak is, hogy milyen sértődések is „belefértek” a barátságba. Meg azért, hogy lássuk: az irónia száguldása nála, ha teret kap, megállíthatatlan. „Kedves Karcsi” – kezdődik baljósan hűvös megszólítással az episztola. És így folytatódik:

„Szeretnék gratulálni – amennyiben rád tartozik, márpedig tartozik, hiszen a meghívón első helyen szerepel a neved – a Kossuth Klubban megrendezendő Isten tenyerén ülünk-höz. Különös örömömre szolgált, hogy egy tizenhatod résznyi Isten tenyerén ülésem képviselő útján történik. Különösen kedves és érzékeny figyelmességnek tartom, hogy a rendezőség – meghívó formájában – a nézőközönség s az avatott hallgatóság megtisztelő szerepét szánja nekem, s még tizenhárom egy tizenhatod Isten tenyerén ülésnyi parcellával rendelkező írónak. Az ötlet legalábbis sajátos, s hirtelenjében a következő továbbfejlesztési lehetőség jut eszembe: a február 25-én esedékes, a Mozgó Világ szervezésében sorra kerülő irodalmi estemen valamelyik könyvem korrektora olvashatna föl részleteket báró Bánffy receptkönyvéből; esetleg értesítést kaphatnék arról, hogy meghívóm nem érvényes, hisz tájékoztatlanságomban még betévedhetnék. Vagy, a későbbiekben, a Kossuth Klub, a Magyar Rádió s a hazafias Népliget tehetségkutató nyomán kijelölhetne egy elsős gimnazistát, aki Kolozsvári Papp László nevére – s lelkes örömeire – megírhatná műveimet; kezdetben csak egy tizenhatodnyi részét; minden így megjelenő írásomat meghívóval hoznák tudomásomra, s egy példányt rendelkezésemre bocsájtatának, elolvasásra, s a Nemzeti Múzeum második lépcsőjén – alulról számítva –, téli délutánokon öttől hétig. Amennyiben a most kapott meghívóban rejlő lehetőségeket meghosszabbítjuk, a kedves figyelmességek, a testet-lelket üdítő gondoskodások kimeríthetetlen arzenáljával válunk gazdagabbá.

Kedves Karcsi. Az ügy nyilván nem terád tartozik, de te persze továbbírod azoknak, akikre igen. Neked csak a köv. vallomásom szól közvetlenül: mit se utálok jobban, mint a nyilvános szereplést, de enyhén szólva furcsállom, hogy Akárki egy tizenhatodnyi részemet vezérképviselet; furcsállom azt is, hogy erről a képviselőrele belegegyezésem nélkül Akárki is dönt; s végül azt is, hogy erről olyan meghívót kapok, mely még csak nem is egy tizenhatodnyiságomnak szól.

Szeretném, ha közvetítenéd az illetékes Akárkiknek, hogy amennyiben további antológiákat óhajt bemutatni, ingyenes etikai tanácsaimmal szabadon rendelkezhet; e diszciplínával behatóan foglalkoztam; szívesen adok tanácsot értesítések és meghívók árnyalt, különbségtevő megfogalmazásában is.

Különben a régi szeretettel üdvözl

Kolozsvári Papp László

Bp. 1981. január 9.

Sapenti sat.

Ahhoz, hogy kései beszámolómost következő szakaszának személyességét valamelyest mentsem-motiváljam, egy másfél évvel későbbi levélhez fordul-

lok, amiben KPL egy könyvkritikámhoz fűz kommentárokat. Csak azokból a mondataiból idézek, amelyekben hallatlan hosszúra nyúlt pályakezdéséről, azaz (1982-t írunk még csak) saját írói léte-egzisztenciája lehetlenségeiről beszél. (Bár nem tagadom, jól estek könyvismertetésemet nyugtázó kedves-féltréfás szavai: „szavamra, kedvet csináltál a saját könyvemhez...”) Ez a levél egyszerre helyzetrajz és ars poëtika, némileg zilált, kapkodó a szövegszövése, alighanem azért, mert visszaigazolódni látszik az, hogy mély igazságtalanság érte az író azzal, hogy kedvenc művét 13 év után adták csak ki, miután ötször utasították vissza. Ez a frusztráció hol erősebben, hol kevésbé, de mindenképpen befolyásolta nemcsak önképét, köz- és magánéleti magatartását, irodalmi életéről való vélekedését, hanem a művek tonalitását is. („Ki bízson az auktorban, ha az auktor nem bízik önmagában.”) És íme, ahogy az elbeszélés és az elbeszélő „korhoz kötöttsége” elegyedik egy bekezdésen belül: „Szent meggyőződésem, hogy lett légyen bármilyen szertelen fantáziája egy írónak – korának foglya, csak egy bizonyos dolgot írhat meg, csak ‘arra’ mehet, ha meg akar érkező. Tehát nem lehet ‘elérni valaki elől’ a kort, s az ‘úgy megírás’ is mindenkire érvényes és személyre szabott (paradoxon!). De ismét csak: nevetséges volna, ha az élő ember nem szorongva venné tudomásul, hogy ‘nem ott van, ahol lennie kéne’, s – az analfabéták packázásait nem számítva – nem halad ‘kint’, következésképp dupla munkát kell végezzen ‘bent’. Végül, nevetséges volna, ha azt állítanám, hogy én sohasem is akartam népszerű lenni, itt csak itt én, magamnak, nekem ez így jó volt; hogy én csak tanulni akartam, és sohasem ‘tani-tani’ – képességeimhez mérten; hogy néha nem szorongás vegyes bosszúsággal vettem tudomásul, hogy megünneplik azt a félkészletet, ami nálam egész; nem mindig sikerült vigaszt merítenem abból, hogy ha ‘nagy kiüresedett tér lesz a huszadik század’, akkor majd..., mint Lászlóffy Ali írja.” És meg egy kör: „... Magyarországon nincs író. Csak az öreg író, a fiatal író, a pipás író, a kalapos író, a kékszemmű, a zöldfülű, a harsonás, a harangozó... S hogy cifrább legyen: ezek között ‘vannak’ írók; s alighanem szenvednek. Valamennyien szűz kurvák vagyunk: azt akarjuk, hogy a lelkünkért szeressenek, s ne használható részünkért. Ki tudja, milyen használható részemét találja ki az irodalom- és kultúrpolitika, ha fölfedez idejében, s pajzsára emel. Vajon nem volt valóban jobb valóban kimaradni ebből?”

Ma is szorongató sorok ezek, hát még akkor, amikor – miközben persze egy új irodalmi korosztály elfoglalta az őt megillető helyét – rengeteg talmiság és igaztalanság florealta az irodalmi élet hivatalos „övezeteiben” (hogy egy akkor főcsinovnyik, Tóth Dezső tudálékos szavával éljek). Engem, mint barátot és irodalmi embert (szerkesztőt, kritikust) nagyon felháborítottak ezek a méltánytalanságok (ki tudja nála miért erősebben, mint másoknál?), nem volt jó szembe-sülni azzal, hogy egy efféle villogó szellemű, hatalmas tudású és gazdag tapasztalatú, ironikusan szárnyaló, vágató fantáziájú nagydarab, szakállas ember ilyen szegényen és kiszolgáltatottan és ily sérülékeny lélekkel keresse helyét a magyar irodalmi életben. Aki ennyire és ily szemérmesen hálás legyen

a jó szavakért. Félreértés ne legyen: nem akarom hajdani szerkesztői-kritikusai érdemeimet fényesíttetni. Még csak azt se mondanám fellengzősen, hogy ez volt a dolgom: egyszerűen – mi sem volt természetesebb annál, hogy ahol némi intézményes szerepem lehetett, ott KPL is mindig jelen volt. Először a *Kortárs*-nál, aztán 1975 táján a *Magyar Hírlap*-nál (itt jelent meg – napilapban! – a *Két Cooper regény* című elbeszélése; NB. itt jelent meg először napilapban Esterházy Péter is, akit KPL zsigeri ellenszenvvel tartott – mindvégig – számon...); 1978 tavaszán kerültem a *Mozgó Világ* szerkesztőségébe: itt – ha jó számolom – négy komolyabb publikációja jelent meg a lap megszűntetéséig. Ezek az adatok is fontosak, de nem ez a lényeg: hanem az, hogy itt valóban társakra, barátokra talált, akikkel sört ihatott, meccsre járhatott, novellákról beszélgethetett, pletykálhatott és ahova-ahonnan erdélyi híreket hozott-vitt. Otthon volt, mint Szegegy Hajnóczy, mint Körmendi Lajos, mint a jó Sarusi Mihály, Tar Sándor, hogy csak pár magányos-kirekesztett prózaíróról említsek.

Kivételezés és kirekesztettség, bennfentesség és kiadói nyegleség... – és az ebből fakadó – visszanezve három és fél évtized messzeségébe: talán túlzott, talán kissé meggondolatlan, talán némileg igazságtalan... – méltatlankodás, felháborodás stb. – hangsúlyozom: nemcsak KPL-ről volt szó! –, nos, ez vitt bele egy olyan kritikai akcióba, amiknek még ma is nyoma van bizonyos irodalmi körökben. És ide kell vennem még egy meghatározó motívumot: azt a renitens szellemiséget, ami a *Mozgó Világ* minden szegmensét átjárta az 1970-es, 80-as évek fordulóján – mindenről, ami „hivatalos”, ami „állami”, megvolt a véleményünk, amit keresetlen modorban ki is mondtunk. („Az a sok ostoba vicc és nevetés” – csattant föl egyszer egy letolásakor maga Aczél György, pedig ott se volt, amikor...) A *MV* 1979. 1. számában közreadtam egy kritikai-irodalompublicisztikai dolgozatot *Nyolc szerző keres egy terepet* címmel, első kötetes prózaírókról. Voltak ebben elemző részek is, persze, felfedező gesztusok is, nyilvánvalóan, és természetesen – finoman szólva – hárító, elhatároló vélekedések is. A minősítés indulati ívének két véglete Ács Margit *Csak víz és levegő* és KPL *Monológok a határon* című könyv volt. Ahogy nincs okom, és nem is volna ízléses, hogy akkori véleményemen változtassak, arra se indít semmi most, hogy életművüket egészükben mérlegeljem, úgy ma sem tagadom, hogy szigorú ítéletem nagyon is befolyásolta az a kettős mérce, amivel ennek a – maradjunk most náluk – két szerzőnek az indulását a hivatalos irodalmi nyilvánosság támogatni, illetve elutasítani helyesnek tartotta. És ez nemcsak az én véleményem volt, hanem azé a különben nagyon is sokszínű társaságé, ami a maga fiatalos módjában valamiféle szabadságharcot vívott a korábbi idők ízlése, kiadási és kritikai struktúrája ellen. Ideértve a tőlünk különállók közé részben azokat is, akik érdekeik vagy a megszokottság, vagy régi kapcsolataik stb. révén, esetleges politikai távolságtartásuk, óvatosságuk ellenére mégis csak ennek a kritikai-irodalomtörténeti-kiadói-írószövetségé stb. „felnőtt” társaságnak a tagjaiként játszották szerepüket. Az irodalom világának akkoriban sokféle metszete volt meghúzható – generációs, ideológiai, származási, műveltségi stb., stb. –, most

csak a „körön belüliek” és a „körön kívüliek” halmazáról van szó. Ács Margitot irodalmi és személyes beágyazottsága (és ezt ma már nem érdemes részleteznünk) ehhez a körhöz sorolta, és ide hagyományos irodalmi világlátása, szépirói tájékozódása is. (Jóllehet – most tudatosul bennem – őt is lehetne akár megkésett jelentkezőnek tekinteni, hiszen alig egy év eltérés van kettejük születési időpontja között.) Mindenesetre ugyancsak eltérő különbség volt Ács Margit első publikációinak – novellájának (*Kortárs*) és kötetének (Szépirodalmi) – fellevezése és a KPL-é között. Ács Margitról szóló cikkem élces, parodizáló, távolságtartó, noha természetesen mint kritikus nem „zárom ki”, hogy a későbbiekben megfontoltabban kerüli a kommersz elemeket annak a benyomásnak a jegyében – mint közlöm atyailag –, hogy „nagyon komolyan veszi az életet és irodalmat”. KPL-ről írva viszont elég az első mondatot említenem: „talán számára a legkínosabb, hogy egy ilyen névsorolvasó kritikában esik szó első kötetéről”.

Emlékezni vélek arra, hogy milyen felhördülést keltett azon nyomban az írásom „bizonyos körökben”. Fodor András (annak a társaságnak a krónikása, ahova Ács Margit és férje, a kiemelkedő szellemi és szerkesztői életművet föl-építő Domokos Mátyás is tartozott) 1979. II. 17-ei naplójegyzetében írja: „Mara nincs eléggé központban, s láthatóan nem tudja még, Alexa a 'Mozgó Világ'-ban milyen rondán lerángatta kötetét, elővezetését a 'Kortárs' görögtüzes trükkjének nyilvánította.” Ez aztán folytatódik IV. 7-én egy társas és pletykás együtt-léten Kálnokynál: „Ottlétünk, Matyi beleegyezésével egyórás (pocsék-rossz) kriminézéssel kezdődik. A Martinitől nagyon jól érzem magam, s később se romlik hangulatom, bár a témák penetránsan irodalmiak... Szívesen szemlélem a jó állapotban lévő Matyit. Fél füllel hallom Mara panaszát Alexa támadó cikke miatt (állítólag Kovács Sándor Ivánon akart így bosszút állni egykori munkatársa). A 'Kortársban' közölt kisregény itt van már könyv alakban. Kapunk is a 'Beavatás'-ból példányt, a dedikáció szerint 'azzal a melegséggel, ami a könyvből hiányzik...’” (Ez a „bosszú-motívum” újdonság a számomra..., ki is fogok rá térni, ha majd nem éppen eseménytelen és felettébb jól dokumentálható kapcsolatomat a *Kortárs*ssal és Kovács Sándor Ivánnal egy másik, hasonlóan burjánzó emlékszövegben megfogalmazni megkísérlem-megkísértem. S egy pillanattal még hadd méllázzak el a hajdani önkéntelen sértések és évtizedekre szóló sértődések – belterjes – szociális mechanizmusán... A Fodor-naplóban olvasom jóval korábról, 1971. XI. 25-én: „Csűröstől hallom, hogy Alexa lett a 'Kortárs' versszerkesztője. Tőlem tehát elmúlt a veszély.” Huszonhat éves süvölvény voltam ekkor, belekeveredve egy irodalmi „nagypolitikai” játszmába, a Simon-féle *Kortárs* felszámolásába, mit se tudtam arról, hogy Fodor András is „kombinációban volt”, ahogy a XIX. századi parlamentben fogalmaztak. Fodor a legghiúbb ember lévén a Kárpát-medencében... Még hogy „elmúlt a veszély”... Érdemes lenne utánanéznem, hogy mit és mennyit közöltem tőle a következő években. Biztos nem eleget... Soha nem sikerült megkedvelnünk egymást, igaz, nem is munkálkodtunk rajta. Még ma is álmélkodom kedves gimnáziumi és egyetemi társam, majd kollégám, Csűrös Miklós szerepén Fodor-önmitizálásában. (Azt viszont

megbocsáthatatlan bugrisságomnak tartom, hogy fogalmam sem volt, kit „váltottak le” velem: Török Endrét. Sok évre rá tanultam meg örök időre, hogy mekkora alakja volt az újabb magyar szellemtörténetnek. Az egyetemen futtában viszonzta a köszönésemet a nyolcvanas években – és megint egy lap kellett, hogy valamelyest „összekötődjenek” a szálak: ez volt a *Hitel* 1988 novemberétől.)

Talán árnyalja Ács Margit első könyvét „illetően” kritikusi gesztusom szubjektív elfogultságát és egyben a gesztus „mozgóvilágos” meghatározottságát az, ha mellé sorolok még egy mozzanatot ugyancsak Fodortól, 1978. VII. 27-éről. Hosszabb kiadói időzés után (ahol Vas István „gálánsan és mély meggyőződéssel dicsérni kezdi Ács Marát, aki szép és tehetséges egyszerre...”) a naplóíró (ma már ízetlennek tetsző önmutogató futamok után) ebédelni indul a Domokos-házaspárral. „Végül eljutunk a Lucullus étterembe, ahol Matyi nagyvonalúan vendégüknek tekint. Itt messzebb ül tőlem, inkább Mara hangját hallom. Kesergéseit a 'Mozgó Világ'-ban olvasott ifjú kritikusok nyilatkozatai miatt. Hiába írt ő sikeres regényt – a 'Kortárs' közli teljes terjedelemben – ha ilyen szellemi klímába kerül...” Igen, a két- és többfajta „szellemi klíma”... Ki ide tartozott, kit oda vitt az érdek vagy a véletlen, ma már mindegy. Talán jelképes-anekdotikus elem, mindenesetre tény a hetvenes évek közepéről, hogy ez a Lucullus „nekünk” is kedvelt támpontunk, éjszakában kódorgó fröccsöző vagabundusoknak – a decens szerkesztők ekkor már aludtak, vagy decens köreikben decens Martinikat („Legyen jó száraz!” – élték át Hemingwayt) hörpölgettek. Később persze radikálisan át is alakultak az irodalmi belviszonyok, különösen az után, hogy a rendszerváltozást követően addig elképzelhetetlen hevületű kulturális gyűlölettáborok jöttek létre. Ács Margittal erről, a „kettőnk esetéről” soha nem beszélgettem, nem is nagyon keressük egymás társaságát (olyannyira ritkán váltunk szót, hogy ő hol tegezve, hol magázva szól hozzám, ha valami miatt beszélnünk kell), jóllehet az igazán érdemi ügyek jó ideje ugyanazon az oldalon találunk bennünket. 2000-es kötetében (amit ugyanott adott ki, Laki-teleken, ahol én is oly gyakran és örömmel fordulok elő, s ahol az én utolsó kötetem is megjelent), korrekt szavakkal nyugtázza némely kritikai megnyilvánulásomat, magam is számon tartom működését, formális és informális, mindenesetre: „nagyívű” kulturális politikai karrierjét az utóbbi években, ennek kapcsán sem tudok beszámolni különösebb személyes fejleményekről. Gyanakodni persze – kiben nem dolgozik a paranoia ennyi magyar évtized után? – gyanakszom, ha méltánytalanságok érnek a mai állami politika kulturális „övezeteiből”, mert érnek, olykor egészen rondák, nem működnek-e mögöttük a hajdani sérelmek, pletykák, falkaelfogultságok avittas reflexei... Ha lenne akár a legcsekélyebb szellemi-közéleti hozadéka, szívesen eljátszogatnék a régi „körön belüli”-„körön kívüli” képlet mai változataival... Domokos Mátyás viszont élete végéig elemi gyűlölettel beszélt rólam (mint hallom), és írt rólam (mint olvastam), és ezt tovább is sugározta, ahol és amerre módja volt. Benyomásaim szerint – észlelhető virulenciával még ma is... Sajnálom, sajnáltam, mert bámul-

tam elképesztő irodalmi ismereteit, de a véleménye különösebben akkor se érdekelt, és ma sem.

A rendszerváltozás eddigi negyedszázadából KPL-nak másfél évtizedet adott megélnie. Ő is – mint szinte mi valamennyien – új kihívásokkal, újfajta korkínálatokkal, sőt szereplehetőségekkel szembesült, de ahogy (egy-egy stárust vállalva) „bekerült” a körbe, lényegében „kívül” is maradt, továbbra is lévén szuverén író és kritikus értelmiségibe oltott, elkötelezett patrióta. Voltunk TV-s kollégák, össze-összefutottunk a „városban”, híreket cseréltünk; „örvendek” – ahogy ő, az erdélyi, mindig is mondta –, hogy talán legharmonikusabb, legletisztultabb hangú, bizonyos értelemben vélhetőleg összegezésnek szánt könyvéről, a *Holló úrról* kedvére való méltatást írtam. Különállása ellenére ő is egyike volt azoknak az íróknak – ekkor kezdődik az irodalmi világ engesztelhetetlen tömbökké különülése –, akik személyes modorú és külön-külön műfajvátozatot kialakító publicisztikai sorozatokban reagálnak a rendszerváltozás eseményeire. Afféle naplók ezek, KPL szép szavával „olyan írói ízé”. De és azonban: „tulajdonképpen regény”. És olyan neveket idézhet föl a literátor régiségbúvár, mint Czakó, Csengey, Esterházy, Parti Nagy, Dobák István, Fekete Gyula, Tózsér Árpád, Gyurkovics Tibor, Balaskó Jenő és alighanem még bő tucatnyian. KPL a maga sorozatával „visszatér” a *Kortárshoz* (soha el nem ment innen), és két „folyamban” itt mondta el véleményét a „saját” idejéről, ami a nemzet ideje is kívánt lenni. 1990 és 91, valamint 1996 és 97 között, előbb az Antall-, utóbb a Horn-kormány idején (ez hangsúlyozandó) írta havi rendszerességgel végeérhetetlen és kusza mondatokból csomózódó, de mindig kontrollált indulatmenetben kavargó dolgozatait.

És itt egy különös bekezdést kell nyitnom. Mitől van az, hogy miközben végigtekintek kapcsolatunk évtizedeinek dokumentumain, amelyek zömmel lapokhoz kötődnek, a *Kortársról* a *Mozgó Világig*, éppen arról feledkezem meg, ami a legszorosabban kapcsolódik a rendszerváltozáshoz? A *Hitelről*. Az első magyar szabad újságról, amelyikben 1990 legeleje és 1991 tavasza között KPL-nak nem kevesebb mint 18 publikációja jelent meg. Ahol is mint főszerkesztő-helyettesnek minden cikkhez közöm volt, mert kellett legyen, volt, hogy a lap vezérkarából egyedül nekem, hiszen a főszerkesztő, Bíró Zoltán pártot szervezett, az elnök Csoóri Sándor meg..., nos, ő volt az Elnök. „Sakkvakság” lett volna ez nálam? Inkább azzal magyaráznám-mentetném feledékenységetem, hogy ebben a felhevült, napról napra újabb és újabb politikai kihívásokban élő magyar időkben a legkevésbé az irodalom foglalkoztatta a nyilvánosság embereit – talán még az írókat sem, de az irodalmi lapok szerkesztőit mindenképpen. Azaz – a „szakma” felől nézve – egy írói publicisztika-sorozat létrejöttéhez mindenképpen nélkülözhetetlen némi „megállapodottság” (legalább a lélekben), az, hogy a szerzőnek hosszabb távon is érvényes elgondolásai legyenek: stílárís téren és az egyes darabokat összekötő motívumok kidolgozásához is éppen úgy, mint stabil politikai nézőpont vállalására. Meg (talán) az eufóriában nem árt, ha van egy leheletnyi (intellektuális) szkepszis... És a szerkesztőt sem

a széptani valőrök foglalkoztatták, hanem a politika, és hogy a rengeteg bejövő szöveggel hogyan birkózzék meg. Nagy bajban volnék, ha a *Hitel* ekkori sorozatainak akár csak a vezérmotívumait fel kellene mondanom, pedig mindhez a szerkesztői-adminisztrációs kötetmeken túl személyes közöm is volt: Vasadi Péter – *Kockás füzet*, Tőzsér Árpád – *Pozsonyi páholy*, Dobák István (Vajh' mi lehet vele? Remek és igazi „vidéki levelező” volt!) – *Terep-járó*, Czákó Gábor – *Újabb magyar rémmesék*, Szörényi László: *Nagytakarítás...* Esterházy „elefántcsonttornya” is elsősorban „leomlásának” körülményei miatt emlékezetes. A „formai” bizonytalanság (az ars poétikus távlatosság hiánya?) jellemzi KPL darabjait is, hol publicisztikák, hol inkább könyvismertetések, de akad még interjú is köztük. Kitalál egy rovatcímet: *Feltört korsó* – de ezt is hol használja, hol nem. S végül – ami a (viszonylagos) maradandóság záloga lehetett volna: írásai nem álltak össze kötetté. De azért még teszek két megjegyzést. Az egyik: az élete vége felé az *Életünk* számára felajánlott sorozatának itt vannak az előjelei, itt: a politikai esszé felé emelkedő történelmi könyvismertetésekben. A másik: ekkor őt még – első írása idején percekkel vagyunk a romániai „forradalom” kitörése után és negyedórakkal a vezéri pár kivégzése előtt – mindennél jobban egy dolog foglalkoztatta – mi van, mi lesz Kolozsváron. Meg Temesváron. Meg Vásárhelyen. Lesz-e vérrel vett hazája végre és valamennyire a bánsági, az erdélyi, az óromániai magyarságnak... Hogyan is kezdődött első *Hitel*-cikke, *A síremlék árnyéka* – egyben itt a mámoros idő, az erdélyi lélek mélakórja és az író rögeszmésen vallomások megrendültsége –, ami rögvést a lap élére került: „Anyám, Magdus, aki Kolozsváron él, s néha megfontolt, néha hisztérikus kérdésekre, mi szerint: mi lesz, Anyám?, rendszerint azt válaszolta: Nézd, én itt születtem, itt is akarok meghalni; a nagyon okos anyám évekkal ezelőtt egyszer azt mondta: Nézd, fiam, ha megéred, hiszen én már tán nem érem meg, de te biztosan megéred, figyelj meg, fiam, figyelj meg, hogy ha Ceaușescu meghal – hiányozni fog. Aztán éjjel, 1989. december 23-ról 24-re virradóra, amikor kettő felé (mondhatni, szokásom szerint) megvettem az EMKÉ-nél az újságok vasárnapi különszámait, hazajöttem, s ágyban fekve, az egész napi olvasástól, alvatlanságtól vörös szemmel, iszonyodva, lelkesedve, szinte sírva és szinte kacagva olvasni kezdtem, egyszer csak belém hasított: Ceaușescu nekem máris hiányzik! És nem értettem. Ki érti ezt? ... És rájöttem: én 'együtt éltem' ezzel az emberrel az elmúlt húsz esztendőben, alakította életemet, szinte már szervi, de mindenképpen lelki elváltozásokat okozott; harcoltam vele magamban magammal; meghatározta 'legjobb éveimet' – ahogy mondani szokás-, elfojtásokat, indulatokat, hiányokat és csömörig telítettségeket hozva létre a szervezetemben; regények megírásával védekeztem, ha ő nincs, nem írom meg a Madarak voltunk-at, és nincsen Malomárok... De mégis hogyan van, hogy úgy érzem, mintha szervemet vették volna ki, egy szervült kóros daganatot, mely nélkül más, jobb lesz az életem, de egyelőre, a műtéti sokkban még úgy érzem: hiányzik.” S míg ezeket a sorokat másolom, és folytathatnám lapokon át, nem Ceaușescura gondolok, nem is KPL-ra és nem Romániára, hanem magamra, Magyarországra, itteni

önmagunkra, az egész szabadságba „vetett” Kelet-Közép-Európára, 1990 előtt és után, ránk, a túlélőkre, akik rendszert talán tudtak váltani, de magukat nem, és akik ama ószövetségi negyvenesztendős várakozás nélkül léptünk be az Ígéret földjére, hogy (és ezért) hamarosan azt kezdjük érezni: mintha valahogy visszakeveredtünk volna a Fáraó országába. Ha az (önmagunkat győzködő) eszünk mást is mond.

KPL Kortárs-kötetei, negyedszázaddal utóbb is olvasva őket, a rendszerváltozás legemlékezetesebb irodalmi visszhangjai közé tartoznak: a *Szokolczayval az aluljáróban* és a *Miért kicsik a törpék*. Mondhatni, írójuk soha ilyen felszabadult nem volt, amikor nyilvánosan azt mondhatta, amit akart, amit olvastak az olvasók, amiért gyűlölték, és amin kárörvendezve kuncogtak, amiért alkalmilag még fel is jelentették, és amik esetében halvány kétség sem merült fel soha, hogy a szerző „melyik oldalon” áll, de akinek szeme előtt „egyik oldal sem” érezhette magát politikai biztonságban... Felszabadult nyitottság, iróniába hajló rosszkedv és a „de azért mégis, ám...” Feltalált egy formát, elfogadtatott egy modort.

Ha tetszelgésnek is tűnhetik, hadd idézzem egy rólam készített – kedélyesen odavetett, jó magyaros adomázó modorban előadott vázlatát, az Írószövetség oszlopai alul, éppen túl valami szócséplésen, és éppen betérni készülöben a büfébe (ami akkor még úgy-amúgy működött – ha viszont már nem, akkor más-hová). Bár a képen leábrázolt kvartettnek (KPL, Szokolczay, Kis Pintér, AK) csak egynegyede tekinthető az alkohollal barátabb szorosságú viszonyban lévőnek. Természetesen e sorok írója marcangolja itt magát. Halvány emlékként jelenik meg előttem a kép a Mátyás Pincéből a hetvenes évekből, ahova a *Kortárs* alacsonyabb sarzsijú beosztottjai ünnepi záró vacsorára és elvtársi-szakmai eszmecserére vitték szovjet szerkesztő kollégáikat, akik a „testvérlaptól” érkeztek Leningrádból. Ez a folyóirat konkrétan az északi-tengeri flotta folyóirata volt: sok újdonságot megtudtunk tőlük, ha ezeket a későbbiekben a magyar viszonyok között kevésbé is sikerült hasznosítanunk. A lényeg – most utólag merengve eme szép estén – az volt, hogy nekem kellett a számlával elszámolnom az Írószövetségben. Ott szó nélkül tudomásul vették a literátor szovjet tengerjárók italfogyasztását (szerény fiatalka pesti kollégájukén, az enyémen, is csak felsóhajtottak), de az ellen kikeltek, hogy Szokolczay Lajos mennyi – konkrétan két kiló – kenyeret volt képes megenni egy ültő helyében. És térjünk vissza (azaz: előre negyedszázadot), hogy újra eljussunk a Szokolczay-metaforával gazdagított irodalmi pagonyba. „De ah, ha már a zöld lámpaernyő alatt irigykedő utókorról esett szó, kápráztassunk rajta még egy fordulót. Mert ki pontlik fel a közel-távolban, mint egyetlen vérpiros pulóver? Alexa Károly! Már ez a név is! Mert ki írta még x-szel a nevét Ybl Miklóson kívül a magyar szellemtörténetben (mindegy az! most ne akadékoskodjatok!)? Megfoghatatlan rejtély számomra, gondolom, amint ott állunk lazán az Írószövetség főtermében (Szokolczay Lajos lefényképez tömör gépével – a műveltek kedvéért: monolit, nincs benne film, nem úgy, mint a pártállamban), s beszélgetünk (!!!). Bizony így élte jelenkorát

a magyar író az ezredfordulón. Axela... illetve Alexa Károly pedig azért rejtély számomra, hogy neki vajon miért nem jött el az ígéret hímes mezeje (és egyéb...), hiszen ő aztán tett is érte. Mást ne mondjak, együtt javították a korrektúráját a 'Hitel'-nél a már majdnem honvédelmi miniszterrel! Illetve a szinte-szinte miniszter kijárt Kőbányára korrektúráját javítani, a főszerkesztő-helyettes meg nézte. Ebből úgyszólván már önök is megérthetik, hogy a majdnem Alexa hasalhatna a nedves őszi fűben Drávaszabolcsnál, hátha jön az ellen, a honvédelmi miniszter meg csak nézhetné. Hadra termett, annyi bizonyos. Kedvenc írója Kemény Zsigmond, s meséli róla Czakó Gábor, hogy amikor – régi ellenállási történet következik, kérem ezt nekem beszámítani –, amikor ő, Czakó elütött egy szarvast Czinege Lajos magán(!)állományából, ám az akció (minden kezdet nehéz) nem egészen sikerült, Alexa Károly volt az, aki egyetlen hatalmas tördőféssel adta föl az utolsó kenetet a kollaboráns szarvasnak – és ezt tessék elképzelni: ott állnak hőseink a holdfényben, hátuk mögött farkas, fejük fölött holló... cinege... minden!, és ekkor kés villan a vakhomályban, és döf, és akkor az ellenállók visszavonulnak tanyájukra, s hetedhét rezisztenciára szóló szarvas vacsorát csapnak (nekem bezzeg nem szólnak!), és ott van az egész 'Mozgó Világ', ki tudja, melyik korszakból. Nem is értem, hogyhogy nem fővadászmester az ilyen ember? Ebben a rendszerben meg mi nem tetszik neki? Ugyanaz a kihízott farmer, pocaköblös piros pulcsi, félretaposott partizáncsuka! A könyvkiadásunk pedig csődben. Én az ilyen egyetemi tanerőket – az ilyenek olvasottak – könyvkiadásra fognám. Valami kis pénzt nekik, s adják ki a magyar irodalmat. Mert ki a bánat ismeri ki magát benne, ha nem ők? Horti úr?"

Hát... persze – mihez se volna nagyobb kedvem, mint hogy „a szerző” „tárgyi pontatlanságait” kiigazítsam...”, hogy nem tör, hanem kés, és nem szúrva, hanem...”, de hát, minek, kinek? Hadd andalodjak vissza, míg olvasok és másolok, negyedszázadot..., mert azt hiszem, ezekben a bolondos jelenetekben, képekben, mondatokban az van benne, ami igazán maradandó a számunkra, akkoriak számára: a kedély, a felszabadultság... Mondjam: a lélek rendszerváltozása? Hát igen, meg az ilyen szavak, mint a „pocaköblös”..., ha talán túlzó is kissé...

Újraolvasva az eddigieket, látom, érzékelem folyamatosan, hogy a mesemondás mintha önkéntelenül olyan irodalmi folyóiratokhoz kapcsolódna, amikhez egy időben mindkettőnknek közünk volt. És még ennek a látszólagosan személyes esetlegességnek is van „időbelisége”, történeti-irodalomszociológiai jelentése. Az jelesül, hogy bizonyítja: a pártállami (és az elektronikus kommunikáció kiterjedése előtti) időkben az irodalom élete a folyóiratokban és azok körül zajlott: ez a volt a leggyorsabb (és alkalmi szerzői-szerkesztői „kihágásoknak” is „kiszolgáltatót” vagy azokat „kiszolgáló”?) publikációs fórum, és szakmai műhely is volt, meg egyívásúak kollégiuma, hírforrás és védelem, mindig közel a kocsmá is, meg a könyvesbolt is... 2004 őszén lettem az *Életünk* főszerkesztője, és elmondhatom, hogy az azóta elmúlt évek alatt talán tucatnyi szerző ha fellekereste a szerkesztőséget, az (egyébként remek és vendégbarát) szombathelyi megyei könyvtár harmadik emeletén. De nemigen van nagy élet a *Kortárs*nál

sem az Írószövetség sokféle vihar tépázta épületében, és még azt sem tudom, hogy ennek vagy a másik lapnak van-e egyáltalán szerkesztőségi helyisége, vagy a szerkesztő aktatáskájából szerkesztődik lap, esetleg egy honlapon, az ún. „virtuális térben”. Mintha a *Nyugat* az internetes XXI. században, csak a gerjesztett „urban legend”-ek nélkül. Persze már aktatáska sincs, csak PC meg mobil. KPL „a levélíró” újra és végleg otthonára lelt ebben az elidegenedettségekben. Azaz: maradt minden, azon belül a kapcsolattartás is, a régiiben. Csak az élet foszlott el, kinek véglegesen, kinek egyelőre még csak foszlik az emlékező szakokban. Zárjuk le közös történetünket azzal a lappal, az *Életünkkel*, ahol KPL-nek egyetlen sora sem jelent (mert már nem jelenhetett) meg, de ahol mégis jelen volt – levelekkel, tervekkel, tudósítással a végső időkről és a gyász törmelékes szavaival.

Úgy tudom, körülbelül egy évvel halála előtt, 2004 tavaszán vált nyilvánvaló ténnyé végzetes betegsége, ám ő nem hitte, hogy betegsége végzetes volna. Ezért is egyszerre meglepő és természetes az a levele, amit 2004. november 27-én postázott, alighanem már túl az operáción és a nyirokcsomókat bombázó kezelésem. Szép tiszta gépirat (tehát: írógéppel van írva 2004-ben...), kevés elütéssel, közepesen kopott szalaggal. Egy ki tudja, mikor megejtett futó (telefonos) beszélgetésre hivatkozik. Mi foglalkoztatta KPL-t...

„Kedves Károly!

Felvettem volt egy bizonyos fajta, művelődési merítésű cikksorozat tervét az *Életünk* számára. Ezt definiálnám most szorosabban, megtoldva néhány példával, amiket meg is írnék.

Minden dolgot kiindulópontja valamilyen művelődési, irodalmi és a többi esemény volna, úgy mint könyv, színház, film, építészet, képzőművészet és sok más rendhagyó eset és ügy. Nem írnék bírálatot, még kevésbé elégiát; a dolog, hogy úgy mondjam, elrugaszkodási pontként szolgálna ahhoz, hogy bizonyos jelenségről vagy ennek csoportosulásáról általában szóljak. Igen-igen szórakoztató módon, különben nincs értelme.

Első példa: A Nemzeti Színház csinált egy nagyon jó 'III. Richardot'. Sok előadás és olvasatok ismeretében még sosem láttam ennél dermesztőbben időszerű előadást. Szinte az alkotó akarátán kívül, jóllehet gondoltak rá. Csak hát mellelleg kinyúlt a sírjából Shakespeare, s négyszáz év távlatából irányította lépteiket.

Második példa: Idén jelent meg a második és befejező kötete a több ezer oldalas Hitler életrajznak, az első 2003-ban jött ki. A könyvből való dobantás adna módot rá, hogy elmélkedjünk Hitler porhüvelyének utóéletén, mert azt ugye tudod, hogy nem égették el, hanem a SZU-ba vitték, aztán az NDK-ban földelték el titokban, hogy végül valamelyik oroszországi zárt kutatóintézetben lapuljanak a csontjai egy dobozban. És egyéb mesék. Címe talán: A hazugság hosszú csontjai.

Harmadik példa: Összeomlott a Magas Tátra. Engem mélyen érintett, jó huszonöt éve járok oda hegyet mászni, jóformán minden fáját ismerem. A misztikus vonzódást vitéz Somogyváry Gyulának köszönhetem, aki első világhá-

borús trilógiája második kötetének első részében ('Ne sárgulj, Fűzfa') teremti meg a Tátrát, s itatja át az országvesztés előérzetének végtelen szomorúságával. (A harmadik kötet, 'És Mihály harcolt', mindmáig a legplasztikusabb leírás országvesztő Károlyi-korszakról, Kunékról, életről a kommün idején Budapesten). A trilógia közel százezres példányszámban jelent meg annak idején.

Ebből rugaszkodna el az írás. Mert akármi legyen is a december 5-i népszavazás eredménye, ez a szellem már kibújt a palackból, megkezdődött az újabb bevonulásunk Kassára, végre tán egy tartható világszövetségben és kölcsönösségben. Már csak Károlyi Mihály szellemi örökösait kell legyőzni, s ez akkor sem lesz rövid harc, ha a lakosság – mi más? – megszavazza a kettős állampolgárságot.

Ha érdekelne ez a sorozat – másképpen, mint sorozatként, nem érdemes bele sem vágni, akkor van értelme, ha jön valahonnan, és megyen valahová – megtisztelnél, ha felhívnál (akkor is, ha nem), én is kereslek. Úgy képzelem el, hogy volna egy sorozatcím, s egy teljes évre állapotodnánk meg, tizenkét anyagban. Valamikor jövő kora tavasszal kezdődhetne. Néhány sorozatcím-javaslat: Silbak, Őr Szem, Levelek a konyhaasztalról és a többi.

Szeretettel Kolozsvári Papp László"

Hányszor, de hányszor álltam meg percekre a levél másolása közben, de persze hogyan is tehettem volna, hogy megszakítom ennek a levélnek a tiszta csöndes sodrását: de célratörő méltázását! Legtovább az (akkor) mindjárt bekövetkezendő december 5-ei dátumnál torpantam meg. Bárhogya is történt ez a szerencsétlen népszavazási kezdeményezés... a végeredményébe, úgy látszik, bele lehet halni. Hogy KPL életét nem hosszabbította meg ez az elképesztő csalódás, abban biztosak lehetünk. És még – „már” magunknak, túlélőknek emelhetjük az öklünket: „ez” után még majd' fél évtizedig országolhatnak azok, akik így kampányoltak – felejthetjük?

„NE FIZESSÜNK RÁ A KETTŐS ÁLLAMPOPLGÁRSÁGRA! Ne fizessünk havi 20 000 forintot családunk pénzéből! Ne fizessünk állásunkkal az olcsó határon túli munkavállalók miatt!”

És a legförtelmesebb – még stilárisan is:

„Ne fizessünk álmainkkal, mert nehezedik a lakáshelyzet!”

MSZP, SZDSZ... rájuk értette KPL azt, hogy Károlyi Mihály szellemi örökösai. Akik még ma is itt vannak közöttünk, és küzdenek (mindig ellenünkben) a kisebbségek jogaiért minden kirekesztéssel szemben, és nem győzik kikérni maguknak, hogy ők meg a magyarság, hogy ők mint magyarok, hogy... De hát, ha hagyjuk kitisztulni szemünkből a düh vörösét, egy nagyon szép elégikus búcsúmozzanatot képzelhetünk a levél legutolsó „ajánlata” mögé. A Somogyváry-regény előbukkan már az 1992-es publicisztikus naplójegyzetekben is egy nagyon szívszorító életrajzi pillanattal felerősítve. Somogyváry munkái a legzordabb indexen voltak annak idején (még a rendszerváltozás kezdetekor is), és aki ezeket olvasta, az mentálisan „benne állt” Trianonban, bármennyi évtized is telt el. Az „ötvenes években egy kolozsvári konyhában” olvassa egy kamaszfiú, és számára a Tátra – „onnan” a harmadik országban... – is innen kezdve magyar va-

lóság. Hiába van legalább két határ közöttük. És ez egy jelzés, amin szintén tanulságos lenne végigmenni: milyen személyes-szellemi kapcsolatban voltak-lehettek az elcsatolt területek magyarjai egymással Trianon után és 1945-öt követően? A két világháború közötti időkről sok mindent tudunk, főleg a baloldali politikai mozgalmak terén, ideszámítva pár – fenntartásokkal – irodalmi aktornak is nevezhető, mélyen „internacionalista” figurát, akik hol Kolozsváron, hol Kassán bukkannak elő szervezni a munkásmozgalmat, aztán Bukarestnek és Prágának veszik az irányt, le nem véve szemüket a Kreml ragyogó vörös csillagáról. (Hogy aztán magyar nacionalistaként kerüljön némelyikük a kellemdús Doftánába vagy a szamosújvári fegyházba.) De a háború után? Az irodalmi életben? Tudtak egymásról? Olvasták Sütő Andrást Pozsonyban, Dobost Újvidéken, Giont Kolozsváron? (Egyszer megajándékoztam Sütőt Mészöly Miklós *Pontos történetek útközben* című könyvével, mégis csak erdélyi a történet, soha egy vak szóval nem említette.) KPL számára a Tátra éppen oly testközelivé képzelt élmény már az ötvenes években, amennyire lélekmélyi benyomást tesz rá a jó Gyula deák – irredenta – írói működése, olyannyira hogy egy novellát is ír, amelynek főhőse a régi író Márta nevű alakja. Nagyon jó történet, ahogy ezt a történetiát „lennyomja” a *Kortárs* „akkori” főszerkesztőjének, Száraz Györgynek a torlán... nem kellett nagyon megerőltetnie magát, ő aztán cinkos volt minden efféle „magyar ügyben” (Csurka Pista bátyánk szép szavával, akit KPL belpolitikai glosszáriumában nem túl nagy empátiával Csupinak szeretett nevezni).

Húzom az időt, magam is észlelem, ahogy az utolsó bekezdéshez közeledem. Az utolsó levél ötsoros mindössze, a dátuma eredeti gépeléssel 2005 december 10, de a hónap neve át van javítva elhúzott tollvonással: januárra. Nem más ez, mint annak a korrekt szerzőnek a jelentkezése, aki nem teljesítette ígését...

„Liebe Karl!

Legnagyobb megtiszteltetésemre szolgáló megegyezésünk óta folyamatosan beteg vagyok. Van azért változás: egyre rosszabb! Csak ezért nem írtam még meg néhányat az ígért elmefuttatások közül, újabbak is eszembe jutottak. Remélem, hogy felépültemig megőrzöl a megbízható szerzők szerény polcocskáján, eszmeiséged hatalmas stelázsiján.”

Szeretettel

Kolozsvári Papp László”

Tavaszi esők utáni és nyáreleji esők előtti mélyzöld nyirokban álltak körül erdélyi és anyaországbeli barátai KPL sírját a kismarosi temetőben 2005. április 5-én az alkonyodó délutánban. Barátja, Lászlóffy Aladár szemét a mélybe sülyesztendő koporsóra szegezve, a kéziratlapokat a föld felé engedve ennyit mondott: „Kismaros földje ma egy nagyon nagy magyar íróat nyel be.” Miért éppen Kismaros? Soha nem kérdeztem utána. Talán azért, mert Magyarországon van, közel a Tátrát emelő Felvidékhez, de mégis olyan kicsit, mint Házsongárdnak ama bentebbi-fentebbi, az utaktól arrább eső, bozotos fertályai, ahol tudjuk, hogy a múlt századaitól megtöretett végső hajlékokban magyarok nyújtóznak a soha otthontalanná nem vált földben.

Bágyoni Szabó István

Réztábla helyett

Vesztes pályázók hangulatában

Fekete szárnyában ötven
Tollostokkal csattogva röppen
S kúszik föléd az éjszaka

Szárnya alatt pányva a semmi
Nincs rá mód kicselezni
Becsap kegyetlen éj-szaga

Ki bontja le az izomkötések
Hatvanadik szorító hámját
Rostjait időhuzatok járnak

Ki bontja s ki hajítja
Vissza örökös hinta
Ábécék vak bizonyosságát

Hogy előre mindig előre
Hogy kapjon új erőre
Hát vissza is csak azért

Furfanggal jöjjön s menjen
Az utolsó a kegyetlen
Megsimogatható igazért

Lüktet-surrog az óránk
S bár gyakran kikapcsolják
Szórja homokját szórja

.....bokára vérre szóra

És jön a gong a döntés
Lator vagy hát a söntés
Deszkáin véred isszák

Nem a jó torkú dallók
Fenét A biztos kandallók
Mögé bújt giliszták!

*

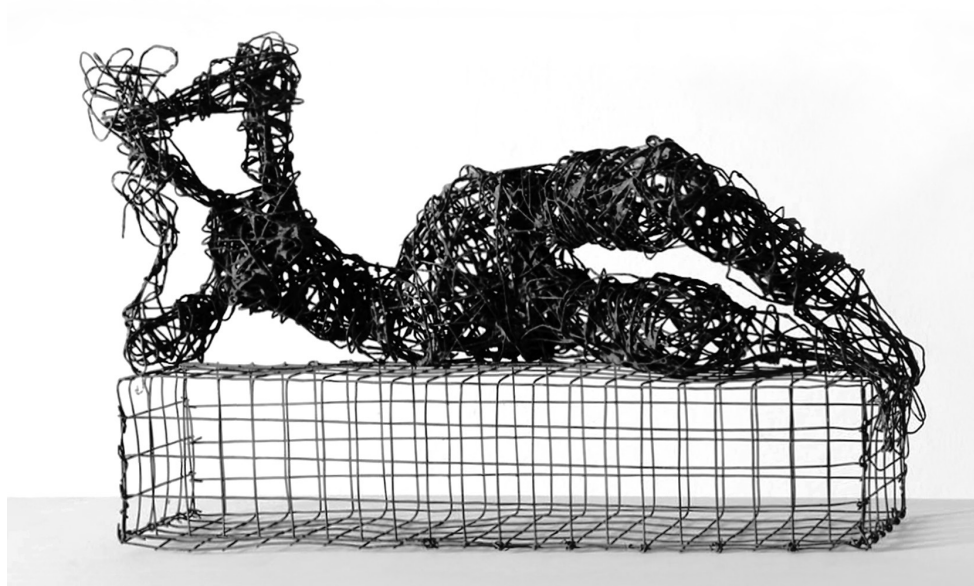
Hetven közelg torkod beborosult
Mögötted-előtted Poros Út
Miről dalolnál ?

Megtette anyád Jenei Esti
Álmaid hídját azóta festik
Vesztesre akár a Donnál

Vigyorogsz s várod: ha rád szól
Az Úr hogy üres a jászol
S a nagy Zseb: hát minek a Gyermekek?

Hogy perkálsz? MIRE megy s hányszor?

EGYRE: ha vagy ha hiányzol
Most nélküled vedelnek

Nemzetépítő kísérlet

A Magyarok Világszövetségének kronológiája, 1989–2000

1. Előzmények, jogelőd szervezetek

A történelmi Magyarországról kivándorolt, elmenekült, száműzött magyarok nyomait, Kárpát-medencei honalapításunk óta, Európa és a világ különböző országaiban – kisebb-nagyobb mértékben – minden korszakban megtaláljuk. Az egyetemjáró diákok és a politikai emigránsok a visszatérés szándékával tartózkodtak külföldön, amit lokálisan szervezett közösségi életükkel, kapcsolataikkal és a magyar kultúra ápolásával is erősítettek. Átfogóbb keretet teremtett a szabadságharc leverése után elmenekült vagy kiűzött ún. Kossuth-emigráció, akik létrehozták egymással, a hazával – főként híveikkel, a forradalomhoz-szabadságharchoz hű társaikkal – kapcsolatot tartó szervezeteiket. 1859 májusában Párizsban Kossuth Lajos, Klapka György és Teleki László Magyar Nemzeti Igazgatóság (MNI) névvel megalapították a magyar emigráció politikai-szervezeti központját. Ez a félezer főből álló intézmény közel egy évtizeden át ébren tartotta 48 szellemét, a kettészelt Magyarország Erdéllyel való uniójának eszméjét; táplálta a magyar önrendelkezés visszaszerzésének szándékát, s példájával buzdított a hazaszeretetre. Létével szolidáris együttműködésre serkentette a szabadságharc menekültjeit, igazsághívó tevékenységével a magyar nevet rokonszenvenné, vonzóvá tették Európában és az amerikai kontinensen.

Az 1867-es kiegyezés után a Magyar Királyság előbb az 1873-ban létrehozott Országos Magyar Szövetség, majd a századvégen – a fokozódó kivándorlás nyomán, egyházi és civil szervezetek kezdeményezésére – alakított Julián Egyesület keretében foglakozott a világszórvánnyal. Ez utóbbi nevében maga Eötvös Loránd kultuszminiszter figyelmeztette a kormányt: „az anyaországnak kötelessége gondoskodni arról, hogy a kivándoroltak gyermekei megtanulják és megőrizték anyanyelvüket”. 1903-ban végül elfogadták a IV. törvénycikket a kivándorlásról, és létrehozták a Kivándorlási Tanácsot a Kivándorlási Alappal

BAKOS ISTVÁN (1943) művelődéskutató, közíró. 1980-tól a Bethlen Gábor Alapítvány munkatársa. Az induló *Hitel* egyik szerkesztője. a Magyarok Világszövetségének 1994–99 között főtájkára.

együtt. Ez a kormányzati szerv, amely 1903–1914 között működött, főleg az Amerikába kivándorolt milliónyi magyar ajkú honfitársunk nemzeti gondozását (egyházak, magyar iskolák támogatását, hazatérők szociális segélyezését stb.) szolgálta olyan hazafiak közreműködésével, mint pl. gróf Klebelsberg Kunó. A XX. század első két évtizedében – a Julián Egyesületen túl – a Kőrösi Csoma Sándor Szövetség és a Szent László Társaság voltak még a külföldön élő magyarság érdekeinek fő védelmezői, az anyaországgal való kapcsolatuk szervezői, éltetői.

Az I. világháborúban a nyugati magyarok zömének szolidaritását korlátozta az, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia – befogadó országaikkal hadban álló – ellenséges állam volt, a rettegett Német Birodalom fő csatlósa. A magyar hadifoglyok s az óhazai polgárok segélyezése egyre kockázatosabbá vált; a magyar közösségektől hűségnyilatkozatot, háborús részvételt vártak el a befogadók... Könyvtárnyi irodalom szól a világháború magyar kálváriájáról, amelynek különös tragikumát szemléletesen érzékelteti az alábbi summázat:

„Mi is az oka annak, hogy ide kényszerültünk, és Hazánkon kívül, rokonainktól távol kell élnünk – teszi föl a kérdést Németországban élő nemzettársunk, Rakovszky István, majd így folytatja: 1914-ben egy szerb nacionalista meggyilkolt egy magyarellenes Habsburgot. Ezért – ha jól meggondoljuk – a legmagasabb magyar kitüntetéset kellett volna adományozni neki, ehelyett Bécs belekényszerített minket egy olyan háborúba, amely nem volt Magyarországnak érdeke... Ez előtt pedig hosszú évtizedekig a császári udvar táplálta, onnan folyt a magyarellenes propaganda.” Válaszát nagyapja, Nagyrákói és Kelemenfalvi Rakovszky István (1847–1910) országgyűlési képviselő, ny. miniszter parlamenti beszédeiből vett idézetekkel hitelesíti. Következtetése is innen fakad: „Ha nem darabolják fel francia nyomásra Hazánkat, akkor létrejöhetett volna egy erős magyar állam Habsburg királlyal (IV. Károly) az élén, ami Franciaország érdekeit sértette volna. Trianon (és az 1947-es párizsi béke) a spanyol örökösödési háború utolsó fázisai voltak, hogy eltegyék a Habsburgokat láb alól... Trianon nélkül Magyarország elég erős lett volna, hogy ellenálljon a német nyomásnak... és Werth Henrikék – akik a kormány háta mögött a németek expanzióját támogatták – nem ugratták volna bele a II. világháborúba” (BUOD-info, 2015; 2725. levél).

A háborús vereséggel, az Osztrák–Magyar Monarchia fölszámolásával s a Közép-Európában kialakult áldatlan körülmények miatt a gazdasági menekültek hazatérési szándéka és reménye szertefoszlott. Hatalmas embertömeg maradt a tengeren túl, s a „melting pot” aktív működése folytán Amerika tovább gyarapította humán erőforrását a millió szám „kitántorgott” magyarok soraiból is... Amerikába kivándorolt nemzettársaink egyre befolyásosabbá váltak az ottani társadalomban, amit egyrészt kiváló tudosaik, művészeik, vállalkozóik, másrészt összetartó, szorgos „templomépítő” közösségeik, vasárnapi iskoláik, betegsegélyezők révén értek el.

2. Trianon kihívása: a Magyarok Világszövetségének létrehozása

A Külföldi Magyarok Szövetségét (KMSZ) 1918 végén – a magyar közélet neves személyiségei és szervezetei – drámai helyzetben hívták létre, s az országpusztító sorsfordulók következtében háromszor alapították újra.

A végzetes trianoni békeszerződés után – amikor már a csonka ország határain túlra került a magyar ajkú nép egyharmada – a Külföldi Magyarok Szövetsége orvosolni akarta a széthúzás magyar betegségét, s központi érdekvédelmi szervezetbe tömöríteni a világ magyarságát.

A KMSZ 12 pontba foglalt programfeladatain túl az elnök elérendő célként kijelölte, hogy:

- a Szövetségnek legyen hivatalos lapja (*Külföldi Magyarság*);
- országonként egységes szervezetbe tömörüljenek a magyar szervezetek;
- létesüljön Nemzetközi Magyar Kultúralap, s a népesebb magyarlakta településeken alakuljanak Magyar Házak, ifjúsági kollégiumok, testedző egyesületek;
- fel kell állítani a Külföldi Magyarok Múzeumát, hogy benne a külföldi magyarok múltjára vonatkozó emlékeket őrizzék, kiállításokon mutassák be, s végül
- 1921 nyarán Budapesten magyar világtalálkozást kell rendezni.

A nagy célokat és a programot – állami támogatás híján – képtelenek voltak teljesíteni. A KMSZ – a *Külföldi Magyarság* (1920–1925) című lap csődbe jutása után – 1927-ben elenyészett, így a magyarok világtalálkozását, 8 év késéssel, egy új szervezet rendezte meg. 1928-tól a báró Perényi Zsigmond vezette Magyar Nemzeti Szövetség (MNSZ) amerikai osztálya vette át a magyarság érdekvédelmével kapcsolatos feladatokat. 1928. március 15-én avatták New Yorkban az amerikai és az óhazai magyarok közadakozásából fölállított Kossuth-szobrot. Ebből az alkalomból báró Perényi vezetésével 540 fős Kossuth-zarándoklat indult az USA-ba, amelyen a magyar közélet neves személyiségei, szervezetek képviselői (adományozók) vettek részt. Ünnepi körútjukon találkoztak-tanácskoztak a szétszórtságban élő amerikai magyarok sok elismert közösségével, hírneves személyiségével. Ennek eredményeként hívták össze 1929-ben a Magyarok I. Világtalálkozását.

A Budapesten rendezett világtalálkozóra a világ 24 országának nyolcvan magyar szervezete küldte el képviselőit. Az amerikai magyarság kb. félszáz intézményét képviselő 128 küldött fontos szerepet játszott az augusztus 22–24-e között ülésező kongresszuson, amely fordulópontot jelentett az óhaza és a külföldi magyarok közötti kapcsolatok fejlődésében. Ennek jegyében hozták létre a Magyarok Világtalálkozása Állandó Szervezeti Irodáját, amelynek fő feladata a második világtalálkozás előkészítése és a Magyarok Világszövetségének (MVSZ) létrehozása volt. A Világtalálkozási Iroda az ország legfontosabb nemzeti szervezeteinek képviselőit, jeles személyiségeit tömörítő MNSZ keretében működött, amely a magyar–magyar kapcsolatok újjáélesztésével, a mara-

dék ország külföldi reputációját, nemzetpolitikáját, Trianon békés revízióját is igyekezett elősegíteni.

Az Amerikába kivándorolt első generációs magyarok zöme a honi átlagnál alacsonyabb iskolázottságú rétegekből rekrutálódott. Többségük kétkezi munkásként nehéz beilleszkedési problémákkal küzdött, nagy mértékben rászorult az együvé tartozást, egymás segítségét szolgáló egyesületekre, önkéntes biztosító társaságokra, amelyeknek szervezői-vezetői főként a velük kivándorolt keresztény lelkészek voltak. Az ő révükön – egyesületeiken, anyanyelvű egyház-közösségeiken keresztül – az akkortájt kialakuló magyarok világszervezete elérhette a magyarok többségét. A Világkongresszusi Iroda számba vette a világban szétszórattott nemzet tagjait, közösségeit. Egyik kiemelt feladata és tevékenysége volt, hogy a rászoruló külhoni kolóniákba magyar papokat, tanítókat küldjön az óhazából, akik magyarságmentő missziót láttak el mindenütt. Közel egy évtizedbe telt, amikorra az Iroda fő feladatát teljesíteni tudta.

Az utolsó békeévben, 1938 augusztusában hívták össze a Magyarok II. Világkongresszusát. Előtte – Szent István halálának 900. évfordulója alkalmából –, 1938. május 25–27-én, Budapesten tartották a 34. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszust, amelynek ünnepi eseményei megmozgatták a föld katolikusságát s a magyar társadalmat. Az eucharisztia első világraszóló hazai ünnepségére, a magyar főpapokon kívül 14 bíboros, 48 érsek, 197 püspök érkezett külföldről (kivéve Németország és Ausztria főpapjait, akiknek Hitler megtiltotta a részvételt). Ez a sikeres – néhány millió hazai és több tízezer külföldi hívőt vonzó –, nagyjelentőségű esemény kedvező feltételeket teremtett az augusztus 14–21-e között Budapesten rendezett magyar világtalálkozóknak, amelyen 26 országból érkezett 950 külföldi magyar szervezetet képviselő küldött vett részt. Nyilvános programjait összesen kétszázezer vendég látogatta meg. A Világkongresszus 400 tagú küldöttségét a királyi várban Horthy Miklós kormányzó is fogadta, akit a Magyarok II. Világkongresszusa nevében Eördögh Elemér pápai prelátus, toledói (USA) rk. plébános üdvözölt. Elmondta, hogy „azért gyűltünk össze most már másodszor egy világkongresszus kereteiben, szülőhazánk szívében és fővárosában, hogy megalakítsuk minden politikán és felekezeti kérdésen felülállóan a Magyarok Világszövetségét”.

A két alapító atya, gróf Teleki Pál kultuszminiszter, báró Perényi Zsigmond koronaőr, valamint a külhoni küldöttek 1938. augusztus 16-án létrehozták a Magyarok Világszövetségét.

Megválasztották a Magyarok Világszövetsége első elnökségét, választmányát és tisztikarát, amelyben arányos képviseletet biztosítottak a történelmi hazán túli, szórványban élő, külhoni magyarok s a velük együttműködő, honi intézmények küldötteinek.

Az MVSZ első elnöke báró Perényi Zsigmond, társelnöke leveldi Kozma Miklós lett, tíz tiszteletbeli elnöke közül négyen az USA (Pittsburg, Bridgeport, Washington, Toledo), ketten Dél-Amerika (Buenos Aires, Rio de Janeiro), négyen Európa (Párizs, Berlin, Róma, Bécs) magyarjait képviselték. A Választmány tag-

jai között gyakorlatilag ott voltak a történelmi hazán túl élő kivándorolt vagy menekült magyarok képviselői majd' minden országból, Bolíviától kezdve Kínáig, Egyiptomtól Kubáig, Törökországtól Ausztráliáig, Belgiumtól Dél-Afrikáig, Norvégiától Kanadáig, és sorolhatnám tovább.

Az elfogadott Alapszabály szerint a világszervezet legfontosabb célja: „támogasson minden olyan munkát, amely arra irányul, hogy a külföldön élő magyarok között a magyar nyelvet és kultúrát megőrizze és fejlessze, az összetartozást ápolja, az óhaza és a külföldi magyarság közötti kapcsolatokat erősítse, a külföldi magyarok életét és külföldön elért eredményeit állandóan figyelemmel kísérje” (Asz. 2. §). Az MVSZ alapítói tisztában voltak azzal, hogy az Amerikában élő magyarság – híres tudósai, művészei, alkotói, vállalkozói révén – sokkal befolyásosabb a kinti társadalomban, mint az óhazában a többség gondolja. Azzal is számoltak, hogy nemzeti közösségünk tartós befolyása mindig attól függ, hogy milyen erős identitással formálják belső és külső kapcsolataikat; milyen sűrűn találkoznak egymással, milyen nyelvű és szervezettségű egyházakban, egyesületekben élnek és építik kulturális és közéletüket, közintézményeiket. Az MVSZ itthoni pártoló tagjainak és szervezeteinek működését, segítségét, kapcsolatépítését az egyházi, kulturális, oktatási és ifjúsági-sport területeken ösztönözték, támogatták.

A Magyarok Világszövetsége megalakulása utáni békés területrendezés örömmünnepei, a Kárpát-medencei magyar revízió csodái közepette kitört a II. világháború, amelyből hazánk nem tudott kimaradni. Ennek nemzetpolitikai hatása – s a trianoni határokon túl, valamint a nyugati szórványban élő magyarokat sújtó következményei – miatt a világszervezet külföldi működését csak erős korlátok között kezdhette el, és sok helyütt, főként a nyugati országokban csupán átmenetileg folytathatta. A háború alatt elszenvedett német, majd az azt követő szovjet megszállás után már úgy sem.

3. A nemzetmentő revíziós politika kudarca és az MVSZ fölszámolása

A II. világháborúban legyőzött ország népének égető szüksége lett volna a – szolidaritást, összefogást szolgáló – „nemzetmentő” magyar világszervezetre. A szövetséges hatalmak azonban Párizsban, a „béketárgyaláson” (1947. febr. 10.) – Németország „utolsó csatlósát” – Magyarországot kegyetlenebbül büntették, mint hajdan Trianonban. Nemcsak a békésen visszaszerzett magyar többségű területeit, lakosságát, javait vesztette el, de a függetlenségétől is megfosztották, és rendkívül nagy jóvátétellel terhelték meg. Ráadásul a magyar hadifoglyok és a civil lakosság százezreit szovjet munkatáborokba, rabszolgaságba hurcolták, a Nyugatra menekült magyarok százezreit pedig súlyosan diszkriminálták. Az utódállamok közül Ausztria, Szlovákia és Románia, amelyek „Hitler első csatlósai” voltak, győztesként részesültek „az utolsó csatlós” Magyarország területeiből csakúgy, mint Jugoszlávia vagy az „újjgazda” Szovjetunió. A hazug bé-

kedöntést igazolandó, az elcsatolt területek új birtokosai mielőbbi asszimilációra készítették, kitelepítették, elüldözték, kényszermunkára vagy halálra ítélték az őslakos magyarok sokaságát. A kegyetlenkedésben három ország vetekedett: a „demokrácia” mintaállama Csehszlovákia, Kárpátalja új bitorlója Szovjet-Ukrajna és Tito Jugoszláviája.

Mindszenty bíboros, az egyházak és a maradék MVSZ határozott tiltakozása – a Felföld magyarságát kiirtó szándékok, akciók ellen – az Országgyűlést és a kormányt is cselekvésre készítette. A megszálló szövetséges államok egyoldalú hatalomgyakorlása folytán erőtlén magyar tiltakozás hatása elenyésző volt. Kellő nemzetközi támogatás híján, az nem szabott gátat az utódállamok sovinizmusának. Külföldi nemzettársaink csak elvéve léphettek föl a nemzetpusztítók ellen. A győztes szövetségesek ugyanis gyanakvással nézték s büntették az országaikban élő s az óhazával szolidarizáló magyar szervezeteket és tagjaikat. Pedig közülük sokan hősi halált haltak a szövetséges hadseregekben, harcoltak a nácizmus ellen. Ők igen, de szülőhazájuk nem, s ezért megbűnhődtek. A háború alatt kialakult hungarofób hangulatnak nemcsak a külföldön élő hazaszerető nemzettársak, hanem a szovjet uralom elől akkoriban Nyugatra menekült magyar néptömegek is szenvedő alanyaivá váltak. Őket „displaced personssá” – hontalan „dipi-sekké” – tették; mindannyiukat így nevezték el, s kollektíven büntették, diszkriminálták a nyugati menekülttáborokban.

A Magyar Királysággal együtt a Magyarok Világszövetsége is háborús áldozattá vált.

1945 tavaszán – a Budapesti Nemzeti Bizottság határozatával – koalíciós alapon ugyan még újraszervezték a Magyarok Világszövetségét, de a külhoni képviselők részvétele nélkül. Ügyvezetője Ács Tivadar maradt. Perényi Zsigmond utóda Nagy Ferenc – a Nemzetgyűlés elnöke, a Független Kisgazdapárt vezetője, miniszterelnök – lett, mint az MVSZ Elnöki Tanácsa (E. T.) elnöke. A Tanács tagjai: Buchinger Manó (SzDP), Kállai Gyula (MKP), Kovács Imre (NPP), Lengyel Károly (Szakszervezeti Tanács), Szent-Iványi Sándor (Polg. Dem. P). Az MVSZ fővédnökévé Tildy Zoltánt választották. A Közgyűlés és a Választmány nem működött, fontos ügyekben az E. T. döntött, s amit tehetett, megtette pl. a hadifoglyok, a háborús menekültek és a szülőföldjükről elűzöttek érdekében. A Nagy Ferenc vezette Elnöki Tanács 1947 közepéig harmincötösör ülésezett, amelyről a Szövetség hivatalos tájékoztatója, a könyvomas *Dunai Kurír* közölt jegyzőkönyveket, híreket. A Tanács az MVSZ központi feladatává tette az ország elcsatolt részeint kisebbségi helyzetbe került magyarok érdekeinek védelmét, s felhívást intézett a Párizsban tárgyaló külügyminiszterekhez, népszavazás elrendelését kérve a vitatott területeken. Kényszerű emigrálása után Nagy Ferenc a Magyar Nemzeti Bizottmányban folytatta az MVSZ-ben végzett magyarságszolgálatát is.

A pártoktól, kormányoktól – korábban – függetlenedett magyar világszervezet autonóm működését 1948-tól végleg fölszámolta a szovjet megszállás, a vasfüggöny, a kommunista önkényuralom. Eredeti hivatását megcsúfolva, tagságát, képviseleti rendszerét megszüntetve, nevét kisajátítva – zömmel a Külügyi-

nisztérium keretében – nemzetellenes pártállami szervként működtették a Kádár-korszak végéig. Az MVSZ-t 1959-ben átszervezték, feladatait az MSZMP PB emigrációs-politikai határozatai írták elő. A kádári konszolidáció hatással volt a munkájára: a gettósított országhatárt az MVSZ kedvezményezettjei, illetve a keretében működő ügynökök számára mindkét irányban átjárhatóvá tette. Később egyes magyar írók könyveinek hazai kiadását is segítette; magyar nyelvű olvasókönyvet, havilapot adott ki, ill. anyanyelvi konferenciákat és a Magyar Fórum keretében szakmai tanácskozásokat is szervezett; írókat, művészeket küldött a tengeren túlra.

A tagságát veszített intézmény budapesti központja a rendszer „kádertemetőjévé” vált, amelyet a kommunista párt által kinevezett főtitkárok (Abelovszky József, Kárpáti Ferenc, Esztergályos Ferenc, Szabó Zoltán, Gosztonyi János, Randé Jenő) irányítottak. Ők voltak a pártállami intézkedések végrehajtói. A névleges elnökség – néhány kiemelkedő alkotóművész, tudós (pl. Kisfaludy-Stróbl Zsigmond, Kodály Zoltán, Kosáry Domokos, Szabó Pál, Tamási Áron) mellett – olyan közéleti szereplőkből, politikusokból állt, mint pl. Bölöni György író, Káldy Zoltán evangélikus püspök, Pethő Tibor, a *Magyar Nemzet* alapító-főszerkesztője, Tausz János volt miniszter. Két veterán politikus – Szakasits Árpád, 1958–1963 között és Bognár József, 1970-től 1990-ig – elnöke volt az MVSZ-nek. Névlegesen felügyelték az MVSZ *Magyar Hírek* című lapját, amit a magyar emigrációs körök rosszhíruének tartottak, bojkottáltak. Amikor a szövetség belső megújulása elkezdődhetett, saját rendszerváltoztatása megindulhatott volna, akkorra már potenciális külhoni tagjainak zömét elidegenítette, elvesztette. A nemzeti emigráció tagjai, az 56-osok, a nyugati magyarság jeles képviselői a Magyarok Világszövetsége vezetőinek pálfordulását, közeledését feléjük és a külhoni véleményformálók felé – az ellenük évtizedekig folytatott tevékenység miatt – gyanakvással, ellenségesen fogadták. Fölismerték, hogy az 1938-ban alapított szervezet – a névazonosság ellenére – a háború alatt megszűnt. Amit a neve alatt működtettek, az nem szolgálta, hanem rombolta az alapítók szándékát, még ha híres művészek utaztatásával, jeles előadók körútjával is igyekeztek azt elfedni. Az MVSZ örökségét a „hivatásos” emigráció szervezeteiben éltették tovább, ahogy lehetett. Egyik mérvadó körük, köztük pl. Tollas Tibor, Csernochorszky Vilmos, Csapó Endre, a MHBK és a KMCsSz egyes vezetői, Sisa István és mások szerint, a kisebb-nagyobb reformkísérletek (Anyanyelvi Konferencia, a Magyar Fórum, a szakmai világtalálkozók stb.) sem tették alkalmassá arra az MVSZ-t, hogy a rendszerváltozáskor megújítsák.

Ez a kétség minden érdekelten fölmerült. Nemcsak azért, mert az alapítók célját a pártállami időkben gyökeresen megváltoztatták, hanem azért sem, mert az idők során – az utódállamok és az anyaország polgárainak bevonásával – a világszervezet rendeltetését is alapvetően módosították.

Teleki és alapító társai ugyanis a történelmi hazából kivándorolt, elűzött, emigrált külföldi (külhoni) magyarok civil szervezeteit és egyéneit akarták szövetségbe vonni a – velük szoros kapcsolatban levő, magyarságuk megtartását

segítő – honi társadalom nemzeti intézményeinek, szervezeteinek képviselőivel együtt. Az MVSZ alapítói a hajdani Magyar Királyság területén, az utódállamokban élő magyarok sorsának alakítását a mindenkori magyar államvezetés feladatának tartották, amely a civil szervezetek és egyházi közösségek alkotta MVSZ (külhoni) közreműködésével látja el a nemzetépítés korszakos feladatát.

Egészen mást képviseltek a megszállott ország pártállami vezetői, akik kiszolgálták a nemzetpusztító idegen hatalmakat, és a hódoltsági utódállamoknak kiszolgáltatták az elcsatolt magyar nemzetrészek polgárait. Az MVSZ nevét kisajátító pártállami szerv „csonkamagyar” szemléletű volt. Megtiltotta a külföldi magyar kapcsolatokat, fölszámolta a civil szerveződést, az ő szövetségük a kommunista önkényuralom politikáját szolgálta. Látványosan megnyilvánult ez az 1956-os forradalom és szabadságharc után menekült „disszidensek” – különösen az ENSz ez ügyben folytatott vizsgálata tanúi, résztvevői – elleni MVSZ-es aknamunkában és hajszában. Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy a megosztott magyar emigráció egymással rivalizáló szervezetei, vezető személyiségei egyaránt gyanakvással kísérték az MVSZ vajúdasát, ellenérzéssel álltak megújulási „kísérletéhez”.

Ludányi András véleménye szerint a rendszerváltás fő támogatói jórészt a cserkészmozgalomban nevelkedett, ún. „szétszórtsági” nemzedék – a régi emigráció jobboldali köreitől, ill. a pártállami MVSZ „munkásmozgalmi” harcosaitól eltérő szellemiségű – képviselői, szervezetei voltak, „akik magukba szívták a kulturális kötődést népi gyökereikhez, és nem ragaszkodtak egy merev, politikailag ideologizált magyarsághoz. A cserkészeten keresztül magyar értékek, a magyar nyelv, a történelem és a népdal, néptánc és népművészet egy új közösségi szemléletet hozott létre, ami általában nem volt megfertőzve az emigráns acsarkodás által. Az ebből létrejött közösségek nyitottak voltak egy reálisabb kötődésre egymással, az amerikai politikai élettel és az otthoni magyar társadalommal is. Így jöttek létre a kisebbségi és emberi jogokért küzdő szervezetek (pl. HHRF, Transsylvaniai Federation stb.) és a magyar kultúrát őrző szervezetek (KMCsSz, MBK, Folklore Centrum, AHEA, American Hungarian Foundation, Öregdiák szervezet stb.). Ezek és a revitalizált politikai tömörülések (pl. AMSz, Magyar Amerikai Koalíció) gyakoroltak bizonyos lobbimunkát Washingtonban” (idézet Ludányi András *Ami kimaradt* című küldeményéből, 2014. máj. 22.).

E szervezetek képviselői megértően közeledtek a Kárpát-medence megváltott magyar világához. Élén járt a kapcsolatok építésében az 56-os emigráns Nagy Károly, aki földije, Váci Mihály költő-képviselő támogatásával az Anyanyelvi Konferencia létrejöttét szolgálta; az Éltető Lajos–Ludányi András alapította Magyar Baráti Közösség (MBK) az évente rendezett ITT-OTT táboraival, lapjával; az USA-ba menekült Püski Kiadó s a népi írók hívei, tábora. Ezek számos emigrációs fórum, pl. a népszerű *Nemzetőr*, a Szabad Európa Rádió, az MHBK és más hangadók folyamatos támadásának voltak kitéve, akik „társutas” „nyanyanyelvisek” stb. jelzőkkel illették őket. Nem kímélték, kollaborációval is megvádolták vendégeiket (pl. Czine Mihályt, Béres Ferencet, Lőrincze Lajost,

Sütő András és másokat), akiket a kommunista diktatúra urai nehezen tűrtek meg odahaza, és soha nem küldték volna őket „állami pénzen” Amerikába. A magyar kultúra, az oktatás, a tudomány e jeles képviselői révén az amerikai magyarság táguló köre teret kapott a hazai közéletben, s képviselői növekvő részt vállaltak a rendszerváltoztatásban, nyomást gyakoroltak az AK és MVSZ megújítására is. Az MBK számos tagja kapcsolatban állt, fogadta Soros György Alapítványának ösztöndíjasait is, akiknek zöme az ún. „demokratikus” ellenzék köreiből játszott szerepet a nemzetközi politikában, a médiában és a hazai rendszerváltozásban.

A kilencvenes években a külföldi magyar sajtó nagy része megszűnt. Fölszámolták a világszerte sok millió magyar rendszeres tájékozódását szolgáló Szabad Európa Rádió 24 órás magyar adását, megszüntették a külföldi rádiók (BBC, Deutsche Welle, a francia, a spanyol stb. rádiók) magyar nyelvű műsorait. Megszűntek, illetve „hazaköltöztek” tekintélyes lapok is (*Nemzetőr*, *Irodalmi Újság*, *Nyugati Magyarság*, *Új Látóhatár*, *Magyar Műhely* stb.). A kommunikációs csatorna szerepét főleg az internet-világháló, 1994-től a DUNA TV, ill. néhány magyarországi média igyekezett betölteni. A hazai lapok nagy része külföldi kézbe került.

4. A rendszerváltó Magyarok Világszövetségének nemzetépítő kísérlete

A magyarországi rendszerváltás kezdetén a megszálló szovjet csapatok még hazánkban állomásoztak. A vasfüggönyt fölszedték, a határok átjárhatók lettek, a szabadság szele már a „nemzeti megújulás” felé fordította a nemzeti és polgári ellenzék pártokba tömörült erőit is. A külföldi magyarság többsége támogatta is e folyamatot, de bizonytalan és bizalmatlan maradt, haza csak lassú menetben látogattak. Megjegyzem, hogy a nyugati magyarság körében ekkor már javában zajlott az 56-osok nemzedékváltása, de még tartott a testvérharc a világháború alatt elmenekült, elűzött jobboldali, illetve a nemzeti emigráció és a kommunista diktatúra által száműzött politikai emigráció különböző csoportjai között. Főleg a régi baloldal emigráns szervezeteibe települtek át a pártállam menekült ügynökei, a rendszerváltás manipulátorai. Az USA-ban pl. a két nagy országos szervezet, az AMOSZ és az AMSZ egymás elleni évtizedes küzdelme bénította a munkát, de az 56-osok eltérő irányultságú vezető képviselői is felemásan álltak az MVSZ-t megújítani szándékozó törekvésekhez.

Nem volt jobb a helyzet a Kárpát-medence felszabaduló-újraéledő civil társadalmában sem. A hazai és a határon túli magyar politikai pártok kialakulása, újraszerveződése kezdetén a rendszerváltó MVSZ-ben keresték helyüket a nemzetféltő, magyar-magyar kapcsolatokban edződött ellenzékiek s a nemzetvédő külföldi emigránsok derékhadai. Később ott találták magukat a pártosodásból kimaradó vagy kimart nemzeti oldal képviselői is. És nem csak ők. Kiderült, hogy akadtak hazai és határon túli átnyergelő kalandorok, haszonlesők, s volt

közöttük néhány közérdeket mimelő, önérvényesítő ember és egyesület, régi-új káder is.

A pártállami MVSZ-es gárda közreműködött a nyugati magyarság megosztásában; ismerte belviszályaikat, s erre építette túlélését. Szíjártó István *Egyöntetűségünk csodaszarvasa* című könyvében (Balaton Akadémia, 2010) az átalakulási folyamat kezdeteire emlékeztet:

„Elég világos volt a helyzet, hiszen nem egyszerűen az 1989 nyarán hivatalos emberekkel, a változásoknak elébe vágni igyekvő helyezkedőkkel, hanem az MVSZ vezetését kisajátítani törekvő »demokratikus ellenzék« képviselőivel is folytak a viták. Dobos László egyik meghatározója volt a beszélgetéseknek Juhász Gyula történésszel, Pungor Ernő akadémikus, műegyetemi tanárral, a rádiós Cservenka Judittal, Komlós Attila református lelkésszel, az Eszékéről jött magyar vezetővel; az író-lapszerkesztő Csörgits Józseffel s másokkal együtt kerültem a jelenlevők bizalmából a Választmány tagjai közé (ahová nem került be Jeszenszky Géza, s néhány szavazat különbséggel nem jutott be a távollétében jelölt Csoóri Sándor...).”

Később lökést adott az MVSZ működése megújításához a civil mozgalmak, szervezetek pártosodása. Így pl. a Lakiteleki Találkozó szellemisége jegyében kibontakozó „Magyar Demokrata Fórum (MDF) független, szellemi-politikai mozgalom”, mely – társadalmi szervezetként – kezdetben programot, keretet adott a nemzetépítő remények valóra váltásához. Amikor a parlamenti választások előkészítése válaszút elé állította az egyre népszerűbb, ígéretesen gyarapodó MDF-mozgalom vezetőit: alakuljon-e párttá az MDF?, akkor – 1989 nyarán – az MDF II. Országos Gyűlésén vitatták meg a kérdést. Sokan érveltek amellett, hogy hagyják meg az MDF-mozgalmat, s abból építkezve hozzák létre a Magyar Demokrata Fórum Pártját (MDFP). A többség azonban leszavazta e javaslatot. Nagy viták közepette végül az Elnökség és a Választmány június 24-ei ülésén a párttá alakítás mellett döntött, amelyet Bíró Zoltán MDF-elnök jelentett be a médiában. [...] A politikai hatalom elérhető közelségében – az országgyűlési választások előtt – az MDF elnöksége nem kockáztathatta a győzelmi esélyeket...

A Németh-kormány nem avatkozott a világszervezeten belüli folyamatokba. A győztes MDF és az Antall-kormány pedig fenntartásokkal kezelte a rendszerváltó Szövetséget, amely válságos politikai környezetben igyekezett minden fontos magyar ügyet képviselni, szolgálni. Az országban kialakult „szabadság kis köreiből” sarjadt, újraalakuló polgári és egyházi szervezetek, civil egyesületek s a nyugati magyar emigráció vezetőinek útkereső szándéka így a „pártoktól és kormányoktól független” rendszerváltó világszövetségben találkozott. 1991 karácsonya előtt az Agro Hotelben összehívott Küldöttközgyűlés az MVSZ elnökének Csoóri Sándor költőt, a „nemzetépítő népi tábor”, az MDF-mozgalom egyik karizmatikus vezetőjét választotta. Ekkor Csoórit – lakiteleki társai mellett – Antall József kormányfő, a nemzeti emigráció mérvadó körei és az utóállamok magyar szervezetei is pártfogolták. A pártosítást ellenző hazai hívei vele tartottak, s az anyaországi régió derékhadát alkották az újjászerveződő

MVSZ-ben. Az utódállamokban szintén lezajlott pártosodás során a leváló szervezetek és személyek közül is sokan jelentkeztek, vállaltak közéleti szerepet a befogadó magyar világszervezetben, amely szélesre tárta kapuit a nyugati magyarság előtt, és nyitott maradt a magyar egyházak képviselői számára is. A kellő anyagi alapok nélkül minden fontos magyar ügy szolgálatát vállaló, „határtalan” világszervezet új vezetői – állandó nyomás, számonkérések és elégedetlenkedések közepette – törekedtek a gyarapodó MVSZ-tábor feladattengerén áttevezni, súlyos gondjait megoldani. A kicsi haza azonban nem tudott elég tápot adni a világraszóló tervekhez, az MVSZ megújításához, sőt a világszervezet működtetéséhez sem. Csoda, hogy az MVSZ rendszerváltó III. Világkongresszusát e rendkívüli helyzetben, 1992 augusztusában eredményesen meg tudták tartani. Ez főként a magyar összefogás szolidaritás ügye iránt elszánt, áldozatkész szervezők – Csoóri Sándor, Szijártó István, Dobos László, Lengyel Márton, Timkó Iván, Erdős László és társaik –, illetve az MVSZ elnöksége és a Magyarok Világszövetsége Alapítvány kuratóriuma támogatókat megnyerő közreműködésének köszönhető.

Az idő szorítását jelzi, hogy Csoóri Sándor csak 1992. július 5-től postázhatta elnöki körlevelét a nyugati magyar küldöttek megválasztásáról.

Az MVSZ és elődszervezeteinek a nyugati magyarságra építő szervezete, szemléletmódja helyére ekkor, a III. Világkongresszuson került – a mozaikjaira töretett nemzet darabjainak összegyűjtése, újraépítése –, az összmagyarság érdekeinek képviselője a Szövetség küldetési nyilatkozatába. E szándék tükröződött az MVSZ új arculatában: a Sára Ernő tervezte koronás MVSZ-címerben, alapszabályban, a területi szervezetek fölépítésében, a küldöttek megválasztásában, delegálásában, a világszervezet célkitűzésében, programjaiban és kommunikációjában. A tervezett építkezés folyamata sajnos el-elakadt, a jobbító szellem a Szövetség egészen áthatolni nem tudott a tárgyalt évtizedben.

A „világ legnagyobb magyar civil szervezete” tisztségviselői, tagjai és alkalmazottai – Csoóri Sándor elnök vezetésével – a lehetetlent kísértették, amikor ellenszélben, nemzetépítő célokat „társadalmi munkában” akartak megvalósítani. A kormányváltás után a liberális politikai és sajtótámadások célja a csírázó nemzeti összefogás elfojtása volt. Az, hogy az MVSZ vezetőségét hazug vádakkal, ellentétek szításával megosszák, leváltassák, és helyükre a szociálliberális tábor képviselőit állítsák. A hangadók a nyugati „56-osok liberális alkotókörének” tagjai és erdélyi társaik voltak. A hiábavaló vita, a védekezés sok értékes energiát és időt elrabolt, a Világszövetség soraiban oktalan feszültségeket keltett. Mindezek ellenére a Magyar Millecentenáriusra tervezett, világraszóló programját az MVSZ sikerrel megvalósította. Az 1996-os millecentenáriumi év a magyarság ünnepe s a programsorozatot szervező világszervezet legsikeresebb esztendeje volt. Igazi nemzeti összefogással, szerény állami támogatással, sok társadalmi-közösségi munkával sikerült a Föld minden táján bemutatni ezerszáz éves európai létünk, építő-alkotó munkánk, ősi kultúránk, talentumunk és teljesítményünk gyümölcseit.

Példás eredmények születtek az ezredfordulóig, köztük a legfontosabb, hogy az MVSZ az újjászerveződés és a szellemi építkezés mellett visszaszerezte, birtokba vette és felújította a nagy értékű palotát, a Benczúr utcai székházát. A Semmelweis utcai Országos Kaszinó egykori épületét az államtól százéves használatra átvéve rendbe tette, életet vitt az elhanyagolt épületbe; otthont adott az MVSZ keretében működő szakmai szervezeteknek, civil egyesületeknek, s igyekezett ott méltó helyet teremteni a Szövetség különböző rendezvényeinek, konferenciáinak, kiállításainak. Makovecz Imre tervei alapján szándékozott majd 2000-re kialakítani a külhoni szervezetek továbbképző, bemutató központját: a Magyarok Házát.

Az MVSZ hozzájárult a Duna Televízió létrehozásához, éltetéséhez; a határon túli magyarok nemzetközi érdekképviseletéhez, védelméhez; az EBEE Memorandumhoz, az alapszerződések s az anyanyelvi oktatás (Debreceni Nagygyűlés, fórumok) ügyében szervezett akciókhoz és programokhoz. Fontos szerepe volt a Világszövetségnek a magyar múlt, nemzeti örökségünk feltárásában, időtálló magyar emlékjelek létrehozásában, köztük a Világ Magyarorsága Hajléka Ópusztaszeren, a Vereckei Honfoglalási emlékmű, a Duna-forrásnál emléktábla, 56-os emlékművek világszerte, avagy Boldog Kinga szentté avatása alkalmából Ószandecben székely kapu állítása (VET). Az MVSZ hivatalának gondozásában jelent meg pl. a *Magyar Figyelő* című lap rendszeresen, a Világ Magyarorsága könyvsorozat 8 könyve, működött az MVSZ Archívum és Levéltár (dr. Kiss Dezső levéltáros áldozatos munkájával). Létrejöttek olyan „apróságok”, mint pl. az MNB által kibocsátott ezüst MVSZ-emlékérme, a kétnyelvű, reprezentatív *Magyar Krónika*, az 1956-os forradalom és szabadságharc utódállamokbeli hatásáról és következményeiről összeállított két kötet, az MVSZ alapításának 60. évfordulójára emlékboríték és bélyeg stb.

A rendszerváltás ideái: a nemzeti összefogás, a demokrácia, a megújulás hitében s a „realitással számoló felelősség” jegyében elért eredmények közepette – részben az önérdekű ambíciók, másrészt az eltérő célok vezérelte sajtóháború, a büntető kormányzati intézkedések hatására – a tisztújító közgyűlés után sem csillapodtak a kedélyek. Feszültség uralta a budapesti központ életét az 1998-as jubileumi emlékévben és még a választások után is.

A külső támadók, a nemzetvédő szövetséggel együtt, a magyar múltat akarták „végképp” eltörölni. Az MVSZ hívei pedig a Szövetséget akarták – a Kárpát-medence civil szervezeteivel, jeles személyiségeivel kibővítve, a nemzetépítés jegyében – az alapoktól kezdve megújítani. A világszervezet vezető tisztségviselői nem hagyták fölszámolni az MVSZ-t, de a belharcok miatt nem tudták megvalósítani a nemzetépítő kísérlet céljainak a többségét sem. A balliberális média, a magyar állam korabeli „kormányváltó” politikai erőivel együtt – akik a nagybefektetők ígézetében éltek, mindent privatizáltak, és nem volt koherens nemzetstratégiájuk – a tisztújító küldöttgyűlés után is ostorozták a Szövetséget. Nem sokáig, mert országgyűlési választás következett. Amikor a nemzeti oldal túljutott a próbatételen, a választási győzelem reményt adott a Magyarok Vi-

lágyszövetségének is. Kezdetben az új kormánykoalíció valódi partnerként állt az autonóm nemzeti intézményhez, érdemben vettek részt pl. az MVSZ 60. évfordulóján rendezett *A magyar kultúra külföldi műhelyei a harmadik évezredben* című négynapos nemzetstratégiai tanácskozáson. A Szövetség történetében egyedülálló, népes és nagyszerű konferencián – kilenc szekció keretében, a világ minden részéből érkezett magyar tudósok, szakértők és szervezeti vezetők közreműködésével – tárgyalták, vitatták meg a külföldi magyarság sorskérdéseit, a nemzetépítés legfontosabb teendőit. Javaslatokat tettek a kormány, a MTA, az MVSZ és a külföldi magyar szervezetek jövőbeni feladataira. Olyan szellemi muníciót adtak, amelyre a kormány méltán építhetett. Négy képviselőjük a konferencia záró előadásában ezt vissza is igazolta. Az MVSZ Küldöttközgyűlése ezt követő kétnapos tanácskozásán jóváhagyta, s újabb pontokkal egészítette ki a konferencia ajánlásait. Elfogadta a sokat vitatott új alapszabályt is. A vezető testületeken, szervezeten belüli harcok azonban nem csillapodtak. Az őszi főtitkárválasztás és váltás nem csillapította, inkább tovább élezte a feszültségeket.

A főtitkárválasztás után (1998. november 14.) egyre több önérvényesítő szándék kapott teret a vezetők hivatali munkájában, a közérdekű szolgálat fokozatosan háttérbe szorult. A választott testületi üléseken (Elnökség, Választmány, Küldöttközgyűlés) pedig egyre érzékelhetőbbé váltak a Kárpát-medencei, az anyaországi s a nyugati régió magyarságát képviselő küldöttek közötti létbeli eltérések, politikai és véleménykülönbségek, konfliktusok. Mindeközben az új kormány elszánta magát, hogy programját valóra váltja, s gyökeres változtatást indít el a nemzetpolitikában. A határon túl élő magyarok nemzetközi érdekvédelmét állami szintre emelte: a kedvezménytörvény, magyar igazolvány, az állami támogatás növelése, az e területen működő állami intézmények, közalapítványok megerősítése voltak szándékának kézzelfogható jelei. Ezek a kihívások, a költségvetési támogatás mérsékelésével tetézve – az ezredforduló táján – megbénították a hivatalát csonkító, torzsalkodó MVSZ működését. Ebben az egymást gyötrő, idegőrlő folyamatban – amikor az alapszabály folytonos módosításával sem tudták orvosolni a bajokat – kíméletlen külső támadások és kemény belharcok árán kellett egyre többeknek rádöbbenniük arra, hogy a Szövetség vezetősége rossz úton jár. Az a „vírus” amelyet Hódi Sándor a délvidéki pártosodás kapcsán fölfedezett, az MVSZ-ben is érvényesült: „a hatalmi ambíciók felülkerekedésével az összefogást, az együttműködést, toleranciát szorgalmazó jelszavak kiüresedtek, és a szervezet (párt) mind kevésbé képes a belső ellentétekkel megküzdeni”.

A romló állapotért az egymást vádoló vezetők nem vállalták a felelősséget. Ehelyett az MVSZ hivatalát tették bűnbakká. Miközben már az is csoda volt, hogy – szerényen csordogáló forrásokkal, az elkötelezett tisztségviselők, tagok és hivatali dolgozók áldozatos munkájával – a világszervezet tényleges működtetését a kilencvenes évek közepén elkezdhatték, folytatták. A kronológia tényei láttatják, hogy miképpen alakult a folyamat, mikor születtek nagy dolgok az MVSZ révén. Sajnos azt is dokumentálja, hogy a nemzetépítő szándék nem

tudta tartósan uralni a szívós hatalmi ambíciókat. Nem orvosolta az elhibázott döntéseket a három régióból arányosan megválasztott, testületi vezetés – az Elnökség, a Választmány, az Etikai, a Számvizsgáló Bizottság –, nem segítettek a vezetőcserék, a rangos Védnöki Testület, még kevésbé a bűnbakká kikiáltott hivatal és a főtitkári poszt fölszámolása.

Az ezredforduló után másfél évtizeddel megállapítható, hogy az MVSZ hajdani erőforrásait eltékozolták; ma már nincs hatása, tekintélye a magyar közéletben, és nem létezik immár a világ magyarságát reprezentáló szervezet, testület sem. Az alapítása 60. évfordulóján 1998-ban még a világ 56 országában működő, egymillió főt számláló MVSZ tagságának, másfél ezer tagszervezetének – a 75. évfordulóra – csekély töredéke maradt meg. Többen kiléptek, illetve új szövetségeket alapítottak (NYEOMSZSZ, LAMOSZSZ stb.), a húszezer egyéni tag többségének a nyomát sem leljük, ahogyan az MVSZ vagyónának sem. A másfél évtizede regnáló elnök irányítása alatt tönkrement a világszervezet, de a neve megmaradt – akár a nemzetépítő kísérlet előtt, négy évtizeden át...

Az ezredfordulás elnökváltást követően Csoóri Sándor – a rendszerváltó MVSZ sikeres millecentenáriumi éve végén átélt metamorfózisáról – a következőket írja:

„[...] Mindent el tudtam képzelni, de azt semmiképp, hogy a Magyarok Világszövetsége egyszer csak úgy kezd működni, viselkedni, mint a magyar parlament. Hogy a küldöttek acsarkodni fognak egymással, és szent ügyek nevében hajat tépnek és becsületet, mint Arany Fülemlé versének Pétere és Pálja.

Az 1996-os alapszabályt módosító és tisztújító közgyűlésünkön azonban minden lappangó indulat a felszínre tört, mintha addig csak az alkalom hiányzott volna, hogy kirobban hassanak.

A 96-os tisztújításra megszerveződött érdekcsoportok közül a legerősebb, a legzártabb, a legcélratoróbb az erdélyiek csapata volt. Olyan fölkészült, tolató emberek voltak köztük, akik egyrészt a kisebbségi küzdelmekben, másrészt a román parlamentben edződtek hozzá a kíméletlen gyomrozáshoz. Legláthatóbbak négyen voltak: Patrubány Miklós, Borbély Imre, András Imre, Toró T. Tibor. Tagadhatatlanul tehetségesek, mozgékonyak, gyorsak, színesek, akikről rögtön azt állapíthatom meg, hogy a napkitöréseket jobban kedvelik, mint a mélyben áramló tüzeket. Az érződött rajtuk, hogy teli vannak leveretéssel, megaláztatással, s ebből fakadóan sóvárognak a győzelemre. Győzelem helyett mondhattam volna hatalmat is. Kicsit furcsálltam mohóságukat, de valahogy még azt is megértettem. Engem az egész szervezősdiből egyedül az érdekelt, hogy a nemzet veszedelmes szétesését látva, a Magyarok Világszövetségéből tudunk-e olyan követhető, letapogatható modellt teremteni, amely minden magyarral elhitheti: lehetséges az egység. Bárhol beszéltem, szerveztem, szónokoltam, Szabó Zoltán egyetlen mondatát ismételtettem rögeszmésen: a magyarságnak az segít most, aki segíti egységesülni.

A rögeszme háttérben komoly aggodalom izzott. A demokrácia egy-két esztendő s mámore után arra kellett rádöbbsennünk, hogy a gépesített remény

néha bizony lefullad, mint a rossz alajáratú motor. Pőréen fogalmazva: a mi demokráciánk nagyon is kétértelmű: egyszerre növeli szabadságunkat, önbecsülésünket, ugyanakkor veszedelmesen bomlasztja a már amúgy is széttrancsírozott nemzetet. Annyiféle magyar lesz, ahány párt születik, ahány kormány, illetve a pártok és a kormányok tagadóival kétszerannyi, nem beszélve azokról, akik se ide, se oda nem állnak, de a történelem és a politika kijátszottjaként már önmagukra is csak legyintenek.

És nemcsak a tízmilliós, hazai magyarság szakadozik szét szánalmasan és bután egy rosszfajta liberalizmus lázálna szerint, hanem a határon túli magyarok közössége is, amelynek a demokrácia, első körben, a társadalmi fölzsabaduláson túl, a nemzeti fölzsabadulást is jelentette, a nyílt beszédet, a trianonos dacot, a visszafejeselés megrészegítő élményét. A második körben azonban mindez a fonákját is egyre inkább megmutatja. Minél több pártba osztja szét magát a határon túli magyarság, annál erőtlenebbé válik, és esélytelenebbé a többségi néppel szemben. Elég megemlítenem a délvidéki hat magyar párt színre lépését és birkózását egymással. Azt hiszem, ez a fejlemény a demokrácia szomorú, hősi karikatúrája volt. A Nagyidai cigányok rokon műve..." (Csoóri Sándor: *Győztünk!!! Győztünk???* [2000]).

Az MVSZ egy évtizedes nemzetépítő kísérletének kronológiája nemcsak a világszervezetnek, a korszak politikájának és nemzetstratégiájának is tanulságos tükre.

E kurta krónikában mintegy bevezetőként vázoltam, amit a készülő MVSZ Kislexikonban szereplő szervezetek, személyek révén dokumentálva bemutatok, s amit részletesebben dokumentálva láttatunk az alábbi kronológiában is. Nevezetesen azt, hogy a rendszerváltozás nyomán újjászerveződő MVSZ tagjainak, tagszervezeteinek társadalmi-politikai összetétele, orientációja miképpen alakult, s azt, hogy miként működött a magyarok világszervezete a tárgyalt évtizedben. Kronologikusan követhetjük a legfontosabb változást, amikor a heterogén nyugati magyar szórvány óhazai kötődését, kapcsolatait és megmaradását, illetve a pártállami politikát szolgáló intézményből – a Kárpát-medencei és a magyarországi szervezetek fokozatos bevonása nyomán – a világ magyarságának érdekképviselőjét vállaló, szervezeteit átfogó össznemzeti szövetséggé alakították át. A Csoóri Sándor elnök vezette MVSZ, az 1989–2000 közötti időszakban, a nemzeti összefogás építő kísérletét szolgálta. Nyomon követhető az MVSZ személyi-szervezeti feltételeinek, gazdasági-vagyoni körülményeinek alakulása, amely erősen befolyásolta az önfejlesztő kísérleti program működésének sikerét és kudarcát csakúgy, mint a hazai társadalom, az elcsatolt nemzetrészek és a nyugati magyarság helyzete, illetve a térségünkben zajló politikai változások.

Az MDF politikai hatalma kevésnek bizonyult – a gazdaság és a média fölötti ellenérdekű uralom árnyékában –, muníciója pedig elégtelennek a „Nemzeti megújulás” című ígéretes kormányprogram megvalósításához is. Rossz személyzeti politika, hatalmi gőg, elhibázott döntések, növekvő elégedetlenség,

bizalomvesztés, halmozódó belső ellentétek jelezték a kormánykoalíció hitelvesztését. A bajokat tetézte a kormányfő egyre súlyosbodó betegsége. A népi tábor 1993-ban rendezett szárszói tanácskozása volt a kiútkeresés utolsó kísérlete... Az 1994-es országgyűlési választás a nemzeti oldal katasztrofális vereségével s az MSZP-SZDSZ (szocialista-liberális) pártkoalíció fölényes győzelmével végződött. Az MVSZ akarva-akaratlan ellenzéki szerepbe kényszerült. Csoóri Sándor elnök és társai állandó ellenszélben, sajtóhadjáratok közepette működtették tovább, ahogyan képesek voltak rá. Nemzetépítő szándékok, programok és akciók, nemzetmentő és önsorsrontó tettek; sikerek, kudarcok; nagy viták, kül- és belharcok buktatóin vezetett az MVSZ – sok-sok szervezet és személy áldozatos munkájával, évtizeden át épített – útja az ezredfordulóig, amelyet e kronológiában dokumentumok, levelek közlésével és mintegy száz fotóval is illusztrálunk.

Epilógus

1999-ben a Duna Televízió megkapta az UNESCO Kamera-díját s vele „A világ legjobb kulturális televíziója” kitüntető címet, amelyet Sára Sándor, a Duna TV elnöke Párizsban vett át. Ott elmondott beszédét idézve zárom a kronológiát:

„Ma, amikor televíziós csatornák tucatjai jutnak el egy-egy háztartásba, a legtöbb műsorkészítő elfeledkezik arról a felelősségről, amelyet tevékenységével a nézők gondolkodásmódjára, személyiségére kifejt. A Duna Televízió éveken át küzdött a létezését megkérdőjelezők, megszüntetését, összevonását, beolvasztását követelők ellen, a kereskedelmi csatornákat kiszolgálók igénytelensége és a tömegizlés közönye ellen. Majd öt évig egy utcán parkoló közvetítő-kocsiból, más csatornák költségvetésének tizedéből készültek műsoraink. Némelyek mármár úgy hitték, hogy a küldetés, amelyért a Duna Televíziót csaknem hét esztendeje létrehozták, idejétmúlttá vált, a világban szétszóródott magyarság kulturális értékeinek számbavétele, az együvé tartozás erősítése csak egy szűk réteg számára fontos feladat. Különösen időszerűvé váltak Ady fájdalmas sorai: „Ember ember ellen csatázik, / Mi egyesítsen, nincsen eszme, / Rommá dőlt a Messiás háza, / Tanítása, erkölce veszve...” (*Karácsony – Ma tán a béke...*). Ebben a médiavilág-beli számkivetettségben kaptuk meg az UNESCO Kamera-díját, amely a Duna Televíziót 1999-ben „A világ legjobb kulturális televíziójának” minősítette. Ez a díj megerősít hitünkben: jó úton járunk. Az írástudóhoz hasonlóan a műsorkészítőnek is van felelőssége, amelyet, lám, valahol számon tartanak a világban. Számon tartják azokat a műsorokat, amelyek csak kevesekhez jutnak el, mert a hamis csillogás, a felszínes műfajok elnyomják őket. A legtöbb ember szívesen néz olyan műsorokat, amelyek azt sugallják, hogy a könnyebben járható utat kell választania, de az idő rostáján csak az a kevés marad fenn, ami megnemesíti a lelket, elgondolkodtat, jobbá tesz. Az UNESCO Kamera-díj kötelez! A jövőben is ezen az úton kell járnunk, törekedve arra, hogy ér-

tékeinket megtartva minél több emberhez jussunk el, keltsük fel bennük a kultúra iránti igényt, mert az érték különös kincs, gyarapodik, s nem fogy, ha többen részesülnek belőle. A szépre, jóra való fogékonyság ugyanis csak csíráként él az emberben, ha nem ápolják, nevelik, nem teljesedik ki, elnyomja a felszínesség, a középszerűség, a lelki restség. Most, amikor a Duna Televízió elért legnagyobb sikeréhez, felvetődik a kérdés: hogyan tovább? Jó volna, ha erre az erkölcsi fundamentumra építkezve a Duna Televízió műsora eljutna a világban élő minden magyarhoz, erősítve összetartozásuk érzését: azt, hogy tagjai vagyunk a magyarok nagy közösségének. Ez a csodálatos érzés, nemzeti összetartozásunk tudata az az eszme, amelyet Ady számon kért” (Bakos Edit: A Duna Televízió első nyolc éve, szerepe és helye az alakuló médiarendszerben in *Mérszáros utca* 48. Bp., 2013, Krea-TV, 10).

A Duna TV küzdelmes törekvése méltó eredménnyel, nemzetközi elismeréssel, sikerrel járt. Az „égi csatorna” létrehozásában közreműködő MVSZ évtizedes nemzetépítő kísérlete – a világszervezet megújítását követő áldatlan beharcokban – az ezredfordulón megfeneklett. Sára Sándor és vezető társai sikeres munkájuk folytatására nem kaptak megbízást az új kormánytól. Csoóri Sándor és társai a meghasonlott Világszövetség Küldöttközgyűlése bizalmát veszítették el.

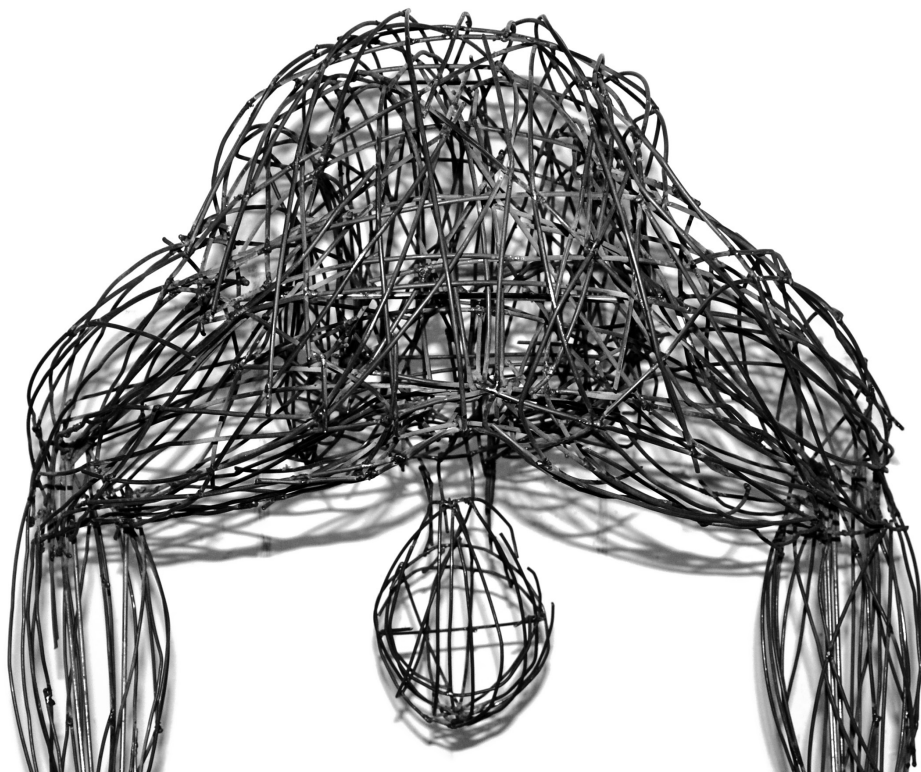
A harmadik évezredet új vezető garnitúrával kezdte mindkét nemzeti intézmény.

* A fenti áttekintés – a magyarok világszervezetének rövid krónikája –, a rendszerváltó MVSZ kronológiájának előszava. A négyszáz oldalas kiadvány, amely a közeljövőben jelenik meg az Antológia Kiadó RETÖRKI Könyvek c. sorozatában, az itt közölt Epilógussal zárul.

A Magyarok Világszövetségéről (MVSZ) monográfia eddig nem készült, de számos tanulmány, könyvrészlet, emlékirat, vitairat és „jelentős” dokumentum szól a világszervezet történetéről, működésének egyes periódusairól. Ezek jórészt a bibliográfia tartalmazza. A szakirodalmon túl a kronológia és az MVSZ Kislexikon összeállításához fölhasználtam megőrzött irataimat; az MVSZ-ben készített dokumentumaimat, feljegyzéseimet, közte a RETÖRKI Archívumának adományozott, levéltárosai által földolgozott 200 oldalas jegyzékbe foglalt több mint félezer tételnyi iratanyagomat. Az MVSZ-monográfia hiányában indokoltnak tartottam egy kurta áttekintés elkészítését a magyar világszervezet előéletéről, létrejöttéről, a tárgyalt időszakot megelőző működéséről, sorsáról. A „rövid krónika” alapjául jórészt a magyar emigráció tudósa Borbándi Gyula munkái, illetve dr. Kiss Dezső levéltáros – az MVSZ 60. évfordulójára összeállított, s a *Magyar Figyelő*-ben publikált tanulmányai szolgáltak –, amellyel órá is emlékezem. Emlékeztetek az évtizedes munkával szorgosan létrehozott MVSZ Archívumára, amelynek sorsa az Ő halálával megpecsételődött. Erre nem támaszkodhattam. Így fontossá vált, számíthattam néhány hajdani tisztségviselő társam és kollégám konkrét segítségére. Az ő közreműködésükkel készítettem elő a rendszerváltó magyar emigrációról szóló kéziratokat, ill. a nemzetépítő MVSZ-ről említett két könyv kéziratát. Közreműködő partnereim közül kiemelkedik Kuncelné Fényes Ildikó, a LAMOSZSZ elnöke, Papp László, a Nyugati régió egykori elnöke, Deák Ernő, a Választmány tagja, az Ausztriai Magyar Szervezetek Központi Szövetsége akkori elnöke, Csapó Endre választmányi tag, az ausztráliai *Magyar Élet* főszerkesztője, Magyaródy Szabolcs kanadai öregcserkész, a Választmány tagja, Ludányi

András, a Magyar Baráti Közösség vezetőségi tagjának hozzájárulása a Nyugati régióból. Az „Anyaszági”, s a Kárpát-medencei régióból kiemelem dr. Hódi Sándor elnökségi tag, a JOT elnöke, ifj. Fekete Gyula választmányi tag és Szíjártó István elnökségi tag, a Balaton Akadémia alapító-vezetője segítségét, valamint egykori munkatársaim közül Magyar Rozália, Erdődi Ágnes, dr. Király Gábor, Pogány Erzsébet és Zika Klára közreműködését. Az MVSZ Kronológiában a rendszerváltozás során újra- és újjászerveződő Magyarok Világszövetsége önépítő, nemzetépítő kísérletét; a III-IV. Világkongresszust megelőző, ill. azt követő néhány év fejleményeit – a tágabb politikai környezet ideható eseményeinek említésével –, időrendben mutatom be. Az újjáéledő MVSZ első évtizedéről – a „rendszerváltó sűrű évektől” az ezredfordulóig-, szélesebb kontextusban, röviden közlöm a dokumentált eseményeket. A számos forrásból gyűjtött tények, események vázolják az MVSZ nemzetépítő kísérletét, amelyben 1994-től 1999-ig magam is közreműködtem, egyik vezető képviselője voltam.

Rabóczky Judit: Önszülő (részlet, hegesztett vas, 2013)

Anyanyelv-használati jogok a Kárpát-medencében¹

Nyelvében él a nemzet. Már a reformkor nagyjai is tisztában voltak ezzel az igazsággal, különösen Kazinczy Ferenc és Széchenyi István. Nemcsak felismerték és kimondták, hanem tettek is érte. Így azután életben maradtunk, hiába kongatta a vészharangot Herder. A mai Magyarország határain kívül, a 96 évvel ezelőtt igazságtalanul elcsatolt területeken élő magyar nemzetrészek számára a XXI. század elején is a megmaradás alapvető feltétele az anyanyelv használata a születéstől a halálig, az élet minden területén. Nekünk is tennünk kell korlátlan használatáért, mert egy nyelvi körkép a Kárpát-medencében nagyon szomorú képet fest. Lássuk, hogyan áll a helyzet?

A Felvidéken, melyet ma Szlovákiának neveznek, ellentmondásos az anyanyelvhasználat kérdése. A szlovák alkotmány, mely egyébként a területén élő őshonos magyarságot másodrendű állampolgárként definiálja, eléggé megengedő a nyelvhasználat kérdésében. A végrehajtást azonban külön törvény hatáskörébe utalja, amely viszont kegyetlenül kirekesztő. Ami viszont még ennél is szomorúbb, azt a kevés engedményt sem lehet hasznosítani a gyakorlatban, amit a jogszabály lehetővé tenné. A szlovák politikai és társadalmi élet vezetői, sokszor a civilekkel karöltve, folyamatosan gátolják az anyanyelv törvényes használatát is, arcátlan büntetésektől sem visszariadva. Ha ehhez hozzá veszünk a kettős állampolgárság kérdésében kialakult, a demokratikus világban példátlan helyzetet, akkor megállapíthatjuk, hogy a szlovák kisebbségpolitika brutálisan diszkriminatív.

Kárpátalján minden bizonytalan. Az ukránok nem a magyaroktól félnék, hanem a tízmilliós nagyságrendű orosz kisebbségtől. A magyarok ebben az összefüggésben marginális helyzetben vannak. Sorsuk jobbra és rosszabbra is fordulhat. Őket ugyanakkor nemcsak magyarságukban, hanem fizikai létükben is veszély fenyegeti. Ezt a helyzetet háború és ezzel összefüggésben gazda-

CSÓTI GYÖRGY (1940) volt országgyűlési képviselő és zágrábi nagykövet, 2015-től a Kisebbségi Jogvédő Intézet igazgatója.

1 A kassai Kazinczy-napokon, 2015. november 6-án szabadon elmondott beszéd utólag leírt változata.

sági nyomor jellemzi. Jövőjük a háborús helyzet kimenetelétől függ. Ha a nagyhatalmak és az ukránok a józan észre és a méltányosságra hallgatnak, akkor keleti szomszédunk átalakul egy konföderációvá, ahol az oroszok, a ruszinok, a magyarok és (esetleg) mások teljes körű és tényleges autonómiát élveznek egy svájci típusú államalakulatban. Nekünk ez lenne a jó. Ha szétesik Ukrajna akár háborús, akár békés úton, és Kijevben nacionalista-soviniszta kormány veszi át a hatalmat, sorsunk rosszabb lesz, mint valaha. Ez a fő kérdés most Munkács vára és Beregszász környékén. E mellett ott is folyik a harc az anyanyelvű oktatásért és nyelvhasználatért több-kevesebb sikerrel.

A közel száz éve Romániához tartozó **Erdélyben, Partiumban és Kelet-Bánságban** papíron nagyon jónak tűnik az anyanyelv használatának kérdése. Bár az alkotmány itt is kirekesztő, az Erdélyt és az Alföld déli részét ezer esztendőn át építő és megvédő magyar lakosság nem államalkotó tényező szülőföldjén, mégis létezik néhány európai mércével is jónak tekinthető nyelvhasználati jogszabály. Ezek azonban csak a román (soviniszta) politika kirakatelemei. Gyakorlati alkalmazásukat tiltják és üldözik! Vannak olyan elképesztő esetek, ahol a törvényre apelláló magyar civilnek a hatóság embere azt mondja, „ez nem arra való, hogy hivatkozz rá!”. Mire való akkor? A külvilág, a nemzetközi közvélemény megtévesztésére. Példák százait, sőt ezreit tudnám felsorolni. Álljon itt csak egy sorozatesemény a helyzet szemléltetésére. Marosvásárhelyen a városi tanács határozatba foglalta a kettős utcanévhasználat szabályait. A hatóság azonban nem hajtja végre saját döntését különböző elképesztő okokra hivatkozva. A város számos magyar polgára saját költségén, háza vagy kerítése falára kiteszi az előírás szerinti kétnyelvű táblát. Mi történik azonnal? A rendőrség „tiltott reklámtevékenység” címén súlyos büntetést szab ki, és fenyegetésekkel zaklatja a hatályos jogszabály szerint eljárókat. Perek sorozata folyik most a székesvárosban. Milyen tehát a román kisebbségpolitika? Szemfényvesztő, két-színű és hazug.

A Szerbiához tartozó **Vajdaságnak** nevezett bácskai és nyugat-bánsági területeken ígéretes fejleménynek vagyunk szemtanúi. A kulturális autonómia csírái megjelentek, bár szárba szökkenésüket a szerb politika időnként visszanyesésekkel akadályozza. Kétirányú folyamatot figyelhetünk meg. Szerb barátaink egyfelől jó bizonyítványt akarnak felmutatni az Európai Unió felé integrációs törekvéseik elősegítése érdekében, másfelől baráti gesztust kívánnak tenni északi szomszédjuk, Magyarország felé az uniós tagság támogatásának elérése céljából. Ez teljesen normális, elfogadható eljárás. Nekünk arra kell vigyáznunk, hogy megvalósuljon a tényleges kulturális autonómia a szövetségben és tömbben élő magyarok számára egyaránt. Ennek érdekében ezt feltételként kell szabni az uniós tagság támogatásának fejében. Ez nem ördögtől való dolog, azt kérjük csupán, ami számos európai országban működik a Lajtától nyugatra és a Kárpátoktól északra. (Nem követhetjük el azt a hibát, amit a Gyurcsány-kormány elkövetett Románia csatlakozása kapcsán.) A másik folyamat ugyanis a már meglevő kisebbségi jogok csorbítása különböző rafinált módon. Észnél kell len-

nünk. Helyi összefogásra és külső támogatásra van szükség, és a Délvidék már is áttörési pont lehet a Kárpát-medencei magyar autonómiaküzdelmekben.

Horvátországban és Szlovéniában rendezett a magyarság helyzete, de probléma azért itt is van. Itt alapvetően más a helyzet, mint a többi országban. A magyarok ugyanis alkotmányba foglalt államalkotó tényezők! Tehát papíron nem másodrendű állampolgárok. Többek között alanyi jogon jár nekik egyszemélyes országgyűlési képviselő. Nem csorbítva délnyugati barátaink érdekeit, ez nyilván azért vált lehetővé ilyen egyszerűen, mert a magyarok létszáma mindkét országban elenyésző, tízezres nagyságrendű. Nem jelentenek semmiféle „veszélyt”. Ezzel együtt ez dicséretes gesztus Zágrábtól és Ljubljanától. (Megfigyelhető, minél nagyobb létszámú egy adott országban a magyar közösség, annál erősebb az elnyomásukra, felszámolásukra való törekvés.) Gondot e két országban az jelenti, hogy egyrészt nincs elég anyagi támogatás és fogadókészség a kis létszámú iskolákhoz, valamint kulturális intézményekhez, másrészt helyenként a többségi nemzet helyi szintű képviselői nem viszonyulnak megfelelően a kérdés kezeléséhez.

Ausztria kettős mércével méri a kisebbségi kérdést, mármint az őshonos nemzeti kisebbségek ügyét. Amíg oroszlánként harcolt annak idején Dél-Tirol autonómiájáért, addig semmiféle kollektív jogot nem ad meg a saját területén élő őshonos nemzeti közösségeknek, magyaroknak, horvátoknak, szlovéneknek. A nyugati magyar vármegyékből Trianonban lecsípett sávok egyesítésével létrehozott Burgenlandban alig tízezer magyar él. Kisemmizett helyzetüket az enyhíti, hogy évtizedek óta demokráciában és jólétben élnek, senki nem üldözi őket, nincsenek kitéve támadásoknak. Ezen a helyen azonban nem tudom megállni, hogy ne osszam meg egy személyes véleményemet a gyalázatos trianoni békediktátumról. Burgenland létrehozása a magyar nemzet arcul csapása, súlyos megalázása volt. Itt a nyugati határszélen ugyanis figyelembe vették az etnikai határokat, e területen túlnyomó részt német ajkúak éltek, ilyen szempontból jogos volt az odacsatolás. Ugyanakkor körbe a csonka ország többi határszakasza mentén több mint másfél millió magyart egy tömbben idegen fennhatóság alá kényszerítettek. Mi okozta ezt a részrehajlást, felfoghatatlan, hiszen a háború kitörésének fő felelőse Bécs volt, nem Budapest.

Hogyan is állunk akkor most a **Kárpát-medencében** az anyanyelv használatával? Kritikusan. Az elcsatolt területeken a magyarság bizonytalanságban van, a törvénybe foglalt gyenge jogaival sem élhet a gyakorlatban, mert megfélemlítik, nagy részük csalódott, magába zárkózva él. Politikusaik teljesítménye hullámzó, a külső támogatás inkább elvi, mint gyakorlati. (Eltekintve a pénzügyi juttatásoktól.) A civil társadalom kisebb-nagyobb csoportjai harcolnak, de nem állnak nyerésre. Az anyanyelv egyre kevésbé tudja betölteni nemzet megtartó szerepét. Mi akkor a teendő?

Először is készítsünk egy kis **helyzetfelmérést**. A magyarok részaránya az elcsatolt területen a helyi lakossághoz viszonyítva: Felvidéken 30%-ról 10%-ra, Kárpátalján 31%-ról 12%-ra, Erdélyben 32%-ról 20%-ra, Délvidéken 28%-ról 14%-ra

csökkent. Mindez látszólag betudható a kényszerű elvándorlásnak, erőszakos asszimilációnak, kitelepítéseknek, tömeggyilkosságoknak, amelyek 1920 és 1990 között történtek. Azt hittük, a rendszerváltozások után, az euro-atlanti integráció kiteljesedését követően, mindez megszűnik. Nem így történt. 1991 és 2011 között mintegy 600 ezerrel csökkent az elcsatolt területeken élő magyarok száma. A harmadik évezred sem hozott változást, a magyarok lélekszáma a szomszédos országokban folyamatosan csökken. (Sajnos igaz ez a mai Magyarország területén is, de sokkal kisebb mértékben.)

A fenti állítás, miszerint a rendszerváltozások és az integráció nem hozott megoldást, másik igazolásául a szomszédos országok elmúlt negyedszázadban folytatott kisebbségpolitikájának elemzése szolgál. Általánosságban megállapítható, a politikai életben a többségi nemzeteknek csak addig van szükségük a magyarokra, amíg a belpolitikában olcsó ígéretésekkel koalíciós partnernek megnyerik, vagy külpolitikai megfontolásokból jó bizonyítványt akarnak felmutatni a nemzetközi közösségnek. Amint nincs rájuk szükség, ejtik őket, és az ígéreteket azonnal visszavonják, sokszor még az elért kis eredményeket is felszámolják. A kis lépések politikája tehát nem hozott semmi érdemleges eredményt, a külhoni magyarság „porlik, mint a szikla”. Látni kell: valamennyi elcsatolt területen a többségi nemzet politikusainak az a többnyire titkolt, de eltökélt célja, hogy az őshonos magyarságot asszimilálják, ha ez nem sikerül, elüldözzék szülőföldjükről. Szembe kell nézni ezzel a ténnyel, „mert növeli, ki elfödi a bajt” (Illyés Gyula).

Mi lenne a megmaradás feltétele?

Az anyanyelv korlátlan használata az élet minden területén a születéstől a halálig, a nemzeti kultúra ápolásának és gyakorlásának joga külső feltételek nélkül, egyenrangú állampolgárság az adott országban, pénzügyi és gazdasági függetlenség. Európai uniós szóhasználattal: a szubszidiaritás elvének biztosítása. Miután Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában és Szerbiában nem ismerik el az ott élő magyar nemzeti közösségeket államalkotó tényezőnek, tehát nem egyenrangú állampolgárok, ezért csak a tényleges és teljes körű autonómia biztosíthatja szülőföldön boldogulásukat és fennmaradásukat. Tényleges, tehát nem olyan, mint Petru Groza korában a Magyar Autonóm Tartomány Erdélyben. Teljes körű, vagyis személyi elvű, kulturális és területi autonómia valamelyik formája vagy ezek kombinációja. Csak ez által biztosítható ugyanis az önrendelkezés a szórványban és a tömbben élőknek egyaránt.

Milyen feltételek teljesülése esetén jöhet létre az autonómia?

Egy számszerű kisebbségben élő őshonos nemzeti közösség autonómiájának megvalósításához három feltételnek kell teljesülnie:

- az adott közösség elszánt akarata, hajlandósága az áldozatvállalásra,
- megfelelő jogi alap és/vagy meglevő nemzetközi gyakorlat,
- többségi nemzet egyetértése és/vagy külső erő kényszerítő nyomása.

Nézzük az első feltételt: van-e akarat és készség az áldozatvállalásra? Sajnos ezen a téren nem állunk jól. Az elmúlt közel egy évszázad borzalmi, csalódásai, kilátástalanságai félelmet ültettek el az elszakított nemzetrészekbe. Ez leginkább a Beneš-dekrétumok által sújtott, kollektív bűnösséggel vádolt felvidéki magyaroknál tapasztalható. A probléma azonban többé-kevésbé fennáll valamennyi szomszédos országban élő magyar nemzeti közösség esetében. Ennek következménye, hogy inkább vállalják az elvándorlást a mai Magyarországra, vagy ami még ennél is szomorúbb, harmadik országokba is. Számosan a kikényszerített asszimilációt választják. Sokan úgy gondolják, egy életük van, nem vállalják a bizonytalan kimenetelűnek gondolt harcot. Ezt a mentalitást a rendszerváltozásban és az euro-atlanti integrációban való, ez irányú csalódások táplálják. Ezen kellene túllépni, rámutatva a valós realitásokra, melyeket a másik két feltétel teljesülése nyújt. E téren a székelyek elmúlt három esztendőben tapasztalható autonómia-törekvései hozhatnak áttörést. A Délvidéken is elindult valami, a kulturális autonómia csírái megjelentek. Látni kell azonban, hogy folytatás ott (is) csak akkor lesz, ha szerb barátainkat jó szándékú külső erő erre rákényszeríti.

Van-e jogi alapja a magyaroknak az autonómiához? Ez a második kérdés a következő feltétel. Az őshonos magyar nemzeti közösségeknek alanyi jogon jár az önrendelkezés az utódállamokban. Születésük helye adja meg ezt a jogot: ott születtek, ahol ősök éltek és alkottak évszázadokon át. Falvakat, városokat építettek, gazdag kultúrát teremtettek, és vérükkel védték azt a földet, ahol utódaik ma élnek. Joguk van tehát nemzeti identitásuk megtartásával szülőföldjükön teljes életet élni. Ezt a jogot számos európai irányelv, az Európa Tanács ajánlásai (többek között az 1201/1993-as, az 1832/2011-es, valamint az 1985/2014-es) és Európa számos országában kialakult gyakorlat támasztja alá. Dél-Tiroltól kezdve Katalónián át a belgiumi németekig lehetne sorolni a számos példát az Európai Unión belül. (Az EU-n kívül is létezik ilyen gyakorlat!) Ezekben a területeken számos esetben történelmi gyökerű a létező autonómia, de sok esetben XX. századi, áldozatokot követelő küzdelem során sikerült kivívni az önrendelkezési jogot. (Lásd első feltétel!) Fentiekben túlmenően az Európai Unió Alapjogi Chartájából is levezethető az autonómia iránti jog. Bár ez a dokumentum csak az egyéni jogok biztosításával foglalkozik, de létezik olyan jogértelmezés, miszerint ha az egyénnek joga van például anyanyelvén beszélni és nemzeti kultúráját gyakorolni, akkor ezt társaságban művelve már kollektív jogról beszélhetünk. Mindezekből látható, hogy a három feltétel közül a jogi feltétel egyértelműen adott a magyarság számára.

Mindezek után nézzük meg, van-e fogadókészség a számszerű többségben levő nemzetek részéről az autonómiára? Sajnos egyértelműen megállapítható, hogy jelenleg nincs. A kérdést vizsgálva tisztában kell lennünk a már korábban megállapított ténnyel, hogy szomszédaink többségének (talán vala-

mennyinek) eltökélt szándéka hosszú távon az adott országban élő őshonos magyarság asszimilálása vagy a szülőföld elhagyásának kikényszerítése. Erről a szándékról azonban előbb-utóbb biztosan lemondanak, ha belső és külső körülmények erre készítetik, kényszerítik őket, és országuk területi épségét ezzel párhuzamosan (vagy éppen ez által!) biztosítva látják. Elszánt összmagyar fellépés és megfelelő nemzetközi nyomás tárgyalóasztalhoz kényszerítheti a szomszédos országok politikai vezetőit. Minden felelősen gondolkodó európai politikusnak tisztában kell lennie azzal, hogy földrészünkön csak akkor lesz társadalmi béke, politikai stabilitás és gazdasági prosperitás, ha az őshonos nemzeti közösségek (is) teljes körű és tényleges önrendelkezési jogot kapnak. Különösen igaz ez a Kárpát-medencében. Nyugodtan kimondhatjuk: Európában létezik egy megoldatlan magyar ügy. A XX. századi történelmi igazságtalanságokat (békediktátumokat) számos nemzetnek sikerült már helyre tenni, a magyaroknál ennek még a nyomát sem látni. Hozzánk hasonló helyzetben csak a szerbek és az oroszok vannak. Nekik új ez a helyzet, mi már csaknem egy évszázada szenvedünk tőle. A második világháború az első utáni igazságtalan békeszerződések következménye volt. A győztesek nem tanultak korábbi hibáikból, megismételték az igazságtalanságokat, sőt sok helyen még tetézték is azt. A kétpólusú világrend kialakulása megakadályozta a megalázó sorsba taszított nemzetek érdekeinek érvényesítését. A negyedszázada elindult rendszerváltozások azonban kiszabadították a szellemet a palackból. Több mint két évtizedes vergődés után most történelmi esély adódna az öreg kontinens sorsának jobbra fordítására, nemcsak az integráció elmélyítésével és bővítésével, hanem a benne élő népek, nemzetek saját akaratuk szerinti boldogulásának biztosításával. Szabad népek szabad akaratukból békét, stabilitást és gyarapodást biztosíthatnak Európában. Ha egy részüktől megtagadjuk az önrendelkezést, mindennek az ellenkezője történhet. Ezt kell felismernie a „nemzetközi közösségnek”, a többi már magától adódik. Első lépésként az Európai Uniónak belső jogrendjébe kellene emelnie az Európa Tanács vonatkozó ajánlásait. Mindezek akkor is igazak, ha ma Európának elsősorban a migrációs válságot kell(ene) leküzdenie. Sőt, lehet hogy ennek fényében még inkább!

Mindezek tudatában, hogyan fogalmazható meg a magyarság tennivalói?

A fenti folyamatot remélve és azt ösztönözve, de ettől függetlenül is, a magyar kormánynak és valamennyi magyarországi felelős politikai erőnek élnie kell a külső ráhatás, a jó értelemben vett politikai nyomás eszközével mindazon szomszédunkat illetően, ahol erre szükség van. Jelenleg, különböző mértékben, négy relációban látható ilyen szükségesség. A 2010-es nemzetpolitikai fordulat után, az elmúlt hat évben nem volt túl kegyes hozzánk a sors, ami a nemzetközi kapcsolatokat illeti. A jelenlegi kormányzási ciklusban mindent meg kell tenni

nemzeti érdekérvényesítő képességünk növelésére a nemzetközi politikában. Ennek egyik eszköze az ország tekintélyének visszaszerzése, gazdasági megerősödése, társadalmi kohéziója. Ez részben folyamatban van. A másik az okos diplomácia. Fontos alapelv ugyanakkor, hogy az elszakított nemzetrészek ügye nem külpolitikai kérdés, hanem egy speciális belügy, melynek külpolitikai vonatkozásai is vannak. Az elszakított nemzetrészeknek meg eltökélten harcolniuk kell igazukért. Nem külön-külön, hanem együtt, áldozatokat is vállalva, összefogva az egész Kárpát-medencében. Szabó Dezső igazsága ma is érvényes: minden magyar felelős minden magyarért!

A Kisebbségi Jogvédő Intézet küldetése

Fentiek alapján látható, hogy a nemzetmentés 24. órájában vagyunk. Tűzoltó munkára van szükség mindaddig, amíg a tényleges és teljes körű autonómia megvalósul minden elcsatolt területen. Ennek a munkának két fő pillére van: a jogbiztonság és a gazdasági prosperitás garantálása. Egyszerű szavakra lefordítva: a magyar ember szülőföldjén emelt fővel járhasson, ne érhesse jogsérelem nemzeti hovatarozása miatt, és biztosítva legyen a kor színvonalának megfelelő megélhetése. Ez utóbbit magyarországi vállalatok határon túli befektetéseivel, a magyar-magyar gazdasági kapcsolatok elmélyítésével és a határokon átnyúló régiók európai uniós pénzekkel történő fejlesztésével lehet elősegíteni. Az előbbihez, a jogbiztonság megteremtéséhez kíván hozzájárulni a négy éve létrehozott Kisebbségi Jogvédő Intézet. Az alapítványi háttérrel, budapesti székhellyel működő szervezet két fő területen fejt ki tevékenységét: továbbképzést biztosít határon túli fiatal magyar jogászoknak, joghallgatóknak, ügyvédeknek a kisebbségvédelem témakörében európai kitekintéssel és a szülőföldi sajátosságokkal, valamint anyagi támogatást nyújt a külföldi ügyvédeknek peres eljárások, bírósági ügyek viteléhez. Az Intézet kizárólag olyan konkrét esetekhez ad pénzügyi eszközöket, amelyeknél magyarsága miatt ért jogsérelem egyes személyeket, csoportokat, intézményeket. A továbbképzés nyári egyetemeken és konferenciákon történik, évente három-négy alkalommal. A pénzügyi támogatásnak két alapvető formája van: állandó ingyenes jogsegély-szolgálat biztosítása és konkrét peres ügyek finanszírozása. A Kisebbségi Jogvédő Intézet tevékenysége nyomán 20-25 ingyenes jogsegély-szolgálati iroda működik állandóan az elcsatolt területeken, és hozzávetőleg ugyanennyi peres ügyet támogatunk Kárpát-medence szerte. Mindezekről bővebb információ a www.kji.hu honlapon található.

Miközben fenti tevékenységünket nagymértékben szeretnénk bővíteni. Intézetünk tervei között szerepel nemzetközi kapcsolatok kiépítése is. Szándékunkban áll a kapcsolatfelvétel az Európai Unió, az Európa Tanács, az EBESZ és az ENSZ (őshonos) nemzeti kisebbségi ügyekben illetékes intézményeivel. E kapcsolatépítésnek három célcsoportja van:

- az érintett szervezetek időszakonkénti tájékoztatása a magyarokat a szomszédos országokban ért jogsérelmekről,
- elősegíteni a magyar kisebbségi szervezetek részvételét tevékenységük szempontjából fontos és meghatározó nemzetközi fórumokon, konferenciákon, rendezvényeken,
- valamint a szóban forgó intézmények jogszabályalkotó és ajánlástevő döntés-előkészítő munkájában valamilyen szintű magyar részvétel biztosítása.

Kapcsolatot és együttműködést kívánunk létesíteni az európai őshonos nemzeti kisebbségek politikai és társadalmi intézményeivel abból a célból, hogy tapasztalataikat megismerjük, sikeres gyakorlati módszereiket adott esetben átvegyük, továbbá a kétoldalú kapcsolatokban és a nemzetközi fórumokon együttműködünk.

Véggövetkeztetés

A politikai életben és a civil szférában egyaránt két szinten kell folytatni a harcot a külhoni magyarok szülőföldön boldogulása érdekében. Miközben folyamatosan, összefogva, elszántan, áldozatokat is vállalva küzdünk a tényleges és teljes körű autonómia megvalósításáért, ki kell kényszeríteni a számszerű többségben levő nemzet politikai és társadalmi vezetőitől az adott országban érvényes törvények betartását, gyakorlati életben történő alkalmazását az anyanyelvhasználat, az oktatás és a kultúra területén. Ugyancsak küzdeni kell az adott állam által aláírt vagy elfogadott nemzetközi szerződések és ajánlások kisebbségekre vonatkozó passzusainak érvényesítésére. A Kisebbségi Jogvédő Intézet a civil társadalomban a fenti célokért folyó harc egyik oszlopa kíván lenni.

Miközben folyamatosan, megalkuvás nélkül harcolunk az elcsatolt területeken jelenleg érvényes, bár gyenge, de meglevő anyanyelvi és kulturális jogok érvényesítéséért, tisztelettel és barátsággal üzenjük szomszédainknak, valamint Európa meghatározó politikai erőinek: a Kárpát-medencében csak akkor lesz társadalmi béke, politikai stabilitás és gazdasági prosperitás, ha az elszakított területeken élő magyar nemzeti közösségek megkapják az őket megillető tényleges és teljes körű autonómiát! E küzdelemhez szükséges címszavak: összefogás és elszánt akarat. Politikai vezérelv: minden magyar felelős minden magyarért. Aktuálpolitikai üzenet Makovecz Imre intelme: „A szavak ideje lejárt, cselekedni kell!”

Mi lesz veled, festészeti tehetség?

De miért is válaszolna a kérdésre a festészet csendes, halk szavú létrehozója? Hallgat – hisz’ mindig is ezt tette. Sosem volt sem izgága, sem a létezése tényét, még kevésbé a létezése értelmét kétségbevonó elméletekkel szemben nyugtalan – sosem érezte szükségét a bizonykodásnak. Ő csak önmaga bizonyosságaként, magától értetődően létezik. Volt, van, lesz.

De nem is neki kell a kérdést megválaszolnia. Nekünk kell, akiknek valóságát megfogalmazza a tehetség, s aminek épp ezért a jelenléte fontos is kell legyen számunkra, hiszen csak a tehetség létrehozta, emelkedett gondolkodású művészet tudja valóságunkat értelmezni, megfogalmazni és sohasem a mindennapi létezést megelőző gyakorlatias gondolkozás. Hisz’ ez utóbbi kizárólag a saját létéért aggódott mindig – sosem a másokéért. Emberi alakulásunk ügye függhet tehát válaszunktól. Bár a tehetség fogalmát számon tartjuk, ugyanakkor sem a közgondolkodás, sem a művészetelméleti vizsgálódás nem fordít rá figyelmet; jelenlétét vagy hiányát nem tartja szükségesnek megemlíteni. A logika módszere nem tudja értelmezni, inkább csak körülírható és érzékelhető – a művészeknél kívül más nemigen törődik létezésével. Ezért talán nem felesleges legalább egy futó pillantást vetni mai festészeti valóságunk állóvizének tükrébe. Hogyan is állunk hát a tehetséggel mint „olyannal”?

Ha egy művészt „tehetségtelennek” bélyegez valaki, akkor mindenki számára egyértelmű, hogy az érintett személy művészetre való alkalmatlanságát kívánta megfogalmazni az illető. Aligha megkerülhető tehát a tehetség jelenléte, jelentősége, szerepe a festészeti minőség létrehozásában. Lehet-e hát mibenléte, jelenlétének hiánya vagy éppen a jelenléte közömbös számunkra? A művész szinte az első pillantásra egyértelműen érzékeli még akár a tehetség részleges jelenlétét és nagyságát – de ugyanígy a hiányát is egy műben. Ennek ellenére sok festészeti munka született-születik, amiből nyilvánvalóan hiányzik a tehetség.

„A tehetség volt, van, lesz”; az egyszer élő művész számára azonban vagy van, vagy nincs. Nem megszerezhető vagy elsajátítható birtok. Ajándék, adottság

tehát, és mivel nem demokratikus eredetű, nem is lehet demokratikus lényegű, hanem származásának megfelelően csakis arisztokratikus alkatú és viselkedésű. Ugyanakkor egy kétségkívül demokratikus vonással is bír: bárki születhet ezzel az adottsággal – habár nem mindenki számára adatik meg ez a kiváltság. Ez az arisztokratikus kiváltság azonban sosem az elkülönülés igényének a kifejeződése; hiszen még egy további, és szintén kifejezetten demokratikus tulajdonsága is megemlíthető: bár jelenléte elsősorban a kiművelt látás és érzelmi kultúra számára felfogható, elementáris igazságával azonban mindenkit meg tud szólítani.

A tehetség megjelenítő eszköz, azaz a *festészeti készség* nélkül magatehetetlen, nélküle csak húrok nélküli hegedű. A készség ugyan a hegedűhúr, de egy hegedűt hallunk. Csakis együtt hozhatnak létre művészetet; de az eredményt, a tehetség megjelenítette élettelen igaz valóságot az önkényes ítélet beállíthatja a készség, az ún. „szakma” jelentéktelen produktumaként; és fordítva, a tehetség jelenléte nélkül működő készség magakellető, hivalkodó önmutogatása is kikiáltható jelentős művészi megnyilvánulásnak. Elmaszatható tehát az ítélet mert kijátszhatóak egymás ellen látszólagos hasonlóságuk miatt. Pedig nagyon nem egyformák. Nem azonos sem a lényegük, sem a viselkedésük. Szignifikáns a különbség: készség képes valamit utánozni; a tehetség képes valamit megjeleníteni. A készség egy határig fejleszthető; a tehetség mérete és alkata viszont állandó, lett légyen kisebb vagy akár hatalmas az adomány. A tehetség alkatilag univerzális – a készség inkább területhez kötődő; specifikus, és méretétől, fajtájától függetlenül a tehetség megjelenítő ereje és minőségadata nélkül is működhet a művészetben.

A tehetséget – a készséggel ellentétben – a felelősségtudat feltétlen jelenléte is jellemzi, ezért amit megfogalmaz, az a valóság hitelével rendelkezik; lételménye meggyőzően önálló, valóságábrázolása élettelen közvetlenségű – ezek elementárisan hozzá tartozó tulajdonságai.

A készség önmagában – legyen bár mégoly csábító, vonzóan megnyerő – viszont csalfa szerető. Szirén, aki hiteget és ámít – de csak zsákmányra les. Egy sivár táj is megejtően széppé varázsolható a fények és az árnyalatok segítségével, de ha ez az ábrázolás nem a tehetség megjelenítő ereje által létrehozott igaz, hiteles valóságot jeleníti meg, akkor már csak a készség átlátszó hatásvadászata.

A „művészt” egy másik, de a tehetség lényegével éppoly ellentétes módszer segítségével is imitálja a készség – a stílusnak álcázott *stilitással*. Ezúttal is a hízélgés, a megtévesztés az eszköze, a célja; újfent nem szerelmet adni, csak hódítani akar – hamis a lány.

Belső valóságára, saját érzelmeire, gondolataira vagy a „szépségre” összpontosítja figyelmét, kifejezőerejét; a külső valóság másodlagos számára. Szólaljon meg bársonyosan mély, érzelmmel teli gordonkahangot imitálva, érzelme csak érzélgés; jelenjen meg valamely „igazság, tartalom” sulykolásaként – mindig csak a tehetség létrehozta művészi kifejezés és valóságunk üres utánzata marad. Valójában nem is az élet, a valóság, az ember érdekli – csak vetíti. „Egyéni

stílusával” és sajátosan érdekes ötleteivel az egyediség és a személyesség megnyilvánulásaként hirdeti magát. Nem csupán hamis, de káros is, mert viszonylagossá teszi és ezáltal ellehetetleníti az esztétikai ítéletet; hiszen minden stilaritás – szükségszerűen – a sajátját önálló művészi minőségnek látja, s éppen ezért a stilaritását, az „egyediségét, egyéni stílusát” igyekszik művészi minőségként elfogadtatni. Az „ez is éppúgy művészet, mint az – de más alkatú és más felfogású” álságosan hamis demokratizmusát igyekszik létrehozni.

A figyelmes, elfogulatlan tekintet számára azonban nem lehet kétséges, hogy Szinyei *Majálisa*, Delacroix virágcsokra, Rembrandt magányos, tűnődő Jeremiása vagy éppen egy Ingres-arckép az egyedi és személyes művészet. Ámbár a stilaris különködést, az ötletelést mellőzik, de amit hétköznapi hangon elmondanak nekünk az igaz. Ábrázolásmódjuk ugyan beállítható banális tényközlésnek, de a személyiség és a fantázia szemüvegén keresztül mutatott valóság – bár a valóság banális elemeiből építkezik – csak látszólag banális.

Legyen csak gyorsírással feljegyezve vagy látszólag fotografikus hűséggel megjelenítve, mindenképp egy teljesebb, meggyőzőbb valóság; amelyet az agy, a lélek minősége és a tehetség személyessége együttesen jelenített meg. A jelenség értelmezetté vált – immár a művészet hiteles valósága.

Blake és Füssli ugyan személyes lételménye igazságával szólít meg, de ez az igazság is a valóságon edződött. Szenvedélyes emelkedettségük nem a stilaritás szolgája, nem is az önkény létrehozta közlés; ellenkezőleg, szenvedélyes valóságkeresés – valós esztétikai minőség, a valóság hitelével fellépő művészet.

Babona, hogy a művészetnek korszerűnek kell lennie. A művészetnek emberszerűnek kell lennie; másmilyen nem is lehet – hisz’ rólunk szól és csak hozzánk szólhat. Blake, Füssli és Reynolds kortársak, ugyanannak a korszaknak végletesen ellentétes szemléletű festői. Ami a művészetet emberszerűvé teszi, az valójában a legfontosabb eleme: a tehetség. Ő különbözteti meg a készség létrehozta önkényt, a fércmunkát is a művészetétől. A festészeti tehetség a múltban éppen azért láthatta el feladatát – annak ellenére, hogy azt sokszor megszábták –, mert mindent, ami valóságos, képes megjeleníteni, és amit megjelenít azt lényéből fakadóan valóságként, s mindenki számára hitelesen jeleníti meg.

Kapott-e feladatot és milyet, használni vagy csak felhasználni akarták, éltek vagy visszaéltek vele – ez sosem őt minősítette. Érdeklődésünk vagy közönyünk iránta viszont létkérdés számára. Tehát számunkra is.

„Verset vések az ajtófélfámba késemmel”

Nagy László naplója

Nagy László naplóját olvasva talán nem érdektelen megemlíteni Szávai János gondolatait a napló műfajáról, illetve annak írójáról: „A napló mindig válságot tükröz, ebben minden művelője és kritikusa egyetért. Társadalmi, irodalmi, egyéni válságot.”¹ Ha ehhez még hozzátesszük, hogy a műfaj XIX. században hagyományossá vált befelé forduló és önelemző jellege mellett feltűnik egy másik jellegzetesség is, nevezetesen az, hogy a naplóíró számít a majdani olvasókra is, legalább részben ennek tudatában hozza létre feljegyzéseit, akkor az is világos, hogy mindez az írói/költői önkép egyik megmutatkozásaként is olvashatóvá teszi a naplót. Magyar sajátosságának is tekinthető, hogy a naplókat általában csak posztumusz adják közre, ez akár fél évszázad különbséget is jelenthet a megírás, lezárás pillanatától a kiadásig.

Nagy László 1975. február 14-től 1978. január 29-ig, vagyis a halála előtti napig írt naplót. Kiadására 1994-ben került sor, a sajtó alá rendező Görömbei András és közvetve Szécsi Margit szavait idézve: „Az volt az álláspontja [ti. Szécsi Margitnak], hogy ezt a naplót csak egészében szabad publikálni. Részletek is csak akkor jelenhetnek meg belőle, ha az egész is közismertté válhat. Azt pedig jól tudta, hogy a teljes szöveg publikálása akkor reménytelen volt. Nem is a közlés szándékával kérte e kézirat legépelését.”² Vagyis másfél évtizedes különbséggel, de mégis napvilágot láttak Nagy László naplófeljegyzései, melyeket eredetileg, a naplóíró szándéka szerint nem is hagyományos naplónak, hanem álomnaplónak szánt.

Mielőtt rátérnék a Nagy László-napló tartalmi elemzésére, vagyis a már említett válság, valamint az írói/költői önarckép értelmezésére, érdemesnek tartom végignézni azokat a formai ismérveket és egyéb jellegzetességeket, amelyek az írói napló műfajánál, illetve különösen ezen naplónál előtérbe kerülnek.

DOBÁS KATA (1983) irodalomtörténész, jelenleg a „Kritikai kiadás és forrásföltárás: Kosztolányi Dezső” Kutatócsoport (ELTE BTK) tudományos segédmunkatársa.

1 Szávai János: *Az önéletírás*. Budapest, 1978, Gondolat, 102. (*Az írói napló* című fejezet.)

2 Görömbei András: *Utószó = Nagy László: Krónika-töredék. Nagy László naplója 1975. február 14-től 1978. január 29-ig*. S. a. r. Görömbei András. Budapest, 1994, Helikon, 537.

Az egység, amelyből egy naplószöveg építkezik, a napi feljegyzés; Nagy László néhány nagyon kevés kivételtől eltekintve valóban mindennap írt feljegyzést, és ezek terjedelmüket tekintve is hasonlóak. Mint az az 1994-es naplókiadás utószavából is kiderül, azért, mert egyetlen noteszlapnyi jegyzetet készített mindennap – vagyis sok más íróval ellentétben nem csupán a tartalom, a mondanivaló volt az íráskor a szempont, hanem a terjedelmi korlátok is. Ez a rendszerszerűség, úgy tűnik, napi penzumként is működött. Vagyis akkor is készül feljegyzés, ha nem történik semmi érdekes külső vagy belső történés. A mindennapos gyakorlat bizonyos módszeres és rendszeres önelemzéseként és önmegfigyelésként is funkcionálhatott a költő számára három éven keresztül. Az önmegfigyelés tárgya összetett módon, de alapvetően két szálon kerül leírásra: a testi és a lelki változások/történések mentén. A megfigyelt test azért kap figyelmet, mert nem működik normálisan, ellenkező esetben ugyanis nem lenne értelme megfigyelni: „Didergés jött rám az értekezleten, éreztem, hogy jön az eső, ebéd közben is fázott a derekam, étvágyam nem volt, mannával kéne élnem”; „Kettőkor sütöttem angolszalonnát, paradicsomot ettem hozzá. Kicsit aludtam, máris gépelni kezdtem, s mivel fáradt s lever voltam, a gépelés is csupa hiba. Nem szerencsés ez a mai nap, de amit megcsináltam, az jó, ha kevés is.”³ Mint az a két idézetből is látszik, a testi funkciók leírása azért is történik meg, mert ez minden egyéb, lelki működésre, alkotói munkára hatással van – a „gépelés is csupa hiba” részlet jól mutatja, hogy a test és a munka nem lesz függetleníthető egymástól a naplói író számára. Ezen a viszonylag egyszerű meglátáson túl azonban más jelentőséget is tulajdonít a naplói író a testi jelenségeknek: „Hajnalban hányanom kellett. Megint jön valami változás, bizonyára a meleg. Didergtem egész nap, pontosabban: borzongtam.”⁴ És számtalan szöveghelyre lehetne még rámutatni, de talán ebből is láthatóvá válik, hogy a lejegyző előrejelző funkciót rendel a saját testéhez, vagyis úgy véli, hogy nyomként is lehet olvasni, mely aztán valamilyen jelen- vagy jövőbeli történéshez kapcsolódik – reagál arra vagy előrejelzi azt.

Még egyetlen dolog kap ugyanekkor figyelmet és ugyanilyen funkciót a naplóban, annak is főként az elején: az álom. Egy rövid részlet világít rá, hogy test és álom adott esetben nem csupán hasonló egymáshoz a naplói író számára, hanem a két dolog akár össze is keveredhet egymással: „T. egy dobozban késeket ajándékozott nekem. Szép kézimunka valamennyi. Ne feledjem ide írni: mindez álom. Gondoltam, jelentkezni fog. Valóban: délután fölhívott. Korrektúra miatt (okán). Egész nap idegfáradtság bennem. Az idő is helytelenkedik. Ebéd után is csak forgolódtam az ágyon. Ülve asztalomnál, bármit gondoltam: mintha álmodtam volna. Ez valami lelki émelygés, olyan állapot, mint amit ájulás előtt érez az ember.”⁵

3 Nagy László: *Krónika-töredék. Nagy László naplója 1975. február 14-től 1978. január 29-ig*. S. a. r. Görömbei András. Budapest, 1994, Helikon, 86, 88. (1975. aug. 1. és aug. 8.)

4 Uo. 93. (1975. aug. 15.)

5 Uo. 91. (1975. aug. 12.)

A napló műfajának egyik nagyon fontos jellegzetessége, hogy a műalkotással ellentétben nem kész kompozícióban gondolkodik, hanem az egységekből, a napi feljegyzésekből építkezik, s így folyamatában válnak az olvasó számára világossá a lelki történések, a személyiség kisebb-nagyobb változásai vagy akár a naplóíró figyelmének átalakulása is. Egy ilyen változásként emelném ki az előbb tárgyalt álmokhoz való viszonyt: az álomleírások ugyanis egyre ritkábbá válnak a naplóban, funkciójuk (vagyis az összefüggésének meglátása, az ént körülvevő világgal való szerves kapcsolat értelmezésének igénye) így majdnem teljesen eltűnik. Ahogy ritkulnak az álomleírások, úgy válnak egyre inkább szárazabbá, sőt naturálissá a leírások is, amelyeket tehát már nem az álom, hanem az alvás – ami szinte már csakis kizárólag mesterségesen, altatókkal idézhető elő – leírásának igénye vált föl: „Éjjel 2 körül kihánytam mindent, csak úgy kopogtak a nyugtató tabletták a porcelánkagylóban.”⁶ Mintha a rögzítés igénye megmaradna, a jelenségek közötti vélt vagy valós kapcsolatok felvázolása azonban már hiányzik, és helyette a test legelemibb funkcióinak leírása marad. Az 1978. jan. 26-ai feljegyzésben (ezt követően már csak három van) mégis felbukkan egy álomleírás, s ennek éppen ezért kiemelt figyelmet érdemes szentelni: „Álmomban láttam: apám javítja [a] vetőgépet. Ez a gép kerekeivel belerohadt a földbe. A romlott fát vésegette róla. Én csak nézegettem, Ő: eltelt ez a nap is, nem segítettél semmit. – Majd egy kétágú zöld fát emelt be középre. – Azt is álmodtam, hogy a mozgólépcső kiszabadult velem a tájra.”⁷ Természetesen nem álomelemzésre kívánok vállalkozni, de annyit mindenképpen fontos kiemelni, mivel a naplóíró tulajdonít ennek jelentőséget, hogy a fa, amivel Nagy László majd’ mindennaposan dolgozik, esztergálja, faragja, itt kétfajta állapotában jelenik meg: zöldként és elrohadtként. Kiemelendő a tájba való belevetettségi képe is, mert a leírások tanúsága szerint a kimozdulás lehetősége ekkor már erősen korlátozott. Vagyis az, hogy ez az álom leírásra kerül ilyen formában, megint kapcsolatot teremt a külvilággal, a külső történésekkel – mégha ez a kapcsolat (táj, fa – betegség, ágy ellentéte) már csak a hiányokra és ellentétekre is fókuszál.

Ehhez a jelenséghez, illetve a napló és az olvasó viszonyának leírásához köthető az a vizsgálati szempont is, miszerint kinek és mire szánja a naplóíró saját feljegyzéseit: arról szinte bizonyosak lehetünk, hogy Nagy László nem vagy nem elsősorban kiadásra szánta feljegyzéseit, de a gondolatával szembenézett a naplóírás során: „Fogynak az üres lapok ebben a könyvben. Fogynak a napok, hónapok, a nagy torokba tűnnek, s még mindig élek, írogatom a betűcskéket, napszámosa vagyok ennek a krónikának. Mindig este, mikor már megnyűzött a nappal. Így bizony remekmű nem lesz ebből – minek is!”⁸ A remekmű szó utal arra, hogy napló és műalkotás kapcsolata nem állt messze a naplóírótól, noha ennek lehetőségét el is veti, funkciótlanak tartja („minek is!”). Ezzel pár-

6 Uo. 341. (1976. dec. 26.)

7 Uo. 504–505.

8 Uo. 93. (1975. aug. 16.)

huzamosan a napszámos szó egyértelműen kifejezi azt a rendszeres gyakorlatot (ahogy a naplóíró már a naplóírás kezdetén nevezi: „napi penitenciát”),⁹ ami éppen a napok, hónapok, tágabban nézve az idő, az elmúlás ellenszereként jelenik meg.

Áttérve az írói/költői önarckép reprezentációjára, azt érdemes talán kiemelni elsőként, hogy a napló különböző műalkotások keletkezésére nézvést is tartalmazhat fontos információkat az irodalomtörténészek számára. Ritkább példa, hogy az ilyen jellegű feljegyzésekből külön kötetet adnak közre – ez Nagy László esetében nem is lenne megvalósítható, de azért számos adatot találunk a mindenkori munkájára vonatkozóan. A naplóból nyomon lehet követni egy-egy műfordításának folyamatát vagy több versének keletkezéstörténetét. Nem ritka, hogy idéz is a készülő művekből: „Hajnalban fél 3-kor feküdtem le, addig csináltam a vers végét. A vers nagyon tiltakozott, hogy a hűséggel fejezzem be. Mert kínálta, hogy a félvállú fejfa-alak jussát, a legjobb részét (nem a testit) akarja: »ebben a mindig hiánnyal síró / szimmetriásra tervelt világban«. – Sokáig nem aludtam el, egészen világosig javígtattam fejben a verset. Hála a sorsnak, túl vagyok ezen is.”¹⁰ Vagyis egy a munkájának elkötelezett költő arcképe rajzolódik ki az olvasó előtt már a napló elején is. A rendszeres munka elsőrendű fontosságú (legalábbis egy ideig mindenképpen), még akkor is, ha a test fáradtsága uralja az ént. A leírt álmokban is a naplóíró sokszor költő-funkciójában jelenítődik meg: „Álom: Németh László alszik szobájában, én verset vések az ajtófélfába késemmel, elfáradok, melléje fekszem a másik ágyba. Ébredve látom: ott lődörög Lengyel Balázs. Bella nővérem is megjelenik: menjek Devecserbe a háti permetezőért. Apám üzeni: fogjam be a Fácán lovat, őt pedig el kell cserélnem, megrokkant a lába, kilép mindig a barázdából. Másik kép: vendéglők, ahol nem adnak enni. Egy rossz metafora: Templom a fejem, harang a nyelvem, nyálam a kötél.”¹¹

Vasy Géza szintén kiemeli Nagy László-naplóelemzésében, hogy milyen fontos információkat kaphatunk Nagy László alkotómunkájára, munkamódszerére nézvést: „Tágan értve, a versírásnál túl idetartozik a kötetszerkesztés és -tervezés, a műfordítás, a bevezetők, kísérszövegek, interjúk írása is, ám a legfontosabb egyértelműen a költeményekre vonatkozó közlések sora. [...] Egyes alkotásokat is, kötetet is tudatosan, sok változatot, lehetőséget figyelembe véve tervezett meg a költő. Sok versén dolgozott hetekig, sőt hónapokig, olykor csak néhány sort toldva hozzá, s állandóan javígtatva, kihúzva, átírva részeket. A mívség, a múgond, a poétikai tudatosság számos jelét tapasztalhatjuk meg s egyértelművé válik, hogy a maga irányát vállalva igazi poeta doctus volt Nagy László is.”¹²

9 Uo. 14. (1975. márc. 2.)

10 Uo. 42–43. (1975. máj. 2.)

11 Uo. 20. (1975. márc. 16.)

12 Vasy Géza: „Tücskérezem, muzsikálok”. Krónika-töredék – Nagy László naplója. Tiszatáj, 1995/7, 42.

A költői én-reprezentációhoz tartozik a napló nyelve is. Köztudott dolog, hogy a napló stílusában, noha az írója elsősorban a köznyelvet használja inkább, megjelennek olyan szakaszok, amelyekből egyértelműen ki lehet következtetni, hogy szerzőjük kicsoda, és ezeknek a részeknek természetesen esztétikai funkciójuk van: „Tündöklet a reggel, asztalom forró a napsütéstől. Vad-ezüst a Duna, mert fú a szél is. Benedek a zsákjából vakító ragyogást meg szelet ont. Kell ez a nagy fényesség, tán a bensőnkbe is jut valami. Eljut.”¹³ Ezek a leírások túlmutatnak az egyszerű közlés és rögzítés szándékán. Mindebből az is jól láthatóvá válik, hogy az írói napló valóban köztes státusú műfaj, sem nem tisztán műalkotás vagy önéletírás, hiszen ezek zárt kompozícióval dolgoznak, sem nem tisztán leíró jellegű adathalmaz. Nagy László számára, úgy tűnik, fontos volt, hogy naplóját is többször esztétikai minőségben hozza létre. Ezek ritkulása szintén azzal párhuzamos, ahogy haladunk előre az időben. A száraz leírások a napló vége felé a rögzítés szándékán nemigen mutatnak túl. Mintha a költői szerep is kimerülne abban, hogy milyen más költőkkel, írókkal találkozott, hogy a szerkesztőségi munka milyen volt, illetve a műalkotások születésének körülményei arra redukálódnak, hogy hány oldalt írt kézzel, majd géppel egy-egy nap. A monotónia veszi át az uralmat, az alkotás öröme elsősorban a fával való munkában, illetve a rajzolásban mutatkozik meg: „Egész este faragtam a betlehemeseket. Jól haladtam, a napokban kész, utána verseket írok.”¹⁴

Erre a saját problémára, az egyensúly, a költői én megbillenésére sokszor maga a naplóíró is reflektál, és az apróbb „elszólásokból” is láthatóvá válik, hogy mindez a már említett testi elmúlással kerül összefüggésbe: „Roskadtan ülök, valami baj lakik bennem. Hallgatom a pletykákat. Átveszem a Herbert verseit, nyersfordítások. Szigligeten dolgozhatok eleget. Hold. Gyógyszerek, C-vitamin, mexasen altató stb. és még két csomag ginsengtea.”¹⁵

Philippe Lejeune híres, a naplókról szóló tanulmányában, a *Hogyan végződnék a naplók?*-ban szintén kiemeli a pszichológiai és az önanalízis kapcsolatát a naplóval: „Az elmélkedésnek szintén két oldala van: önelemzés és töprengés. A napló olyan teret és időt kínál, amely kivonja magát az élet sürgetése alól. Ide, a nyugalomba menekülünk, hogy »előhívjuk« az imént megélt képet és eltöprengjünk rajta. [...] A krízisnapló [...] a saját befejezését keresi. Kiutat keres a krízishelyzetből és következképpen magából a naplóból is.”¹⁶ Nagy László naplója nem véletlenül indul véleményem szerint álomnaplóként. Az álmok rögzítésével önanalízisre is kényszeríti saját magát a naplóíró, hogy ezekben a képekben így vagy úgy, de értelmet találjon, s ezáltal közelebb juthasson a megoldásokhoz.

13 Nagy, I. m. 22. (1975. márc. 21.)

14 Uo. 481. (1977. dec. 17.)

15 Uo. 478. (1977. dec. 10.)

16 Philippe Lejeune: *Hogyan végződnék a naplók?* Ford. Gábor Livia = U6.: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatott tanulmányok.* Szerk.: Z. Varga Zoltán. Budapest, 2003, L'Harmattan, 217. (Szöveg és emlékezet 3.)

Az erről való lemondás szintén sokatmondó, mert egy másik stratégiára mutat: maga a napló válik megoldási kísérletté, a kísérlet pedig az idő kijátszására irányul, noha a kudarc ez esetben elkerülhetetlen. Ahogy Lejeune fogalmaz: „Rögzíteni az időt annyi, mint megalkotni egy papír- emlékezetet, létrehozni a megélt archívumait, nyomokat halmozni fel, kitérni a feledés elől.”¹⁷

A válság tehát, amiről már többször is szó esett, a test válsága, és az elmúlás feletti válságérzet. A napló pedig nem csupán ennek a válságnak a rögzítése, hanem a megoldására tett kísérlet is: a mindennapos, rendszeres rögzítés éppen a szétesés ellen létrehozott gyakorlat. A naplóíró általában akkor fejezi be a naplóírást, ha a válság megoldódik, vagyis a rálátás és az önelemzés igénye már nem fokozottan van jelen. Az olvasó, aki az íróval ellentétben egyben, egy szöveg-egészként olvashatja már csak a naplót, heroikus kísérletnek érezheti mindent a saját visszatekintő pozíciójából: az idő ellen dolgozni, azt szeletekre, napokra bontani, s így leküzdeni azt, amivel már a rögzítés során szembesül a lejegyző. Ennyiben a maga módján, ezzel az önreflexív mozzanattal a Nagy László-napló egyedivé is válik, el is különül a naplóirodalom nagy részétől.

Lipkovich Péter: Földi paradicsom (részlet, természetes anyagok, Dél-Korea, 2015)

17 Uo.

Pater, Platón és az esszé – bevezető és fordítás

Walter Pater (1839–1894) *Plato and Platonism* című, életében megjelent utolsó könyvét 1893-ban vehették kezükbe a sokéves elmélkedésből összeállt *series of lectures* ajánlásának címzettjei, a filozófiaszakos hallgatók – és a késő viktoriánus kor közönsége. A német idealista filozófiát behatóan és eredeti nyelven ismerő Pater tanulmányfüzére szellemtörténeti motivációjú, szerzője pedig elhatárolódott a neoplatonista tendenciáktól. A pályaképet teljessé tevő *Plato*-könyv végén elhelyezett Platón esztétikája¹ sok tekintetben a schilleri esztétikai nevelés programjának megújítása és alkalmazása a platóni elvekre és az *Államnak* a művészetekről, a zenéről és a nevelésről szóló doktrínáira. A platóni világkép és -rend olyan kongeniális revíziója, amely főképpen az (önmaga előtérbe helyezéséről önként lemondó, a közösségbe betagozódó) egyén keresztmetszetén igyekszik bemutatni és jóformán antropológiailag igazolni Platón rigorózus művészetkritikáját és kérlelhetetlen ideológiai következetességét. Ennyiben pedig megfordítása a fiatal Nietzsche esztétikai szókratizmusról szóló tételének.

Walter Pater hazai szakértője, Sarbu Aladár – aki részletesen tárgyalja a *Plato* esztétikai koncepcióját és a viktoriánus közvéleménynek szánt üzenetét – erről a Platón-portréről jegyzi meg, hogy a modern és relativista Pater azt teszi „az ideák elsőbbségét hirdető abszolutista gondolkodóval”, „amit eddig minden nyilvános meditációjának alanyával tett: a maga képére alakítja”.² Ez a tagadhatatlan hasonítás látszólag érintetlenül hagyja az *Állam* ontológiai felépítményének, politikai alkotmányának sarokköveit, valójában azonban sajátos fénytörésben láttatja annak nagy egészét. Figyelmét a filológiai, illetve tudományosan igazolható tézisek helyett Platón személyiségének s a műveiben átöröklött le-

FÜLÖP JÓZSEF (1979) germanista, esztéta, a Károli Gáspár Református Egyetem adjunktusa, a Hüperión Fordítói Műhely (KRE) vezetője.

- 1 Eredetileg megjelent Walter Pater: *Plato and Platonism*. London–New York, 1893, MacMillan & Co., 244–259.
- 2 Sarbu Aladár: *Walter Pater és az angol modernizmus* = Bényei Tamás, Bollobás Enikő, D. Rácz István (szerk.): *A mondat becsülete: Írások a hetvenéves Abádi Nagy Zoltán tiszteletére*. Debrecen, 2010, Debrecen Egyetemi Kiadó, 136–149, itt 142.

nyomatának kívánta szentelni. Ezért Wolfgang Iser meglátását tartom helyénvalónak, aki Paterről szóló könyvében a mű tudományos felkészültségét aláásó értelmezésekkel szemben arra törekedett, hogy „a pateri szándékot tegye láthatóvá Platón sajátosságos kezelésében”.³

A nem mellékesen szépirodalmi műveket is író Pater kritikai és elméleti munkásságát mindinkább érdeklődéssel figyeli az utókor. Míg tanítványai és követői közül sokan megtagadták (miközben tartósan adóσαι maradtak),⁴ addig mások nagy lelkesedéssel fogadták teoretikus teljesítményét, elmélyült anyagismeretét, homogén (vagy legalábbis annak tűnő) szellemiségét, sőt kifinomult írás- és stílusművészetét, forma- és stílustudatosságát. (Pater szövegalkotási elveinek, mondatépítési módszertanának értékes sommázata *Style* című, 1888-as tanulmánya.)

Pater kiemelkedő művelője volt az angolszász esszé igen népszerű műfajának,⁵ sőt eredeti koncepciót alakított ki róla. Önálló esszéteóriája, rendszeresen ki nem fejtett formában ugyan, de már az 1860-as évek közepétől műveinek háttérében munkált.⁶ A *Platóból* különösen érdemes kiszálaszni a részletes definíciót! A hetedik fejezetben olvasható, hármas osztatú (szellem)történeti modell közvetlen Hegel-hatást mutat: a különböző korok szellemi előfeltételei mentén, írja, a filozofikus gondolatok kifejtésének háromféle írói megoldása alakult ki. Az első, a legősibb, amikor a filozófia még intuíció dolga volt, a metrikus forma, vagyis a vers. Ide sorolható Püthagorasz, Parmenidész, Empedoklész és e fejlődési szakasz betetőzőjeként Lucretius. A második forma ennek éppen az ellenkezője, a szigorú értekezés (*treatise*): a dogmatikus rend e száraz kimértsége jellemző Arisztotelészre, Aquinói Szent Tamásra és Spinozára. A szellem harmadik artikulációja: az esszé. Kifejtése felvezetéséül Pater Samuel Johnson szótárából idézi az 'essay' (főnévi alakjának második) híres meghatározását: „a loose sally of the mind”, avagy: az értelem fesztelen kiruccanása. A verset, az értekezést és az esszét nem tekinthetjük pusztán irodalmi véletlennek, és nem a szerző személyes választásának függvényei, hanem szükségszerűek. Megfelelnek annak a három módnak, ahogyan az emberi értelem az igazsághoz közelít. A vers az elragadtatott intuíció megfelelő hordozója, az értekezés a skolasztikus tévedhetetlenségé, az esszé formája pedig, amiként megjelent a XVI. század végén, különösen Montaigne-nél, a kételkedés tipikus formája, mely látszólag

3 Wolfgang Iser: *Walter Pater. Die Autonomie des Ästhetischen*. Tübingen, 1960, Niemeyer, 113. Pater Platón-értésének „hibáiról”: Bernard F. Huppé: *Walter Pater on Plato's Aesthetics. Modern Language Quarterly* 9 (1948), 315–321.

4 Pater „adósaírói” lásd Sarbu említett (különösen 136–139) vagy e tanulmányát: *Walter Pater as Mythmaker. Neohelicon*, XXIX/2 (2002), 63–73.

5 Egyik nevezetes esszéje helyet kapott a műfaj legjobbait bemutató magyar fordításgyűjteményben is: *Leonardo de Vinci = Hagyomány és egyéniség. Az angol esszé klasszikusai*. Bp., 1967, Európa, 390–412.

6 Vö. William E. Buckler: *Walter Pater: The Critic as Artist of Ideas*. New York–London, 1987, New York University Press, 19.

szerény célkitűzése mellett nagyszabású, merész lehetőségek birtokosának tudja magát.⁷

A reneszánsz korának szellemével önmagát azonosnak érző Pater szerint a montaigne-i forma a kételkedés kifejeződése, *par excellence* modern műfaj; az egyetlen járható út a differenciálódott, az abszolútum fölött többé nem rendelkező emberi létezés számára: „...saját korunk jellegzetes irodalmi típusa az esszé, korunké, mely oly gazdag és változatos az igazság különös felfogásait illetően, és oly óvatos és kételkedő azok összességét és eredményeit tekintve”. Az esszé, fúzi tovább érvelését, „szükségszerűségként jelent meg itt az olyan értelem számára, amely előtt maga az igazság lehetőség csupán, és nem általános következtetésként, hanem inkább az egyéni, személyes tapasztalat bizonytalan eredményeként valósítható meg; olyan értelem számára, mely útja során ugyan hűségesen figyeli a véletlen fényeket, ám szellemi utazása végén meg kell elégednie az ítélet elodázásával, mígnem felteszi a kérdést: *Que çay-ie?*⁸ Ki tudhat? – pontosan azon régi szókratészi állítás jegyében, miszerint minden igazi filozófia az ember tudatlanságának kifinomult érzéke.”⁹ Hiába vagyunk tehát tekintettel a „véletlen fények” igazságaira mi, szellemileg elkötelezett modernnek, értelmünk a bejárt út végén a belátó kételkedéssel lehet csak gazdagabb, értelmünket ugyanis a véletlenszerűség és a kiszámíthatatlanság kísérik, melyekhez alkalmazkodnia kell. Az úton, illetve annak végén pedig nem egy válaszra, hanem a szkeptikus legfőbb kérdésére lelünk.

„Ahogyan Arisztotelész az értekezés feltalálója, úgy a platonikus dialógus, koncepcióját és sajátos lehetőségeit tekintve, lényegében esszé – esszé, mely olykor átváltozik a filozofikus költészet korábbi formájává, Hérakleitosz próza-költeményévé”; a dialógus Platónnál „az esszé sajátos módozata, mely alapvető, szükségszerű és szerves: csakis ez az a forma, mely ahhoz az anyaghoz tartozik és annak szerves része, amit meg is testesít. Beteljesítésük során Platón dialógusai éppen azt a módszert tükrözik vissza, finomítják és idealizálják, mellyel Szókratész [...] átadja tanait másoknak.”¹⁰ Ami megegyezik a modern szellemenben és Platón dialógusaiban, az egyfelől a forma szükségszerűsége (önkifejezésünk azonos determináltsága), másfelől az önreflexió elúrhodása: a Platón-dialógusok formai működésének alapvonása az, hogy öntükröző módon mutatják fel belső mechanizmusuk technikáját magán a dialógusformán. Ugyanígy tesz az esszé is, mely egy pillanatig sem feledkezik meg erről, sőt

7 Vö. Pater: *Plato...*, 159. (Az atavisztikus közösségvállalás egykor élt szellemekkel – vagy a familiáris portrékészítés – az esszéműfaj egyik legsajátabb vonása.)

8 *Essais de Michel Seigneur de Montaigne. Cinquiesme edition.* A Paris, 1588, Chez Abel L' Angelier, 220.

9 Pater: i. m. 158–160. Érdemes hozzátenni: az elsőrangú Montaigne-kutató, Hugo Friedrich szerint „Pater ebben a könyvében és *Gaston de Latour* című regényében Montaigne kiváló jellemzését nyújtja” (Hugo Friedrich: *Montaigne*. Tübingen–Basel, 1993³, Francke, 375).

10 Pater: i. m. 160.

éppenséggel mindvégig fenntartja és tudatosítja a kérdező szubjektum jelenlétét.

„Röviden: a platóni dialógus Szókratész bensőségesen sajátos módszerének [intimately home-grown method] irodalmi átformálása.”¹¹ Pater egyetértőleg idézi fel távoli elődje, Montaigne álláspontját: Szókratész nem a vita, a diszkusszió, hanem a beszélgetőtárs, a vitapartner kedvéért beszélget és tanít, mivel az emberi értelmet akarja megtisztítani, ez tanítása célja. Míg az értekezés – például Arisztotelész vagy Spinoza etikája – igazsággal indít, axiómával vagy definícióval, „addig a dialektika eszköze, az esszé vagy a dialógus, még csak nem is szükségképpen merül ki egyetlen igazságban; akárcsak az a hosszú társalgás önmagammal, az a dialektikus folyamat, mely talán egész életemben elkísér”.¹² A dialógus és az esszé megteremti annak a lehetőségét, hogy új igazságok, új felfedezések előtt nyíljunk meg – szellemi diszpozíciónk alakítója. Szókratész-Platón kedvenc szófordulata is éppen ezzel a véget nem érő kereséssel magyarázható: κινδυνεύει, „meglehet”.¹³ Nincs mit csodálkozni tehát, ha „a Lét vagy a létige filozófusa végső soron fél kimondani azt, hogy »így van«”.¹⁴ Pater ezért nevezi a platóni formát διάλογος πειραστικός-nak,¹⁵ „Dialogue of search”-nek, azaz fürkésző dialógusnak, mely olyan, „akár egy életen át tartó, végtelen dialógus, amit a dialektika, legtágabb hatókörében is, csupán megformál, és ami- ben igazából sosem mondatik ki az utolsó, tévedhetetlen szó”.¹⁶

A Pater által magas szinten művelt, a szókratészi dialektikába és igazságkeresésbe öltöztetett esszéműfaj valósággal bearanyozta a századforduló egyes gondolkodóinak és esszéistáinak szellemiségét. Nagy erudícióval megalapozott nézete, miszerint tehát a platóni dialógusforma az esszé modern műfajának sajátos módoszata,¹⁷ nem sokkal később szintén jelentősnek és népszerűnek bizonyult. Pater olvasói és hívei német nyelvterületen különösen fogékonyak voltak az oxfordi *literary man* művére, prózaművészetére, valamint az esszé platóni eredettörténetéről és tipológiájáról vallott felfogására. Egy-egy említés erejéig idézzük fel azt a két szerzőt, aki Pater eszméit megerősítve adta tovább

11 Uo. 161.

12 Uo. 170–171.

13 Az új magyar fordításokban (*Platón összes művei kommentárokkal*. Bp., Atlantisz Kiadó) például: „alighanem” (*Philébosz* 66c); „úgy látszik” (*Gorgiasz* 505e); „valószínűleg” (*Nagyobbik Hippiasz* 297d).

14 Pater: i. m. 172.

15 Diogenész Laertiosz nevezi így Platón egyes dialógusait *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei* című művében. Rokay Zoltán fordításában „kísérletező”: D. L.: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei tíz könyvben, I–V. könyv*. Bp., 2005, Jel Kiadó, 157.

16 Pater: i. m. 174.

17 A jénai klasszika-filológus és jogtörténész, Rudolf Hirzel (1846–1917) Paterrel szinte egyidőben fogalmazta meg a platóni dialógusok és az esszéforma párhuzamait terjedelmes munkájában, de az irodalom- és műfaj történeti aspektusokra helyezve a hangsúlyt: *Der Dialog: Ein literarhistorischer Versuch*. Leipzig, 1895, Verlag von S. Hirzel, 243–245.

a magyar befogadástörténetnek!¹⁸ Hugo von Hofmannsthal 1894-ben közölt egy írást többek között Paterről – és részleteket a Leonardo da Vinciről szóló esszéjéből, így Pater fordításában először német nyelven szólalt meg. Hofmannsthal szerint „Pater a Művész igen ritkán születő értője, szükségszerűen kritikus, méghozzá a természet akaratóból. Úgy szerelmes a Művészebe, miként az az életbe.”¹⁹ Hofmannsthal barátja, Rudolf Kassner is Pater könyveinek hatása alá került (recepciója még mostohább, mint szellemi mesteréé), és Oxfordban kereste fel ismerőseit és tanítványait, hogy elbeszélgethessen velük. A Platón-könyvért úgy rajongott, ahogy szerzője rajongott Platónért, korai esszéiben idézte is lépten-nyomon: „Zenévé leszünk. Egyedül a zenében ténylegesen egy és ugyanaz a forma és a lélek. All art constantly aspires towards the condition of music, mondja Pater nagyon helyesen. Egészen személyes hangon mondván ki Schopenhauer művészetfilozófiájának lényegét. [...] A húrban nyugvó hang a feltétlen szimbólum.”²⁰

A magyar századfordulón Pater már jobbára ismert volt a művelt közönség előtt, sokakra pedig közvetlen hatást gyakorolt; látásmódját helyenként Péterfy Jenőéhez hasonlították.²¹ Babits szorgalmas olvasója volt, 1911-ben „tudós esszé”²² íróját méltatta Paterben, de Kosztolányira és másokra is hatással volt. Hevesi Sándor és Szini Gyula voltak az elsők, akik önálló tanulmányban ismertették meg Patert a kortárs angolszász kultúra iránt érdeklődő magyar olvasóval.²³ Lukács György *A lélek és a formák* (1910) című, nevezetes esszékötete is, kiváltképpen a *Levél a „kísérlet”-ről* döntően más képet mutatna Pater (nemkülönben Kassner) nélkül;²⁴ a fiatal magyar gondolkodót majdnem tíz éven keresztül foglalkoztatta a pateri *oeuvre*, egészen a *Heidelbergi esztétikáig*; bizonyíthatóan legalább három művét (*Imaginary Portraits*, *Marius*, *The Renaissance*)

18 Pater európai recepciójának alapos áttekintése: Stephen Bann (ed.): *The Reception of Walter Pater in Europe*. London, 2004, Thoemmes. Lásd még Margittai Gábor: *Nyugtalan klasszikusok*. Máriabesnyő-Gödöllő, 2005, Attraktor, 311–312.

19 *Walter Pater* = H. v. H., *Prosa I*. Frankfurt am Main, 1950, Fischer, 235–240, itt 235.

20 Rudolf Kassner: *Sämtliche Werke I*. Pfullingen, 1969, Neske, 167.

21 Például Schöpflin Aladár: Baumgarten Ferenc mint író. *Nyugat*, 1929, 5, epa.oszk.hu/00000/00022/00462/14390.htm; Joó Tibor: Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. *Protestáns Szemle*, 1931, 483–485.

22 Babits Mihály: *Könyvek az angol költészetéről = Arcképek és tanulmányok*. Válogatta és jegyzetekkel ellátta Gál István. Bp., 1977, Szépirodalmi, 276–279, itt 277. Egy-egy 1910-es kiadású *Plato and Platonism* és *Greek Studies* magánkönyvtárában is megvolt; vö. Gál István: *Babits Mihály. Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek*, mek.oszk.hu/05300/05357, 95; valamint 36.

23 Mihály Szegedy-Maszák: *Pater in Hungary = The Reception of Walter Pater in Europe*. 187–195, itt 188.

24 A Pater–Lukács-kapcsolat eddigi hozzászólói feltételezték, hogy Lukács németül olvasta angol elődjét, ám az *Imaginary Portraits*t és a *Mariust* eredetiben ismerhette meg, ezeknek ugyan is nem létezett német fordítása. – Továbbá érdemes elidőzni annál az összefüggésnél, hogy Pater esszéfelfogása hogyan sugárzott ki a XX. századi esszéírásra *A lélek és a formák* jelentős sikerén keresztül.

ismerte, és mindvégig a legnagyobb elismeréssel szólt róla. Lukács vetélytársa, a huszonegy-két esztendőös Szilasi Vilmos is tisztelettel hivatkozik Paterre gyakorlatilag ismeretlen monográfiájában: *Platon: tartalom és forma párhuzamossága dialogusaiban*.²⁵ Szilasi könyvének indító gondolata az ismeretelméleti érdeklődést tekintve szintén pateri természetű: „...a legfontosabb kérdésnek azt tekintettem, hogy mik a szükségszerű tényezői ennek a formának a kialakulására Platónnál. Mi az a kifejezni való, vagy milyen fajtájú gondolkodási hajlandóság, melynek ilyen kettős forma kell. Mondhatnám: mi az az élmény, mely egyedül is szükségszerűen ilyen értelmi és érzéki formában fejeződik ki. A legprimitívebb kérdés föltevésére kellett itt gondolnom, a melyet Platon tesz föl a Parmenidesben, hogy milyen kapcsolatban áll egymással az érzékelhető és elgondolható, a világ és a gondolkodás.”²⁶ A Lukáccsal plágiumvád miatt összevitató Szilasi szintűgy ismeretlen másik írásában is érdemes Pater (és Oscar Wilde) közvetlen hatását vizsgálni.²⁷

Miután Pater könyvét elolvasta, egykori tanára, a jelentős Platón-kutató és -fordító Benjamin Jowett (1817–1893) kész volt fátylat borítani közel húsz éve megromlott kapcsolatukra.²⁸ Maga Pater is úgy tekintett *opus ultimumára*, mint ami megkoronázza életművét: „...utolsó éveiben legfőbb és elmélyült foglalatossága volt. Minden műve elé ezt helyezte. Egy barátja egyszer azt kérdezte tőle, melyik művét tartja a legtöbbre, *A renaissance*-ot vagy a *Mariust*? »Ó, nem«, felelte, »egyiket sem. Ha van is olyan művem, melynek esélye lehet a túlélésre, azt mondanám, hogy a *Plato* az.»²⁹

A *Plato and Platonism* fordításban először németül, 1904-ben, majd (személyekben) 1909-ben lengyelül látott napvilágot. Pater esszéinek és tanulmányainak magyar tolmácsolói: az 1910-es években Sebestyén Károly, Kőszegi László, Reichard Piroska (mindhárman írtak is róla), később Szigeti József és Jánosy István. A *Platón esztétikája* című fejezet magyarul 1914-ben jelent meg Kőszegi László fordításában és jegyzeteivel a *Görög tanulmányok* utolsó, nyolcadik „fejezeteként”.³⁰ A jelen újrafordítás szöveghűségét Vassányi Miklós és Péti Miklós ellenőrizték.

25 Bevezetője végén például Schleiermacher, Kassner, Borchardt és Bange fordításait említi dicsérő szavakkal, és a *Plato* szerzőjével toldja meg az impozáns névsort: „Még Walter Pater gyönyörű könyvét említtem [...]. Egy sereg essay ez a könyv, és néhány gyönyörű dolgot mond el.” Szilasi V.: *Platon: tartalom és forma párhuzamossága dialogusaiban*. Bp., 1910, Franklin Társulat, 36.

26 Szilasi: i. m. 33.

27 Sz. V.: *A kritika elmélete = Dolgozatok a modern filozófia köréből: emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születése napjára*. Szerk. Dénes Lajos. Bp., 1910, Franklin, 638–652.

28 Vö. Thomas Wright: *The Life of Walter Pater*. London, 1907, II, Everett, 165.

29 A. C. Benson: *Walter Pater*. London, 1906, MacMillan & Co., 162.

30 W. P.: *Görög tanulmányok*. Bp., 1914, Magyar Tudományos Akadémia, 298–317.

Walter Pater Platón esztétikája

Ha Platónra mint nagy rajongóra gondolunk, arra, mi volt számára a látható világ, milyen nagy helyet foglal el a Szépség ideája legelvontabb elmélkedéseiben – annak szinte ugyanolyan tökéletes megvalósulásával e látható világban, az emberi szellem valóságához és igazsághoz való viszonyának legtisztább példajaként –, akkor jogosan gondolhatjuk, hogy a művészet is, a szépművészet, bizonyára sokat jelentett számára, és hogy az esztétikai elem lényeges része volt az erkölcsről és a nevelésről szóló tanításának. Τὰ τερπνὰ ἐν Ἑλλάδι (hogy Pindarosz kifejezésével éljünk), Hellász valamennyi gyönyörűsége: Platón lett volna a legutolsó, akit mindezek jelenléte érintetlenül hagyott volna. És valóban. Gondoljuk meg, a mesterség micsoda tökéletességét, az abban való milyen kifinomult élvezetet foglalja magába az a sajátosan platóni szabály, miszerint mindenki végezze a maga dolgát (τὸ τὰ αὐτοῦ πράττειν),³¹ tehát hogy annak, akinek tehetsége van például a ποικιλία, *intarsia* vagy *marqueterie* iránt – mint Fra Damiano da Bergamónak –, kizárólag arra korlátozza önmagát. Platón előtt ugyanis nem elmélkedtek a szépségről, életben betöltött helyéről és ehhez hasonlókrol; voltaképpen Platón a szépművészetek legkorábbi kritikusa. Ő előlegezi meg azt a modern elképzelést, hogy a művészetnek mint olyannak nincs más végcélja, mint önmaga tökéletessége – „művészet a művészetért”. Ἄρ' οὖν καὶ ἐκάστη τῶν τεχνῶν ἔστιν τι συμφέρον ἄλλο ἢ ὅτι μάλιστα τελεῖν εἶναι.³² Továbbá azt is láttuk, hogy ez a nagy tapasztalati tény: a szépség valósága nála nemcsak elméletben, a látható szépséget illető tapasztalataink számára kijelölt nagy terület révén, az ideatan kialakításában jelentős – hanem a gyakorlati szférában is. Az erénynek mint harmóniának a szeretetreméltósága, az abszolút és nem látott Mértékletesség, Bátorság, Igazságosság azon „ősképeinek” megkapó látványa, szétszórva körülöttünk a látható világban a látó szemek számára, valamint az az állítás, hogy az erények „az örökkévaló” örök tulajdonságaiknak látható megjelenítései emberi lények és cselekedeteik által – véleménye szerint mindez messze lényegesebb, mint merő hasznosságuk. Ennek megfelelően pedig a nevelésben minden a „zenével” kezdődik és végződik, azon tulajdonságok kifejlesztésével, melyeknek nem adható helyesebb név, mint szimmetria, esztétikai összeállítás, összhang. Sőt, maga a filozófia, ahogy ő érti, sem más, mint a dolgok lényegi természetében levő zeneiség együttrezgő érzékelése.

31 Platón: *Állam*, 433a: „az államban gyakorolt tevékenységek közül minden egyes embernek azt az egyet kell végeznie, amelyre természeténél fogva a leginkább alkalmas” (Platón: *Állam*. Bp., 2014, Atlantsztisz, 234. Steiger Kornél fordítása); vö. *Kharmidész* 160e-162e (Platón: *Kharmidész*. *Euthüidemosz*. Bp., 2006, Atlantisz, 25–28, lásd különösen a vonatkozó jegyzetet!).

32 Platón: *Állam*, 341d: „Máfelől ami egy-egy mesterség számára előnyös, lehet-e más, mint az, hogy az illető mesterség a lehető legtökéletesebb legyen?” (i. m. 85.)

Voltak platonikusok Platón nélkül, létezett a világban valamiféle hagyományos platonizmus, amely független volt a platóni dialógusok platonizmusától, de hű volt azok szelleméhez. Mármost a hagyományos platonizmus egy részét abban a feltevésben találjuk, miszerint szoros összefüggés van aközött, amit úgy nevezhetünk, hogy a világ esztétikai tulajdonságai, valamint az erkölcsi jellem alakulása, azaz esztétika és etika között. Ahol az emberek hajlamosak voltak odafigyelni például a gyerekek olvasótermeinek vidám vagy más színekkel való kifestésére, mintha ennek valóban köze volna értelmük kiszínezéséhez; néhány honi iskolánk vagy egyetemünk gyönyörű régi épületének lehetséges morális hatásaira; vagy a szem és a fül jellemépítő erejére bármely összefüggésben – ott joggal vélték felismerni Platón szellemét még olyanok is, akik talán soha nem is olvasták Platón *Államát*, amelyben azonban mi megtaláljuk az erkölcsi jellem és a költészeti és művészeti dolgok határozottan kifejtett kapcsolatát. Ez különösen az *Állam* harmadik és tizedik könyvében figyelhető meg. E könyvek fő érdekessége, hogy bennük Platón saját szavait olvashatjuk arról a témáról, amelyben készséggel szoktak behódolni tekintélynek.

Nézetei közvetlenül a metrumra és annak különféle versbeli formáira vonatkoznak, melyek a stílus vagy kifejezésmód (λέξις) általános alkalmazásának elemei a szépirodalomban – ellentétben a tartalommal (λόγοι) –, és amelyekkel, mint egykoron, a tökéletes állam polgárainak nevelése kezdődni fog. Ám kifejezetten Platón sugallatára mindenféle művészeti formára alkalmazhatjuk azon gondolatait, amelyeket elsősorban a metrumról és a versről fejt ki: általában a zenére (μουσική), mindazon dolgokra, amelyeket a múzsák a görög mitológiában uraltak, és minden olyan alkotásra, amelyben a *forma* ugyanannyit vagy többet számít, mint a *tartalom*. Feltéve tehát, hogy itt legalább körvonalaiiban és irányában Platónnak az esztétikai tulajdonságok erkölcsi hatásáról vallott felfogását találjuk, kíséreljük meg tisztán meghatározni ezen irány, a művészeti platonizmus centrális vonalait, amint azok Platónnál valóban megtalálhatók.

„Vagy te még nem tapasztaltad”, jegyzi meg a platóni Szókratész, „hogy az, amit gyermekkortól kezdve hosszú ideig folyamatosan utánzunk, a test, a beszéd- és gondolkodásmód szokásává és természetessé válik?”³³

Valóban, ez akár hétköznapi megjegyzésnek is tűnhet; ami szigorúan platóni benne és az utána következő sorokban, az csak e megállapítás hangsúlyozása. A döntő hatás kedvéért azonban állítsuk közvetlen kapcsolatba Platón esztétikai tanításának bizonyos más pontjaival!

Először is az utánzás, a látás és a hallás általi utánzás ellenállhatatlan befolyással van az emberi természetre. Másodsor, mi, az Állam és a tökéletesnek szánt város alapítói és népe sajátos célul tűzzük ki az emberi természet leegyszerűsítését: nem kevés áldozattal járó cél, amelyből – harmadszorra – az következik, hogy a zenének, a képzőművészetnek és a költészetnek azon egyetlen típusa, amelyet magunknak és polgárainknak megengedhetünk, roppant szí-

33 Platón: *Állam*, 395c-d (i. m. 177).

gorú jellegű lesz, afféle „önmeztartóztató rendelkezés” hatálya alatt álló. Lelkes esztétikai közösség leszünk, ha úgy tetszik – ám egyszerűs mind igen lelkes „lemondók” vagy aszkéták is.

Platón szerint az emberi lélek elsősorban annak teremtménye, amit az ember lát és hall. Azt a fogékonyságot, mely korlátozott mennyiségben és csak érzékeny embereknél található, és amely állandóan a dolgok és emberek látványára és egyéb érzéki minőségeire, a bennük levő és mozdulataikat leíró kifejezési vagy formai elemekre, magára a jelenségre irányul – ezt a fogékonyságot Platón az embereknél általánosan feltételezi. A műalkotásnak nem annyira a színben és formában és hangban meglévő, illetve ezek által közvetített tartalma – például egy színdarabnak a szavak és a díszletek által kifejtett témája – szól hozzánk nevelőleg, hanem a formája és annak tulajdonságai: tömörsége, egyszerűsége, ritmusa vagy, ellenkezőleg, bőrsége, változatossága, egyenetlensége. Ezek az „esztétikai” minőségek a befogadó, a hallgató vagy néző kedélyében etikai vonásokká alakulnak át – amit logikai kifejezéssel μεταβασις εις ἄλλο γένος-nak,³⁴ más nembe való átmenetnek nevezhetnénk –, átmennek a vágyak és az akarat, az erkölcsi ízlés szférájába, és ott olyan, szorosan vett erkölcsi hatásokat, érzelmi és akarati állapotokat szülnék és fejlesztenek, amilyeneket Platón tökéletes állama megkövetel, vagy éppen ezekkel ellentétes, de semmiképpen sem közömbös állapotokat.

Az utánzás a jellem legbensőbb erődítményébe hatol; és mi, a lelkünk, mi magunk mindig azt utánozzuk, amit látunk és hallunk, a formákat, a hangokat, amelyek elkísérik emlékezetünket és képzeletünket. Nemcsak akkor utánzunk, ha egy szerepet játszunk a színpadon, hanem akkor is, amikor nézőként mások cselekedeteit követjük gondolatban, vagy Homéroszt olvasván könnyen és folyamatosan beleéljük magunkat azok helyzetébe, akiket leír; öntudatlanul utánozzuk a körülöttünk levő falak vonalait és színeit, az útszéli fákat, házi- és használati tárgyakat, sőt még azt a ruhát is, amit éppen viselünk. De ἴνα μὴ ἐκ τῆς μιμήσεως τοῦ εἶναι ἀπολαύσωσιν.³⁵ – Ügyeljünk arra, miként teszi magáévá az ember annak valódi igazságát, amit utánoz!

Ez tehát Platón esztétikájának első alapelve, első szempontja a művészetéről a tökéletes államban. Az emberek és a gyermekek mind fogékony lények, nagy mértékben meghatározza őket „közegük” pusztá kinézete. Szolgai hűséggel alkalmazkodnak a környező világ képéhez, amit úgy képzelhetünk el, mint azokat a rovarokat, amelyekről a természettudósok beszélnek: színüket azokról a növényekről veszik, amelyeken megtelepednek.

34 Lásd Arisztotelész: *Organon*, 4. Második Analitika, 1/7, 75a 38.

35 Platón: *Állam*, 395c: „nehogy az utánzásnak az legyen az eredménye, hogy maguk is olyanná válnak” (i. m. 177). Vö. *Törvények*, 656b: „Tehát szükségképpen úgy áll a dolog, hogy az ember hasonlónak válik ahhoz, amiben gyönyörködik...” (Platón: *Törvények*. Bp., 2008, Atlantisz, 60. Kövendi Dénes fordítását átdolgozta Bolonyai Gábor.)

De a tökéletes állam polgárai egyáltalán nem laknának ott, hacsak ez az állam nem kínálna valamilyen menedéket, kísérletet, erkölcsi vagy társadalom-filozófiai *tour de force*-t; és ez a körülmény határozza meg Platón esztétikai rendszerének második alkotóelvét. Tehát mi, az államalapítók, a polgárok sajátos célt tűzünk ki magunk elé. Azért vagyunk itt, hogy megmeneküljünk az élet, a görög és kiváltképpen az athéni élet bizonyos romlott, centrifugális törekvésétől, és hogy ellenálljunk e törekvésnek, amely hasonló romlottságot szaporít bennünk. Itt a következő panasszal élhetnénk: hiszen így apró alkatrészekké válunk egy gépezetben! – Pedig nem: inkább közreműködőkkel válunk, kisebb-nagyobb jelentőségű egyéni teljesítményekkel ugyan, de mindannyian szükséges és elidegeníthetetlen szerepben, akár egy tökéletes zenekari próbán, amely nagyon is megéri a fáradságot, vagy valamilyen szent liturgiában; avagy győzhetetlen hadsereg katonáihoz hasonlóan, amely azért győzhetetlen, mert egy emberként mozog. Meg kell találnunk (vagy bele kell helyeztetnünk) és meg kell tartanunk természetes helyünket; művelnünk azon tulajdonságainkat, amelyek önuralmat biztosítanak, a részeknek az egész alá történő rendelését, a zenei arányt. E célból, mint láttuk, Platón, ez a könyörtelen idealista, kész elnyomni még a férfi és a női jellem különbségeit is, belemeríteni és elveszejteni a családot a társadalomban mint tömegben.

Az utánzás tehát – így foglalhatjuk össze –, a látás és a hallás általi utánzás ellenállhatatlan befolyással van az emberi természetre. Másodszor, az Állam alapítói, a fő célnak megfelelően, az emberi természet leegyszerűsítésére kötelezték magukat. Gyakorlati konklúzióink logikusan következnek ebből: „önmegtartóztató rendelkezést” kell hoznunk, és azt szigorúan betartanunk e tárgyban, a művészet, a költészet, az ízlés és ezek mindenféle változata tárgyában; olyan szabályt, amelyet Platón legelőször is a ritmusra vagy metrumra alkalmazott, de amely (mint minden, amit e tekintetben mond) jól alkalmazható valamennyi zenei vagy esztétikai hatásra, és amely a saját, tömör megfogalmazásában így szól: *a lehető legkevésbé változatossággal*. Mennyire eltér ez a költészet, a művészet, a kórusok eljárásaitól, melyeket oly sokan szeretünk, és nem feltétlenül azért szeretjük őket, mert érzékeink nem megfelelők vagy kifejeletlenek! – $\sigma\mu\kappa\rho\alpha\iota\ \alpha\iota\ \mu\epsilon\tau\alpha\beta\omicron\lambda\alpha\iota$.³⁶ Nem fogunk megengedni semmiféle zenei újítást, semmiféle arisztophaneszi lármázást, „a fuvola vagy a lant hangjainak” semmiféle ügyes utánzását, állati vagy mechanikai hangok ember általi, szabad utánzását, sem olyan művészeket, akik mindent fordítva adnak vissza, mint a tükör. Bizonyára voltak durvább jellemvonásai még az eszményi Athén ifjúságának is. Persze, az idő mint olyan fajta művész is, aki nyájasan lecsiszolhatja a múlt világából megörökölt minden érdességünket. Mármost Platón módszere elősegítené vagy siettetné az időnek az ízlés durvaságát érintő ezen munkáját. Igen, ha óvintézkedéseit olvassuk, azonnal világossá válik, hogy még Athénban is voltak olyan fiatalember, akik abban tetszelegtek, ami a legkevésbé szerencsés vonás volt

36 Platón: *Állam*, 397b „...mert a variációk jelentéktelenek” (i. m. 180).

az alattuk levő társadalmi réteg szokásaiban, élvezeteiben és közönséges foglalkozásaiban. A megreformált világban nem is volna szabad úgy járkálniuk az utcákon vagy másutt, ahogy nekik tetszik, hisz e világ fejedelmi ifjúságának (βασιλική φυλή) még gondolnia is tilos azokra a dolgokra – οὐδενὶ προσέχειν τὸν νοῦν.³⁷ Számukra mindaz, ami szabad emberhez nem méltó, ami nem nemes tevékenység (köszönhetően jól megedzett elvonatkozttató képességüknek!), voltaképpen nem is létezik. Ha pedig a művészet, akár a törvény, „az elme alkotása volna, a józan ésszel megegyezően”,³⁸ mint Platón gondolja, akkor nem kívánhatjuk, hogy fiaink úgy énekeljenek csupán, mint a madarak.

Mégis, mit meg nem adna egy vérbeli zeneszerető, ha azokon a hangszereken játszhatna, amelyeket képzeletben kivonulni láthatunk a tökéletes állam kapuin keresztül, mert azok onnan kiűzettek – nem mintha a falakon belül senki sem tudna játszani rajtuk, vagy nem tudná élvezettel hallgatni őket (hiszen, mint megállapítottuk, Platón e tekintetében előfeltételezi a kifinomult fogékonyságot), hanem pontosan csábító mivoltuk miatt kell átszállítani őket valamely jóval kevésbé kegyelt szomszéd néphez, mint a mérget, mondjuk úgy, erkölcsi mérget, az ellenség kútjainak megfertőzése céljából. Festők, szobrászok és különböző, tehetséges mesteremberek egész osztálya vonul hasonlóan számkivetésbe, ők maguk, de még eszközeik is – és nem azért, ügyeljünk erre nagyon, mert rossz művészek, hanem mert kiválók. Ἄλλὰ μὴν, ὧ Ἀδείμαντε, ἡδὺς γε καὶ ὁ κεκραμένοσ.³⁹ Platón tudja, hogy a művészetnek mint olyannak nincs más célja, mint önmaga és önnön tökéletesedése. A tökéletes állam sajátos művészete pedig valójában a fegyelem művészete. A zene (μουσική) és a szépművészetek megannyi formája pusztá eszközei lesznek az állam egyetlen, mindenek felett álló, társadalmi vagy politikai céljának, és ellenállhatatlanul hangolják össze utánzó alattvalóit egyetlen típusú: eszközökként sem többek, sem kevesebbek nem lesznek, mint úgyszólván a trombita vezérszólamának megannyi variációi.

Vagy tétélezzük fel ismét, hogy olyan költő talál utat hozzánk, aki géniuszánál fogva képes rendre átváltozni bármilyen, saját vagy közönsége tetszése szerinti tárggyá, bármilyen személlyé, és képes volna még bennünket is rendre mindenféle tárggyá vagy személlyé változtatni, miközben a kedély közel oly változékonyságával és hajlékonyságával hallgatjuk vagy olvassuk őt, mint amilyen az övé; egy miriádlelkű⁴⁰ költő, amint azt szinte Platón saját szavaival és

37 Vö. Platón: *Állam*, 396b-c: „...ha egyszer figyelmüket semmi effélére nem fordíthatják” (i. m. 178).

38 Platón: *Törvények*, 888–889: „...a hagyománynak és a törvénynek, valamint a művészetnek is segítségére kell sietnie, minthogy ezek is természettől fogva vannak, vagy legalábbis a természetnél nem alábbvaló forrásból származnak, hiszen az ész alkotásai a helyes értelmezés szerint...” (i. m. 380)

39 Platón: *Állam*, 397d. „Csakhogy élvezetes ám a kevert forma is, Adeimantosz...” (i. m. 180)

40 A „myriad-minded” jelzőt Coleridge használta először Shakespeare-re. Eredetileg Naucratius jellemezte μυριοψυχός-ként Sztudita Szent Theodóroszt (759–826) a bizánci apátról szóló

a dicséret leghízelgőbb hangján mondjuk például Shakespeare-ről vagy Homéroszról, és akiről így vélekedett: – Ugyancsak őrizkedjünk ilyenkor! Nálunk nincs számára hely. Isteni, elragadó lény, aki ha államunkba érkezne műveivel, költeményeivel, és kiállítást kívánna rendezni belőlük, természetesen igen tisztelnénk őt mint szent, csodálatos, elragadó férfiút, de nem engednénk, hogy maradjon. Megmondanánk neki, hogy közöttünk nincs és nem is lehet ilyen férfi, és útjára küldenénk őt valamely másik államba, fejét mirhával illatosítanánk, és gypjúval koszorúznánk mint valamely már önmagában félisteni lényt; ám a magunk részéről megelégednénk egy sokkal mértékletesebb és kevésbé megnyerő költővel, a haszna miatt – Τῷ αὐστηροτέρῳ καὶ ἀηδεστέρῳ ποιητῇ, ὠφελίας ἔνεκα.⁴¹ Mint mondtam, államunk ettől még éppúgy nem lesz híján a művészetnek, mint Lakedaimón. Platón esztétikai rendszere valóban azon emberek magas fokú esztétikai fogékonyságán alapul, akikkel az *Államban* foglalkozik.

– A jó beszéd, a szép harmónia, a szép forma és a jó ritmus tehát mind a nemes lélek velejárója – nem azé, amely ostoba, és amelyet csak tréfásan mondunk „jó léleknek”, hanem az olyané, amelynek az alkata és az érzülete valóban jó és nemes.

– Feltétlenül – mondta.

– Nem kell-e hát az ifjaknak mindenképpen erre törekedniük, ha tisztüket be akarják tölteni?

– Mindenképpen erre kell törekedniük.

– De mindezekben bővelkedik a festészet és mindenféle mesterség is, bővelkedik a takácsmesterség, a hímzőmesterség, az építészet és egyéb berendezési tárgyaink készítésének mesterségei, sőt megtalálható ez az élő testekben és a növényekben is. Mert mindezekben van rendezettség és rendezetlenség. Mármint a rendezetlenség, a ritmus hiánya és a harmónia hiánya a torz beszéd és a torz jellem testvérei, az ellenkezők pedig az ellenkezőknek, a mértéktartó és kiváló jellemnek a testvérei és utánczai.

– Teljes mértékben így van – mondta.

– Akkor tehát csak a költőket kell-e vajon felügyelnünk és rászorítanunk arra, hogy műveikben a jó jellem képmását alkossák meg, különben nem alkothatnak nálunk? Vagy pedig ügyelnünk kell a többi mesteremberre is, és meg kell akadályoznunk, hogy a rossz jelleműt, a féktelent, a szabad emberhez nem illőt, a formátlan jelenítsék meg akár eleven lények képmásán, akár épületekben, akár bármi egyéb mesterségbeli alkotáson? Aki pedig erre nem képes, annak nem szabad meg-

eulógiájában (a Coleridge által használt bilingvis szövegkiadásban: William Cave: *Scriptorum ecclesiasticorum historia litteraria*. London, 1688, 513). Coleridge a *Biographia literaria*-ban (London, 1817, G. Bell) megjegyzi: „a kifejezést inkább vissza-, mint kölcsönvettem, mert az, azt hiszem, *de jure singulari, et ex privilegio naturae* Shakespeare-t illeti.” Gárdos Bálint – Kállay Géza – Vince Máté (szerk.): *A Shakespeare-kritika kezdetei. Források és tanulmányok*. Bp., 2013, ELTE Eötvös Kiadó, 202.

41 Vö. Platón: *Állam*, 398a-b. (i. m. 181)

engedni, hogy nálunk űzze a mesterséget, nehogy az örök a silányság mintaképei közt nevelkedve, mint valami rossz legelőn, nap mint nap apránként sokféléről és sokat szakítva és legelészve, lelkükben észrevétlenül a sokat valami egyetlen nagy silánysággá rakják össze. Ehelyett azokat a mestereket kell összekeresni, akik rátermettségüknel fogva képesek a szép és a jól formált természetének követésére, hogy az ifjak mintegy egészséges fekvésű helyen lakva mindenből csak hasznot húzzanak, bárhonnan éri is akár látásukat, akár hallásukat a szép dolgok hatása, mint a szellő, amely üde helyekről jó egészséget hoz, és rögtön gyermekségüktől fogva észrevétlenül elvezeti őket a szép beszéddel való hasonlóság, a vele való barátság és összhang felé.

- Bizony, ez a legeslegszebb nevelés – mondta.

- Mármost, kedves Glaukón – folytattam –, vajon nem azért a legfontosabb a zenében való nevelés, mert a ritmus és a harmónia hatol a legmélyebbre a lélek belsejébe és érinti meg a legnagyobb erővel? Nem ez hozza-e magával a szép formát, és részesíti benne azt, akit helyesen neveltek, akit pedig nem, azt ellenkezőleg? Másfelől az emberek vagy a természet anyagul vagy nem szépen kidolgozott alkotásai esetében éppen az olyan ember szeme a legélesebb, aki úgy nevelkedett a zenében, ahogyan kell. Az ilyen helyesen háborodik föl, és csak a szép dolgokat magasztalja, azoknak örül, lelkébe fogadva belőlük táplálkozik, s ezáltal széppé és derekassá is válik, de a rút dolgokat már gyermekfejjel joggal gáncsolja és gyűlöli, mielőtt még ésszel fel tudná a dolgot fogni. Amikor aztán kinyílik az értelme, az ragaszkodik a széphez leginkább, aki így nevelkedett, mert ráismer, hiszen rokon vele. Így van?

- Igen – mondta. – Szerintem is az ilyesmit szolgálja a zenében való nevelés.⁴²

Most már értjük tehát, mi marad meg a költészetből és zenéből, a művészetekből és a mesterségekből a tökéletes államban, és emlékezzünk arra, hogy a görögök maguk mondogatták: „a fél több, mint az egész”. Hasonlítsuk, ha tetszik, a tökéletes állam zenéjét a gregorián zenéhez, és képzeljük el azt a fajta (katonai vagy kolostori) építészetet is, amelyet az ilyen zene mintájára kell megépíteni, majd azt a színezést, amely kitölti az épületek féltőn kimért falrészeit, és azt a metszést, amely előtűnni merészkedik párkányzaton és oszlopfőn. Íme, lelki szemünk előtt a falak, oszlopok és utcák! Sőt maguk a fák és az állatok és az utcákon sétálók öltözéke, tekintetük, hangjuk, modoruk – a hieratikus dór építészet, jobban mondva a mindenütt jelen levő és az élet egészét birtokló dór stílus. A még érzékletesebb hatás kedvéért vessük egybe a ciszterciek gótikájával, ha tetszik, amikor Szent Bernát már megtisztította azt az ornamentika még barbár tobzódásától. Úgy tűnik, hosszú az út a Parthenóntól a „sokszárnyú és sokívű” Saint-Ouenig vagy a bourges-i Notre Dame-ig;⁴³ utóbbiak mégis szinte

42 Platón: *Állam*, 400d-402a. (i. m. 187-189)

43 A XII-XIII. század fordulóján felépített és (a vértanú) Szent István oltalmába ajánlott bourges-i Saint-Étienne katedrális részben a párizsi Notre-Dame-ról mintázhatták, illetve annak vélytársául szánhatták.

egyformán illusztrálják a platóni esztétika irányát. Ezen középkori templomoknak sajátja a mindannyiunk által érzett szeretetreméltóság; némiképp azonban komorak, ami talán még taszító voltukban is elbűvöl bennünket. Akármennyire is igyekszünk más, jobban vagy kevésbé jól megszerkesztett építményeket legalább így vagy még jobban megszeretni, emezekhez visszatérve arra jutunk, hogy a végső siker titka az övék. Bűvöletük szigorú logikája szabályozza ízlésünket, amint a szigorú értelemben vett logika is megköti az elmét: ha lehetséges, e minőségből mi is szeretnénk valamit a magunk, tevékenységeink és alkotásaink számára; hatása alatt nagyon bátortalannak érezzük magunkat laza vagy cifra, vagy a szó szoros értelmében jelentéktelen díszítéseink láttán. „Álljatok meg tehát”, szól a platonista, talán túl vérmesen is, „maradjatok”, mondja az ifjúságnak, „e helyeken és a hozzájuk hasonlókon, és szellemük majd önkéntelenül és ellenállhatatlanul átítatja a ti szellemeteket. Mindaz, ami a hallás és a látás terén összhangban van velük, ki fog ütközni (még ha először talán idegenszerűen is) arckifejezéseinken, járásotokon és taglejtéseinken, megmutatkozik legmélyebb gondolataitok irányán és láncolatán.”

És ha Platón művészetekről vallott nézeteinek merőben személyes és ideiglenes vonásaival kellően számot vetettünk, üdvös lehet időről időre visszatérni a platóni esztétikához, hogy az általa ekképpen hangsúlyozott hellén génusz minőségeinek sokkal kizárólagosabb hatása alatt találjuk magunkat. Ő tehát olyan művészetet, olyan irodalmat szorgalmaz, amelyről egyebek mellett az is elmondható, hogy bizonyos erőfeszítést követel meg az olvasótól vagy szemlélőtől, akinek az író vagy a művész nagy kifejezőerőt ígér, amennyiben a maga részéről nagy figyelmet tanúsít velük szemben. Hiszen milyen kielégítő, milyen megnyugtató, milyen hízelgő is számára egy ilyen mű, amely őt képzett, megtett, érett és férfias egyéniségnek tekint! Bátorság (ἀνδρεία) vagy férfiaság – férfiaság és mértékletesség, mint tudjuk, a régi pogány világ két, jellegzetes erénye volt; és a művészetben láthatólag ötvöződtek. A férfiaság a művészetben – mi lehet más, mint aminek az ellentétét a nőiesség minőségének kell nevezni: cselekvésünk teljes tudatossága, magának a műalkotásban levő művészetnek a tudatossága, az intuíció és a következetes céltudatosság állhatatossága, a megszerkesztettség szelleme, ellentétben a szó szerinti összefüggéstelenséggel vagy közeli széthullással, és – ellentétben a hisztérikussággal vagy a vaktában történő alkotással – a mérték megtartása. Az ilyen művészet uralkodó hangneme inkább az ἤθος lesz, mint a πάθος. Platón saját kifejezésével élve, itt nem lesz παραλειπόμενα,⁴⁴ nem lesznek hanyagságok, sem nőies magunkba feledkezés; semmi olyan nem lesz a műalkotásban, ami nem idomul a művész vezéreszméjéhez, mivel a művész csakis növelni akarja erejét a visszafogottság által. Az ilyen művész természetesen többet fog kifejezni annál, mint amennyit valójában mondani látszik. Ő takarékoskodik. Nem akar túlzással jó dolgokat tönkretenni. A természet nyers, kusza erejét kellemre és rendre fokozza le; meglehet, hogy

44 Platón: *Állam*, 401e (i. m. 187–189).

a csapongó verseket is higgadt és mérsékelt prózára. Úgy érezni, nála a ritmus, a zene, a hangok követik, sőt egyenesen szolgálják az értelmet – ἀκολουθεῖν τὸν λόγον.⁴⁵

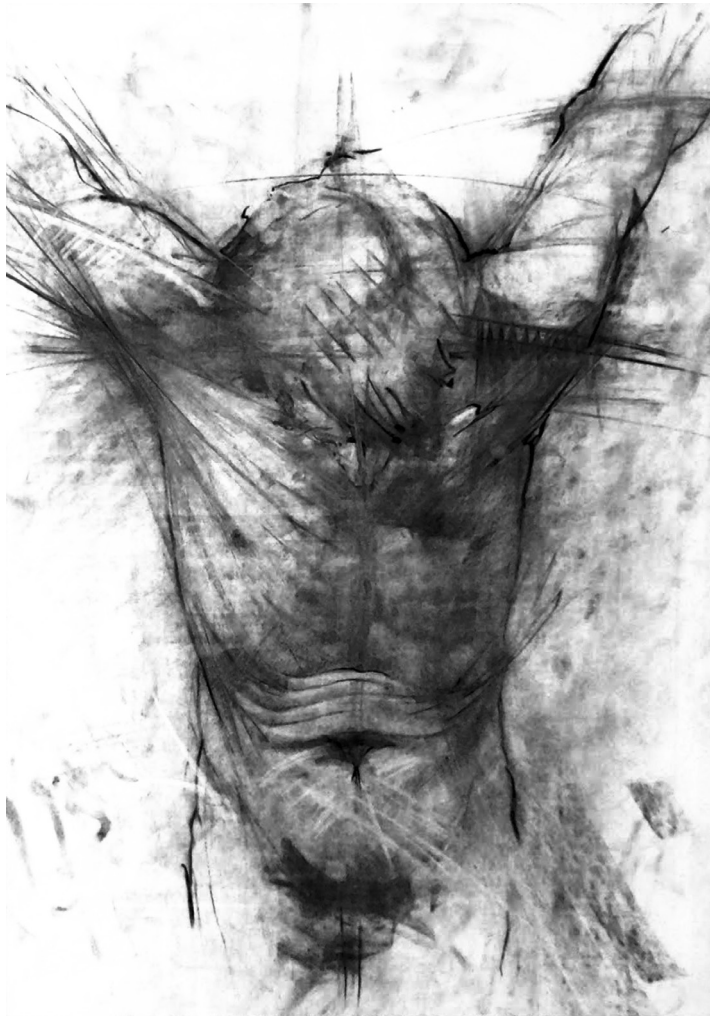
Veronese széles nappali fényeit méltán előnyben részesíthetjük még Rembrandt kontrasztos fény-árnyékával szemben is; és a festők azt fogják mondani, hogy az előbbi voltaképpen nehezebben létrehozható. Mértékletesség, az ifjú Kharmidész mértékletessége, rásimítva egy eredetileg gazdag és szenvedélyes természetre – Platón e saját, veleszületett hajlama csak megerősödött korának sajátlagos szükségéi és az ideális állam szükségletei révén. A gyémánt, mondják, ha igazán finom, értékében csak gyarapszik azáltal, amit lecsiszolnak belőle. Ennek jegyében csiszolták és faragták a lakedaimóni ifjakat is. Szegényes vagy zárdai színek, barna és fekete, fehér és szürke teszik a lehető legértékesebbé a szem számára (ez nyilvánvaló) a bíbor virágot, az égő gyertyát, az arany palástot. És, emlékezzünk, a platóni esztétikai nézetek mindig szorosan összefüggnek Platón etikájával. Az életet magát, a cselekvést és a jellemet akarja kiszínezni, hogy beoltson valamit a művészet ezen elnyomhatatlan lelkiismeretéből, a szabályozottság az élet általános rendjébe, legfőképpen pedig erőteljes és szenvedélyes működésébe.

Természetesen nemcsak a dór vagy, tágabb értelemben, hellén eredetű művekben találhatjuk ezt a platóni minőséget, hanem minden korban: a művészet lelkiismerete, megőrző sója ez még a hanyatlás korszakaiban is. Úgy is értelmezhető, mint az irodalmi stílus feltétele, például a történetírásban; ilyen Thuküdidész rigorózus, gyorsírásszerű művészete a maga teljében: a kiemelkedő tények kiemelkedően finom érzékelése, érzékelése annak, hogy a fél jóval több, mint az egész. Költészeti megfelelője bizonyos értelemben Pindarosz. Gondoljunk arra, mekkora figyelmet kellett követelnie magának azoktól, akiknek nem olvasniuk, de énekelniük kellett őt, avagy hallgatniuk énekét, és megérteni azt. Finom, éles körvonalú, takarékosan elhelyezett gemmáival vagy cizellálásaival mennyi munkát hagy a jól fegyverezett értelemnek, hogy kipótolja a réseket a gondolatok összekapcsolása által.

További párhuzamok kereshetők a görög fazekasságban, a görög szobrászatban, amíg végigsétálunk a British Museumon. Mindenekelőtt azonban magánál Platónnál figyeljük meg működését, amint megfékezi, de erősíti is természetes módon áradó és szertelen génuszát! Prózája gyakorlati szemléltetése e korrigáló képességnek, a törekvésnek, az intellektuális sűrítésnek, amelyet megkövetel a költőtől is, a zenésztől, az ideális állam valamennyi igaz polgárától, fokozva önbizalmunkat, és másokra kifejtett hatását a kigyakorlásában való mesteri tartalékolás által, amint művelik azt annak alapos ismerői. Χαλεπὰ τὰ καλὰ – Platón hú a régi görög mondáshoz. Akár, mint mondták, a génusz leglényegéhez tartozik a türelem, a „végtelen türelem”, akár nem, annyi bizonyos, legalább annyira, mint a tűz, minden rajongón szerető kedélyének része.”

45 Talán a *Phaidón* 107b szöveghelyére történő utalás.

Ἴσως τὸ λεγόμενον ἀληθές, ὅτι χαλεπὰ τὰ καλὰ.⁴⁶ Hérakleitosz a „száraz lelket” vagy a benne lévő „száraz fényt” részesítette előnyben, miként az ő nyomán Bacon a *siccum lument*.⁴⁷ A száraz szépséget pedig – hadd tanítson bennünket Platón – szintúgy szeretni kell, méltón.

Krisztiáni Sándor: A megfeszített test anatómiája (szénrajz, 2008)

46 Vö. Platón: *Állam*, 401e: „Alighanem igaz a mondás, kedves Szókratész, hogy ami szép, az nehéz” (i. m. 28).

47 Így fordítja Bacon Hérakleitosz 118. töredékét: Hermann Diels (szerk.): *Die Fragmente der Vorsokratiker I*. Berlin, 1922, Weidmann, 100, amelyet azután több művében is idéz. Lásd Charles H. Kahn: *The Art and Thought of Heraclitus*. Cambridge etc., 1979, Cambridge University Press, 245–254.

Tanulmányokban bujdosó

Alexa Károly: *Bujdosó mondatok*

Lakitelek, 2015, Antológia Kiadó

Az 1960-as évek végén Magyarországról erdélyi szellemi portyára érkező fiatal költőket pártfogó rétyi körorvos, Nagy Lajos – napirendjét ismertetve – elmondta, hogy délután öt órától könyvekbe menekülve, majd onnan éjfélután álomba merülve reggel hatig egészen szabadnak érzi magát. Az internacionalizmus közösséget, egyént és egyéniséget pusztító kádári Magyarországon hasonló szabadságszomj csillapítására talált menedéket a magyar kultúrában, nyelvben, történelemben, a kisebbségi létet másként megtapasztaló Alexa Károly. E könyve is bizonyoság rá, hogy az olykori borús jövőkép felvillanása ellenére is jól érzi magát benne.

A *Bujdosó mondatok* című esszé tanulmány, amely az ugyanezzel a címmel megjelent kötet felét teszi ki, a vállalt bujdosás sajátos naplója: az „élet-cédulákra” írt mondatok fejezetekké, könyvvé fűzése. Alexa Károly bevezetőként a bujdosás képlekeny fogalmát járja körül – az értelmezést minden esetben vers- és prózaidézetekkel „illusztráltan” gazdagítva. A kezdetet jelentő ősforrás, a Biblia mellé kerül a valószínű szótar mint a „kishazákon” belüli nyelvi, művelődéstörténeti tanúságtétel – Czuczor Gergely és Fogarasi János a közelmúltban is kiadott, híres hatkötetes szótára, valamint Szabó T. Attila Erdélyi *Magyar Szótörténeti Tára* éppen úgy, mint az 1560 körüli *Gyöngyösi szótártöredék* vagy Baróti Szabó Dávid 1792-es *Kisdéd szótára*. A bujdosás fogalmának lényege mind-egyikben ugyanaz.

A bujdosók mint történelemformáló sajátos közösség voltaképpen a XVII. század utolsó harmada rendi, függetlenségi küzdelmeinek „kiskurucaként”, majd a Rákó-

czi-szabadságharc Lengyelországba kihúzó, Jaroslawban letelepedő, de végül Európában szétszóródó, megalkuvást nem ismerő számkivetettjeiként vésődtek bele a magyar közemlékezetbe. Ők és leszármazottaik szervezték meg Európa minden országában a könnyűlovasságként és nehézlovasságként egyaránt alkalmazható – ma hungaricumnak számító – huszárságot. Franciaországban egy ejtőernyős zászlóalj ma is őrzi a Bercsényi Miklós fia által alapított huszárezred hagyományait.

A bujdosók közül – irodalmi levelei és a fejedelem emlékét Rodostóban híven strázsáló kitaratása révén – legismertebb Mikes Kelemen, aki természetesen Alexa Károly tanulmányának is visszatérő hőse – egy-egy mondat, idézet erejéig. A tanulmány végén az az érzésünk támadhat, hogy a szerző a bujdosásra, földönfutásra kényszerített írók, költők sorsát és idevágó műveit egy-egy mondatban ismertetve és jellemezve voltaképpen magyar irodalomtörténetet ír, amelynek ritmusát természetesen nem az időrendiség, hanem a körüljárt kérdések diktálják. Így szerepelhet esetenként egymás mellett Ignác Rózsa és Tamás Menyhért, Szenczi Molnár Albert és Tormay Cecil, Kibédi Varga Áron és Márai Sándor, Cs. Szabó László és Szócs Géza... Egy meglepőnek tetszhető „párosítás” kapcsán jegyzi meg Alexa Károly, hogy Faludy György „versének lélektani »mögöttesét« nézve közelebb áll – a tőle politikailag felmérhetetlen távolságban tevékenykedő – Wass Alberthez, mint a [...] »liberális« Molnár Ferenchez vagy az [...] »urbánus« Márai Sándorhoz”. (A szerző külön fejezetben vázolja az erdélyi ember bujdosástörténetét.)

Az emigráns írók közül a legtágabb teret Borbándi Gyulának szenteli kiemelkedő irodalomszervező tevékenysége (*Új Látóhatár*) és szellemi teljesítménye – többek között a *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia* (1992), *Emigráció és Magyarországon*, *Nyugati magyarok a változások éveiben, 1985–1995* (1996), *Magyar politikai pályaképek, 1938–1948* (1997) című kötetei – mellett az érintettség okán is. Borbándi Gyula ugyanis Alexa Károly nagy-nagybátyja, akivel 1986-ban a bécsi Hungarológiai Konferencián találkozott először, s 2010. június 3-án Budapesten vett tőle végleg búcsút: „a Könyvhetet nyitotta meg a Vörösmarty téren, öregesen, de korrekt választékos szöfűzéssel, alig tompult elmeéllel, 91 éves volt.” Az egyívású emigránsok elképzelt családi fotóalbumában Cs. Szabó László, Szabó Zoltán mellett egész alakos fényképpel szerepel Gombos Gyula is, akinek „a magyar nemzetudatról mondottait Borbándi Gyula olyan fontosnak érezte, hogy beszerkesztette az 1986-os Nyugati magyar esszéírók antológiájába” – emeli ki Alexa az arra adandó válasz kapcsán, hogy „a világháborúk és Trianon katasztrófája miként torzította tovább a magyarságnak önmagáról alkotott képét. A visszatérő mártírképzet, a nosztalgia felerősödése, a közjogi gondolkodás szinte rögeszmébe fordulása, egyáltalán »az ön-áltató szenvelgés«, az önkritika hiánya felmentést adott mindarra, ami a társadalmi-politikai korszerűtlenséget konzerválta.”

A Borbándi Gyula által összeállított antológiában több hasonló gondolatmenetű tanulmány (András Károly és Fodor István) olvasható. A belőlük levont következtetése a szerzőnek: „Ez a szemléletmód általánosnak mondható az emigráció szellemi elitjénél, és – hadd hangsúlyozzuk újra – ha a hetvenes-nyolcvanas években ezek az emigrációs diskurzusok találkozhattak volna a nyilvánosságot lassan és későn megtaláló itthoni gondolatokkal, akkor a rendszerváltozás ideológiai keserveiből talán kevesebbet kellett volna át-kínlódnunk.” A tágabb társadalmi önis-

merethez persze az is hozzásegített volna, ha a rendszerváltó elit gondolkodását valamiképpen Prohászka Lajos *Vándor és a bujdosó* című elmélkedésének és Hamvas Béla e művet méltató *A magyar sorstudomány megalapítása* című írásának szelleme megérintette volna. Nem véletlen, hogy az 1980-as évek végén nem született olyan összegző és programmagalló tanulmánykötet, mint a Szekfű Gyula neve által fémjelzett 1939-es *Mi a magyar?* volt.

„Ezek a férfiak a poklos magyar XX. századból Határ Győzőtől Márai Sándorig, meg a neves és névtelen kortársak, meg a korábbi századok eltávozottjai, kitűnvn az életből, azaz a történelemből, bejelentkeztek a magyar mitológiába. Könnyen teheték: nem is kellett tudniuk, elég volt megérezniük, hogy ők a történelem a részesei. Így értek véglegesen haza – a haza szó minden jelentésében” – zárja le könyvének első részét a szerző.

A könyv második részének tengelyében az *Anekdota, magyar anekdota* című, 1983-ban született s csak kis példányszámú egyetemi jegyzetben napvilágot látott tanulmány áll. Fontos tárgykört jár körül, mert mint Alexa Károly maga is utal rá, az anekdotát sokan a magyar próza átkának tartják, amely visszafogta kibontakozását a modern nyugati eszmék, a haladó gondolkodás természetes befogadása és terjesztése felé, míg mások benne látják az olvasó vitalitását is biztosító nyelv természetes lélegzetvételét, amely nélkül a múltja fölé boltozódó magyar próza, mondjuk úgy, csak a kritikusok, esztéták által értelmezhető, elrendezendő szöveghalommá omlana össze.

Mi az anekdota? teszi fel a kérdést, amelyre – az egyes alfejezetek tartalmával kapcsolatos különböző, bár rokonszellemű válaszokat kapunk – bőségesen okadatulva idézetekkel, példákkal, szerzőkkel. Magának Alexa Károlynak egyik válasza: „Az anekdota kisemberi forma volt a régiségben, a beismert szűkösség szemlélete, a nagy történelemből való kényszerű kivülrekedés.” Részletesen ismerteti az anekdota nagymestereit – Jókait, Mikszáthot,

Krúdyt – s a tipizálás során kitér egyes novelláikra, regényeikre, regényrészleteikre is. Krúdy kapcsán leszögezi: „Krúdy Gyula az utolsó magyar epikus, akinek írásművészete az anekdotizmus irányfénnyel átvilágítható. Anekdotikus létkritikája belső kritika, ezért oly rokon Jókai-val és Mikszáthtal. Ugyanakkor – mivel tudatosul benne az, hogy az ábrázolandó valóságzféra szerves kapcsolódása a történelemmel megszűnt, és átéli a század első két évtizedének minden rossz sejtelmet fölülmuló apokalipszisét – anekdotikus szemlélete és formakészsége mindinkább az abszurd irányába mozdul el.” „Fabuláló modernsége” kapcsán Krúdy így jellemezte magát: „mesemondó vagyok, de nincs igazi mesém”.

Alexa Károly Szilágyi Istvánt tartja napjaink legnagyobb magyar prózaírójának, aki furcsamód (vagy természetesen?) nincs benne a „kánonban”. Állítását *A Szilágyi-triptochon* című esszéjében három alapművének – *Kő hull apadó kútba*, *Agancs-*

bozót, *Hollóidő* – értékelésével bizonyítja. „A kisvárosi bezártsággal és a személyiség bezáródásával szemben az emberi kisvilág nyitottsága mutatkozik meg egy gazdag történelmi és eszmetörténeti tabló keretében, hogy a determináció és a predestináció alapkérdései majd a nemzeti és európai lét dimenziói között kérjenek nyomatékosan szót” – mutat rá a *Kő hull apadó kútba* című regényre is utalva a *Hollóidő* mondandójának lényegére. Velencéről és a városhoz kapcsolódó művészekről, művészetéről, művészettörténetéről *A Ríva és a San Rocco között* című esszéjében vall a rá jellemző lírai beleérzéssel és ugyanakkor tudósi szakszerűséggel. Ez az írása, amely az én bensőséges szálaival „*a saját történetedet...*” című konfessziójához is kapcsolódik, beilleszthető Zbigniew Herbert *Barbár a kertben* című híres kötetébe. A könyvzáró *Hetven. És?* című „hetvenkedését” csak kívánságunkkal egészíthetjük ki: még legalább húsz év – egészségben, alkotókedvben.

Kovács István

KOVÁCS ISTVÁN (1945) költő, író, műfordító, történész, polonista.